

PAVEL ŠVANDA / Já, lid této země

PETR FIALA / Jak se vrátí politika

VÁCLAV KLAUS / Poznámky k ekonomické analýze
problematiky globálního oteplování

DENIS MOLČANOV / Gao Xingjian –
Chuť tuše za oběma světy

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

VALERIJ ZEMSKICH / Narodil se člověk

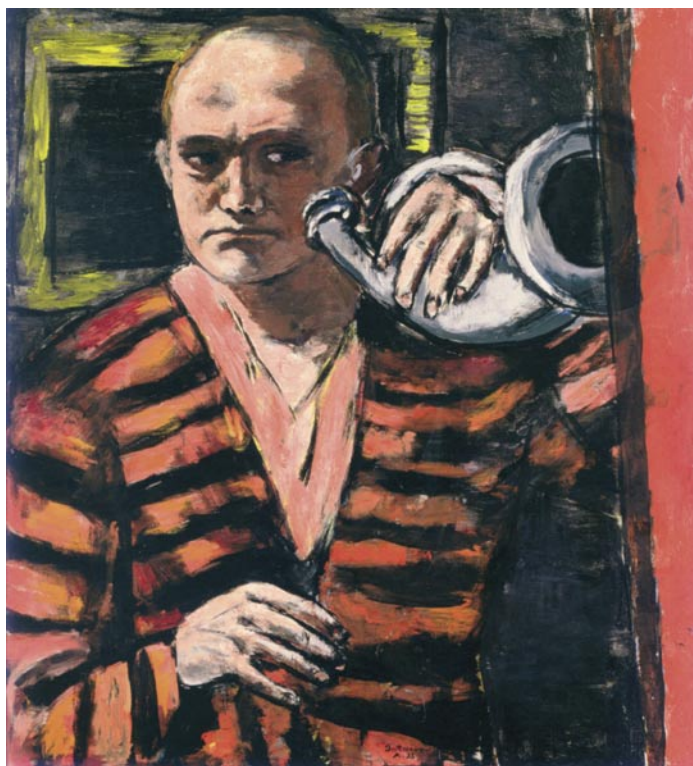
ONDŘEJ ŠLECHTA / Potomci zeleného slunce

Rozhovor s JANOU NECHUTOVOU

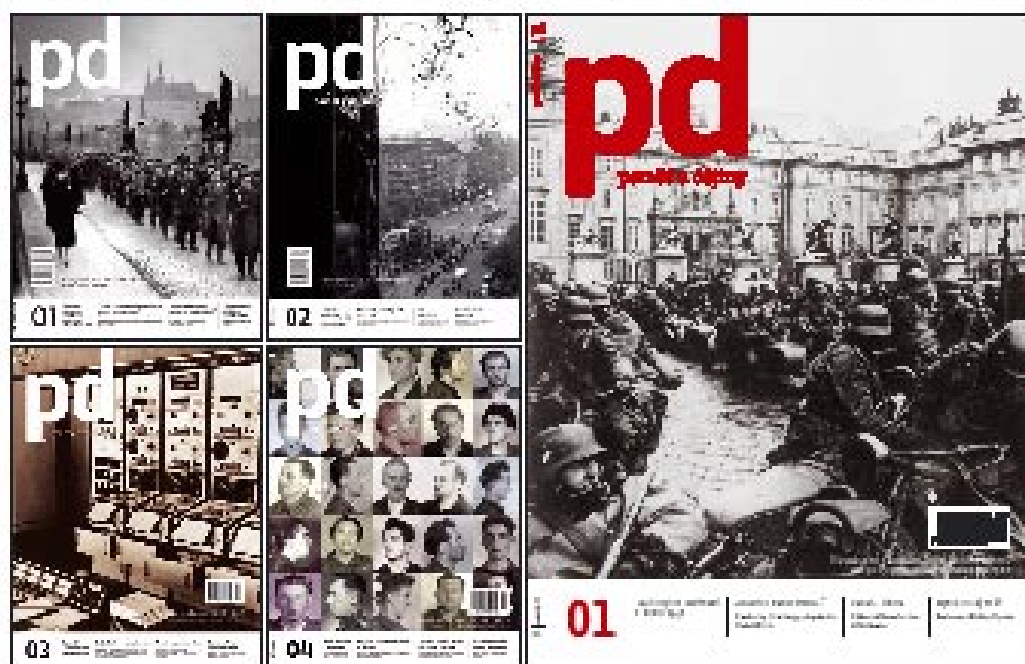
FRANTIŠEK MIKŠ / Provazochodec Max Beckmann

Ročník I. (XX.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

4/2009

Paměť a dějiny – Revue pro studium totalitních režimů

Časopis Paměť a dějiny si můžete zakoupit ve vybraných knihkupectvích a také prostřednictvím internetu, a to na stránkách knihkupectví Kosmas. Případně si jej můžete objednat na zákaznické lince +420 226 519 800. Doporučená cena časopisu je 75 Kč. K dostání je i v knihovně Ústavu pro studium totalitních režimů.

Předplatné časopisu: SEND
Předplatné spol. s r.o., Ve Žlábku 1800, 193 00 Praha 9
Horní Počernice, telefon
225 985 224,
email send@send.cz,
www.send.cz

HO STIMES KNIHK PRO LITERATURU A, CTEBIZ

ČASOPIS STADIČ SAHAJID DO PRVNÍ REPUBLIKY
OD POLOVINY OSMDEŠÁTÝCH LET NEPŘERUŠENÁ KONTHUITA
VÍCE NEŽ DESET LET VÁM PRÁVDE LNĚ NABÍZÍME:

ukadky poeie a prózy z dooudnvydřených děl
eseje o literatuře a kultuře
rozhovory se spisovatelů
obalčky románů a kritický blok věnovaný novým knihám
obalčkou přílohu světová literatura
tematické a literární historické bloky
zprávy a reflexe aktuálních literárních událostí
články lingvotní a kulturní historie a kritické tribu
rubriku pro začínající autory
profily českých fotografů

www.hostmo.cz

Editorial

Časopis *Kontexty* vstupuje do druhé poloviny prvního ročníku, což jistě ještě není vhodná doba na souhrnnější hodnocení. *Kontexty* však nejsou úplně novým produktem. Navazuji na dvacetiletou tradici vydávání časopisů Centrem pro studium demokracie a kultury, a z tohoto hlediska je možné již nyní uvažovat nad tím, zda má dnes smysl realizovat tak riskantní projekt, jako je vydávání nového kulturně společenského periodika zaměřeného na přemýšlivé čtenáře.

Ohlédneme-li se zpět za dosud vydanými třemi čísly, jsme s dosaženou úrovní textů i celého projektu spokojeni. Máme řadu pozitivních ohlasů od lidí, jejichž úsudku si velmi ceníme, pozvolna se vytváří stabilní skupina přispěvatelů i čtenářů, a co je nejdůležitější, práce na časopisu nás těší a baví; přistupujeme k ní s podobným nadšením, s nímž jsme vydávali po listopadu 89 revue *Proglas*. Jsme přesvědčeni, že naše původní premisa koncipovat časopis tak, jako bychom ho vytvářeli pouze sami pro sebe, bez ohledu na to, kolik získáme předplatitelů či inzerentů a zda si „na sebe“ vydělá (jsme připraveni do něj investovat prostředky z jiných našich činností), je správná. Samozřejmě jsme vyslechli tu dobře míněnou, možná občas i ironické poznámky, že jsme si pro nový projekt intelektuálního časopisu vybrali opravdu tu „nejvhodnější“ dobu: silící ekonomická krize (ať už ta skutečná, nebo pouze ta v hlavách lidí), rozvrácení po dlouhá léta fungujícího systému státní podpory kulturních periodik na Ministerstvu kultury, stále rostoucí „klipovitost“ světa a nezáměr o četbu důkladnějších, složitějších a něco říkajících textů, a především narůstající počet nejrůznějších internetových časopisů, diskusních serverů a blogů, které zahlcují virtuální prostor množstvím nejrůznějších, důležitých a ještě častěji nedůležitých informací, názorů či dojmů. To poslední je vážná připomínka. Už v roce 1981 napsal ve svých *Denících* Sándor Márai: „Dítě tohoto století pozoruje, že se celá zeměkoule stává provinční. Tak jako kdysi kmotra sedla na zápraží a klevetila přes plot se sousedkou, dnes s pomocí zrcadel štěbetají o globálních událostech umělé družice, kroužící bez přestání kolem Země. Zlomyslně drbou o tom, co se v téže chvíli událo ve městech v Africe či v Austrálii a v džungli. Tuhle nějaká menší či větší válka, támhle nějaká nová filmová hvězda, zavražděný státník nebo vyhlazený národ... Dřív to bývaly vesnické tetky, dnes klevetí a lamentuje lidstvo.“ A to spisovatel, který zemřel v roce 1989, tedy ještě před rozšířením internetové komunikace a postupem procesu globalizace, nemohl tušit, jakých gigantických rozměrů toto „klevetění“ s postupujícím technologickým rozvojem dosáhne.

Nejde ale jen o internet, který obsahuje to dobré i špatné, důkladné i povrchní, ve směsi, která umožňuje každému něco pro sebe nalézt. Otevřenost internetu, jenž na mnoha serverech a blozích zcela rezignoval na redakční práci a umožňuje každému se kdykoli a jakkoli vyjadřovat k čemukoli, však bohužel vždy neprohlubuje naše poznání ani nekultivuje veřejnou debatu a vlastně ani nevytváří prostor pro srozumitelnou veřejnou diskusi. Nečiní tak ale ani televize, jež se i ve svém zpravodajství snaží zredukovat obsah důležité zprávy do několikasekundového klipu, takže divákovi jsou často nabízeny informace až bulvárního charakteru, vpravdě „klevety“, nikoli zprávy. A noviny a časopisy dělají vše proto, aby se tomuto trendu přizpůsobily, jak vidíme na příkladu nejčtenějších nebulvárních deníků, kde „reportáže“ o smrti popové hvězdy na prvních třech stranách zastíní mnohé důležitější informace. Všimáme si vůbec, že cosi, co by mělo zůstat na stranách popových hudebních časopisů a časopisů pro teenagery, proniká na stránky „seriózních“ tiskovin a obtěžuje a ovlivňuje čtenáře, kteří ještě nepodlehli mediálnímu rytmu dnešní doby?

Má skutečně smysl vydávat intelektuální časopis uprostřed všeho toho „klevetění“?

Domníváme se, že je nutné vydávat podobné časopisy právě navzdory tomuto zpovrchnění veřejného prostoru. Jsme navíc přesvědčeni, že se to dokonce stále více stává veřejným zájmem, což by si měli uvědomit ti, kteří se tváří, že formují politiku v oblasti kultury. Řada kulturních časopisů je na tom stejně jako věda nebo divadlo – bez veřejné nebo soukromé podpory nemůže existovat, protože potřebné náklady jsou vždy větší než možná cena. Jestliže jsme sami schopni alespoň po nějakou dobu vydávat *Kontexty* díky jiným aktivitám bez větší podpory z veřejných prostředků, nemusí to vůbec platit pro řadu jiných potřebných časopisů a samozřejmě to dlouho nemusí platit ani pro nás. Stát jistě musí šetřit, což však obecně příliš nedělá, ale měl by také vždy zvažovat, na co se vyplatí poskytovat finanční prostředky. Vždyť pestrost intelektuálního života a kultivace názorů na společnost a kulturu, jež probíhá v literárních, společenských a uměleckých časopisech, představuje hodnotnou tradici, jejíž potřebnost je zřejmá a již je nutné zachovat.

Ať už však k tomuto závěru odpovědní politici představitelé dospějí nebo ne, my si to myslíme, a proto hodláme ve vydávání *Kontextů* pokračovat. A jsme potěšeni, že se stále najde dost čtenářů, kteří si dnes najdou čas přečíst si delší text a zamyslet se nad otázkami, jež nastoluje.

PETR FIALA, FRANTIŠEK MIKŠ

Texty /

PAVEL ŠVANDA

Já, lid této země 3

PETR FIALA

Jak se vrátí politika
Provokativní a proklamativní poznámky
k podstatným politickým otázkám zítřka . . . 10

FRANTIŠEK MIKŠ

Provazochodec Max Beckmann 24

JIŘÍ HANUŠ

O sekularizaci, českém případu
i slabině historických argumentů 45

BELLA GAZDIJEVOVÁ

Stalinovo vysídlování
Příklad ingušské národnostní menšiny 50

Téma /

VÁCLAV KLAUS

Poznámky k ekonomické analýze
problematiky globálního oteplování 56

ONDŘEJ ŠLECHTA

Potomci zeleného slunce
Spor o povahu a kořeny environmentalismu . 62

Rozhovor /

Dědicové kánonu klasické filologie
Rozhovor s JANOU NECHUTOVOU 69

Portrét /

DENIS MOLČANOV

Gao Xingjian – Chuť tuše za oběma světy . . 75

GAO XINGJIAN

Zamyšlení nad malbou 81
Hora duše 86

Poezie /

VALERIJ ZEMSKICH

Narodil se člověk 88

JUAN GELMAN

Co se ví? 90

Nad knihami /

JIŘÍ HANUŠ

Co je velkého na křesťanství? 94

PAVEL ŠVANDA

Pohled polského konzervativce 96

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti (RePP)

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník I. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XX.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váňková (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • Vychází s podporou Statutárního města Brna (projekt RePP – společensko-kulturní revue) • **Na obálce** Max Beckmann: Autoportrét s rohem, 1938

Já, lid této země

PAVEL ŠVANDA

Jsem součástí lidu, který je zdrojem vši moci. Z minulosti, která se stále zřetelněji vzdaluje, pamatuji nepřijemné, úzkoprsé a někdy i poměrně nebezpečné diskuse o tom, kdo k lidu patří a kdo už ne. Například dělníci a zejména členové KSČ bývali považováni za příslušné, zatímco bývalý majitel uzenářství a jeho potomci jaksi lidem nebyli. Praktikoval se složitý způsob uvažování; metody rozlišování mezi lidem a ne-lidem byly záměrně ponechávány neujasněné. Ve hře se ocital takzvaný „třídní instinkt“, zřejmá obdoba „rasového instinktu“ nacistů.

Dnes není příslušnost k lidu jako zdroji moci zpochybňována; skoro si už neuvědomujeme, že jde o stav v dějinách moderny nesamozřejmý. Z široké a elegantní tolerance vyplývá pro každého občana zodpovědnost, o níž někdy dost dobře nevím, jak jí mám sám za sebe a sám před sebou dostát. Nejde jen o má politická práva a nároky, ale i o psychická břemena s nimi související.

Svůj podíl na odpovědnosti za moc ve státě realizuji účastí na poměrně častých volbách zastupitelů pestrých druhů. Ani zde není až tak moc co ironizovat. Za svůj hlas si nezodpovídám před politickými stranami ani před národem, ale hlavně sám před sebou. Za své svědomí musím zodpovídat v intimitě soukromí, kde dochází k tíživým diskusím mezi mnou a Já a ještě někým úplně jiným. Do tohoto dialogu mohou vnášet připomínky média, případně zákonem ustanovený dozorce veřejné mravnosti. Ale odpovědnost zůstává se mnou a já jí nejsem vázán jen pro tuto vteřinu. Budu jí obtížen i zítra. To všechno představuje zřetelnou zátěž svědomí, anebo nabídku cynismu.

Z jistého hlediska je to všechno jednoduché. Když se na přeplněném obzoru už zas vynořují další volby, vtírá se mně pokušení, že bych vlastně měl zůstat doma.

Postupně se ale vybarví dostatečný počet negativních citových vlivů, jež mě nakonec opět zaženou k urně. Volím tedy častěji proti než pro? Mé naděje jistě také hrají svou roli. Silnějším impulzem jsou však obvykle mé obavy. Někdy bývám i poněkud mstivý.

V podstatě se však za negativní impulzy trochu stydím. Mám o nich zásadní pochybnosti, spíše pro jejich psychické i mravní důsledky než proto, že jsou většinou citového původu a nasazení rozumu dlouho neodolají. Myslím na své zkušenosti. Už za minulého režimu si bylo možno všimnout, že ryze negativní postoje způsobují intelektuální, vlastně duchovní chudokrevnost. Kdo propadl výhradnímu odmítání nevábne politické skutečnosti, vydával se ustrnutí za nehybnými hradbami soukromého opevnění; i původně pravdivý životní postoj, není-li tříben, časem může zmutovat ve vysušený předsudek.

Avšak po klidnější úvaze, k níž je příležitost spíše až po volbách, nepochybuji o své roli nejvyššího zdroje moci ve státě. Mám čest i povinnost spolurozhodovat čas od času o dění na veřejné scéně. Jsem přece občan, nikoliv poddaný. Pochybnosti se však vracejí s otázkou, na základě čeho se vlastně rozhodují? Z vůle svých pocitů, nadějí, hořkostí, zkušeností, přání? Do jaké míry mám před svým svědomím právo dávat průchod svým osobním preferencím? Mám se jistě řídit spíše rozumem než city: s touto zásadou je spjata sama idea zastupitelské demokracie. Uvažuji však o dostupnosti spolehlivých údajů, jimiž si předzásobuji mozek.

Z historické a politologické literatury a zejména z memoárů význačných politiků jsem se už poučil, že aktuální politické dění je podobno příslovečnému lehdovci, jenž si pluje ze čtyř pětín skryt. Na dosah mého pohledu se odbývala a bude vždy dít pouze menší část

toho, co nazýváme jen s jistou nadsázkou veřejným životem. Větší díl pracného ujasňování různých veřejných i soukromých zájmů, více méně intenzivních vyjednávání, pečlivých oponentur, sprostého házení klacků pod nohy, pracného budování lidských vztahů, zákeřného podminovávání stávajících komunikačních křížovatek, záměrných terminologických posunů, získávání finančních zdrojů a odřezávání protivníka od téhož, a vím já, čeho všeho ještě, se odehrává kdesi pod povrchem, rozhodně mimo můj dohled.

Občas se někdo rozhodne, že nám dá údajně nahlédnout pod hustý mech. Nechá propuknout aféru například proto, že politik, novinář či lobbista X se setkal s novinářem, lobbistou či politikem Y. Jsme výmluvně přesvědčováni, že jakékoliv ovlivňování „tohoto druhu“ je nepřípustné. Teoreticky by nám tedy ulevil zákon, jehož první paragraf by zněl zhruba takto: „Je zakázáno, aby se kdokoli scházel s kýmkoliv.“ Nápad není až tak absurdní. Ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století byly v této zemi vlastně jakékoliv setkávání se, shromáždění a jakýkoliv rozhovor mimo dohled příslušných centrálních nebo místních pověřenců politické moci považovány za předem podezřelé. Na to dopláceli esperantisté, křesťané, sokolové, skauti, ale někdy i pivní braši. Proto se o ně zajímalo gestapo i Státní tajná bezpečnost, nebo alespoň uliční výbory a místní organizace totalitních stran. Nesetkávati se bylo mravnější! Nebo aspoň opatrné.

V podstatě je však právě setkávání a výměna informací a vzájemné ovlivňování běžnou podobou a metodou veřejné činnosti. Tvoří ony neviditelné čtyři pětiny politického ledovce. Dělo se a bude se dít ve všech státních systémech. Jsou jistě rozdíly mezi zákulisní politikou u panovnického dvora, v kuloárech diktatury, nebo v parlamentu, v aparátech ministerstev, v podhoubí i ve vedení politických stran, v obecních zastupitelstvech, v luxusních hotelích, nebo v pivních lokálech.

Ponožené, špatně viditelné části rozměrného ledovce lidských vztahů však existují i v každé běžné hospodářské organizaci, škole, divadle, dílně. I na pracovištích se permanentně děje cosi jako vyjednávací, dohádovací praxe. Na této rovině se neuplatňují jen zájmy manažerů a jednotlivých oddělení, ale i za-

městnanců a jejich odborů. Kdo se tváří, že brání neveřejným rozhovorům o politických obchodech, manifestuje puritánskou čistotu mysli, o níž si však na podkladu běžné životní zkušenosti smíme myslet, že je z velké části pouze předstíraná.

Výhodou demokracie je, že za podíl na výměně názorů nemáme být ostouzeni, natož stíháni, ledaže se naše činy přičítají zákonu. V zásadě vyjednávání lobbyistů s novinářem nebo úředníkem nemůže být chápáno jako nepřípustná praxe. Jinak bychom spěli opět ke stavu, kdy jakákoliv prezentace názorů a každý pokus o ovlivnění protějšku by byly vyhrazeny pouze reprezentantům a dohlížitelům centralizované moci, a vlastně tedy policii.

Pro mě, jakžtakž příčetného a zodpovědného příslušníka lidu, pro mikrosoučástku údajně jediného a svrchovaného zdroje moci ve státě, z uvedeného však vyplývá, že většina toho, o čem mám spolurozhodovat a do čeho mám svým hlasovacím lístkem zasahovat, zůstává špatně viditelná. Zlomky politické reality se občas dodatečně vynoří. Tomu se ani nedivím. I důsledky svých soukromých postojů a rozhodnutí se dozvídám až dodatečně, nežřídká s odstupem let. Což někdy vede – právě po letech – k tragikomickému, řidčeji i k opravnému, čistnému prožitku.

Odpovědnost voliče mě tedy zavádí do krajiny dramatických nejasností tím spíše, že svým rozhodnutím před volební urnou vystavuji vždy znovu jakýsi úvěr. Ten však nebývá splacen téměř nikdy, dokonce ani tehdy, hrál-li jsem náhodou vítěznou kartou. Pod tíhou výkonné moci, tak jako v pustinách opozice, se každé politické seskupení posléze morálně i organizačně proměňuje, a někdy i eroduje. Na konci volebního období a někdy mnohem dříve mám už co činit se značně změněnou, skoro jinou politickou stranou, než které jsem původně dal hlas. Překvapeně, avšak opakovaně se ptám, kdo to vlastně a jakými cestami ze mě už zas udělal pitomce: činil se tu sám čas života.

Poslední pětina ledovce ovšem vystupuje nad hladinu. Jsou přece schvalovány zákony. Vláda navrhuje rozpočet, vypisuje daně, uzavírá mezinárodní smlouvy a tak podobně. Parlament hlasuje a já se dozvídám, o čem a kdo a jak a co. Koruna klesá a stoupá a s ní i naše

sebevědomí a naše potíže. Politické nebo ekonomické krize se blíží, vrcholí a opět odcházejí. Poznám tudíž své polotajně si počínající reprezentanty aspoň po ovoci, jež mně nakonec nabídnou, případně vnutí?

Ano, výstupy politické činnosti jsou na první pohled téměř hmatatelné a masová média mě o nich pilně informují. Opatrnosti v rozhodování přesto nezbyvá, protože důsledky politické píle nebo lenivosti se většinou také projeví až po čase. Orající politik v demokracii už většinou do své brázdy nezaseje, natož aby sklízel. Původní projektanti katastrof se minou s důsledky svých plánů. Jsem běžně vydán nebezpečí, že zásluhy i chyby přičtu jiným, než patří.

Co však je ještě vážnější nesnáž: vlastně nenahlížím původní plány, ani průběh politických sporů a dohod, ani jejich faktické výsledky. Většinou přicházím do styku pouze s jejich mediálními odrazy. Jako Platónův obyvatel jeskyně sleduji mihotavé stíny reality na obrazovce TV nebo PC, v tisku. Ani osobní svědectví zúčastněných neplatí neomezeně. Údajně autentické klepy ze zákulisí produkuje hustá síť osobních zájmů a zavilostí, jež je také svého druhu zkreslujícím médiem. Prostřednictvím drbů vnímám především zvířené zlomky politické reality.

Nemohu se spoléhat ani na nejpečlivěji redigovaná sdělovací média. Obraz, který obrazovka, rozhlasové stanice či tiskoviny vytvářejí, je nevyhnutelně souhrnem mnoha dílčích vlivů. I poctiví novináři realizují jen projekce svých představ o veřejném dění. Síť v zásadě zachycují ty ryby, na něž byly ušity. Roli hraje politická orientace vydavatele a jeho hospodářské zájmy, záměry vedení redakce, názory jednotlivých referentů, ale i aktuální vnitřní vztahy v redakci. Nemalý vliv má zásada, že „špatná zpráva je dobrá zpráva“, neboť upoutá konzumenta. V neposlední řadě profil média určují očekávání jeho platících zákazníků.

Denně se tak vytváří osobitá síť slov a obrazů, která nevyhnutelně překrývá, přetváří a někdy i zakrývá původní politickou, hospodářskou či kulturní realitu. Jako divák, čtenář, posluchač se tedy nedostávám do kontaktu s ničím jiným než se složitou a proměnlivou soustavou odrazů barvitých obrazů, v níž dneska vždy překrývá včerejšek. Přečtu-li si dnes jedny noviny, mám dojem, že vím, na čem jsem. Přečtu-li si

zítra dvoje a poslechnu-li si rozhlasové zpravodajství a nahlédnu-li pozítří ještě do internetových diskusí, už si nemohu být tak zcela jist sám sebou a svým názorem. Sem náleží i Jaspersův postřeh, že veřejný diskurs je převážně sofistický. Děje se buď ve znamení uhlazování až zakrývání nepříjemných stránek skutečností, nebo naopak vzniká pod tlakem touhy po změně. Pak je realita líčena jako absolutně zavrženíhodná, nachystaná k likvidaci. Nad kontinuitou myšlení v každém případě vítězí aspoň na první pohled slogany okamžiku, jež si musím každý den pracně odstraňovat z cesty.

Mohu se žoviálně uklidňovat: není snad skoro všechno, s čím přicházím v životě do styku, především výrazem přítomné vteřiny a dojmů z ní? Netrávím svůj čas od rána do večera pod tlakem vybízivé, až agresivní přítomnosti? Copak se vůbec mohu vyvázat z vlivu naléhající tříště zlomkových počtů?

Zde pozor: uchází se o mě falešná nabídka. Kdybych tomuto pokušení uvěřil, k čemu by mně pak bylo to, co nazýváme kulturou, tedy všechny výrazové prostředky zprostředkovávající dnešku souvislost se včerejškem a zítřkem? Umím se přece podívat i za hranice dneška. Dokážu se ohlédnout i za představami a touhami těch, kteří už tu s námi nejsou. A nepřemýšlím permanentně o vyhlídkách do budoucnosti?

Minulost také představuje informační zdroj. Do jisté míry mě jako voliče orientují kulturní tradice, z nichž vyrostly politické síly, strany, hnutí, ideje, osobnosti, jež se o mě ucházejí. Tradice koneckonců také pomáhají formulovat jazyk politiky, výrazové prostředky stran a hnutí, jejich programy, včetně podoby volebních kampaní.

Minulost však nevykoupí přítomnost. Jistě platí zásadní rozčlenění veřejné scény na pravici a levici, na liberály a socialisty, na křesťanské demokraty a zelené a na populistické radikály komunistického a nacionalistického typu, tak jako zůstává pravdivý postřeh, že ten, kdo prohlašuje pravolevé rozlišování za zastaralé, patrně náleží k levici. Avšak nemohu přehlédnout, že pohled do minulosti a porovnání s přítomností může zarážejícím způsobem překvapit. Jedním

z mnoha příkladů je historický vývoj socialistického hnutí v Evropě i mimo ni. U kořenů v 19. století pozorujeme výraznou nedůvěru ke státní moci. Proto byli otcové zakladatelé socialistických hnutí a stran běžně obviňováni z rozvratnictví, z nedostatečného smyslu pro potřeby státu a pro právní řád, dokonce ze žhářského petrolejnictví. Dnešní socialisté jsou však bez výjimky zastánci vlády silné ruky. Na pozici zásadních nedůvěřivců vůči moci už je dávno nahradili jejich zelení vnuci. Stručně řečeno: levicový intelektuál s dobrým svědomím nadále hlásá svobodu a rovnost, ale socialistický politik se stará spíše o zesílení byrokracie a o stratifikaci přístupu k moci ve státě. Došlo tu tedy v průběhu zhruba sta let k proměně, která relativizuje mou schopnost řídit svou volbu podle sympatie k tradicím.

Také v liberálním prostoru vidím důkazy proměnlivosti a relativity vlivu ideové tradice na politickou praxi. Je zřejmé na první pohled, že existuje značný rozdíl mezi liberálem Tomášem G. Masarykem a liberálem Václavem Klausem. Současní liberálové také chválí svobodu a nadto ještě iniciativu jednotlivce. Jenže jsou vesměs spjatí s kulturou nacionalismu 19. století, a proto, ač individualisté, jsou vlastně – paradoxně – současně instinktivními kolektivisty. Po zkušenostech 20. století tíhnou k redukování národní kultury a tedy i mého myšlení na soubor zahořklých vzpomínek a bojových hesel vyjadřujících distanci vůči zahraničí. I u vzdělaných liberálů se často setkávám se selským komplexem rodné brázdy: jinojazyčný soused je prý ze zásady svině a od přírody nepřítel! Liberalismus, který se zastavuje na státních hranicích, je sám v sobě nedůsledný a může v politické praxi produkovat i velmi neliberální postoje. Jsou-li liberálové myšlenkově vázáni na kolektivní národní zájmy, prakticky tím opouštějí své vlastní výchozí představy o absolutní morální a ekonomické hodnotě jednotlivce, jehož osobní osud má být považován za otevřený nej-různějším možnostem.

Nemohu se tedy zcela spolehnout na zakotvení politických stran v jejich vlastních ideologických a rétorických tradicích. A jen opatrně se mohu opřít o současné ideové profily politických seskupení. Neboť v politické praxi přicházejí ke slovu především

aktuální lidské zájmy. Ty se jistě promítají i do akutních politických vyjádření. Formulovat konkrétní zájem skupiny občanů tak, aby se vůbec neztratil v rušené všednosti, aby pokud možno vynikl na proměnlivém pozadí veřejného dění, je jistě těžký úkol. Kdo se pokouší o pokud možno vlivné slovní zpodobení určitých zájmů, musí také brát ohled na širší politický, kulturní a ekonomický kontext. Leda by se pro vlastní potěšení ze siláckého výrazu vědomě obracel jen k zanedbatelné menšině. Použité slovní formulace přitom zpětně ovlivňují aktuální chápání zájmů. Jsem tedy často svědkem pozoruhodné a působivé slovní spouště nakupené kolem tradičního výraziva, jejíž informační hodnota je ovšem skoro zanedbatelná.

Ve sporu politických sil zdaleka nejde jen o jednoduchý poměr mezi jasnými zájmy a idejemi, jež tyto zájmy vyjadřují. Nýbrž jsme ve vleku dialekticky složitěho vztahu proměnlivých úvah, utajovaných plánů, siláckých slovních formulací, zákulisních jednání a okázalých veřejných akcí. Dávné představy, akutní zájmy a aktuální politické ideje se pod tíhou potřeb chvíle navzájem ovlivňují a mísí. Politické dění je obecně říše neustálých a pouze částečně předvídatelných proměn vyjádření a postojů. A k tomu všemu: jistá míra histrionství je víceméně samozřejmou součástí politického provozu, což neplatí jen o aktérech, ale i o komentátorech a pozorovatelích.

Jasně i jen tušené zájmy ovlivňují jasné i nejasné ideje. Zároveň jsou jimi jasné i ne zcela jasné formovány. Jakžtakž srozumitelné, autoritativní vyjádření jakžtakž stabilních zájmů je tedy samo o sobě problémem. Proto tuším se znepokojením, že pochází-li všechna moc z lidu, svrchovaná autorita v obci, ve státu, v praxi pramení až příliš často z mých nálad. Ty jsou sice obtížně vypočitatelné, ale současně až příliš snadno ovlivnitelné.

Existuje vůbec veřejná a tedy i politická autorita nepodporovaná nebo nezeslabovaná náladami okamžiku? Stále ještě doufám, že ano. Mělo by ji nabízet živé jádro společně sdílené kultury, ať už národní, evropské nebo euroatlantické. To pevně, o co bychom se měli opírat, tvoří naše trvalejší představy o záchraně, spáse, božstvu. Mohou jím být zkušenosti živé účas-

ti Krista na lidské existenci, ale také naděje na spásu silou zbraní, skrze zhodnocené peníze nebo ušetřené ledovce a velryby. Nebo nejasné a vratké, avšak vlivné představy typu „sociálních jistot“. Nebo tuto roli hraje vidina silného, iniciativního, suverénního vůdčího jedince.

Naše představy o tom, co nás léčí a zachraňuje, jsou naše pravá božstva a skutečné autority. Náš údajně sekularizovaný svět je tedy plný bohů. Živý a užitečný kulturní provoz by je měl zkoumat, vážit a tříbit.

Božstva si vesměs žádají oběti na rozumu. Potrpí si na pestrost převleků. Někdy vystupují ve jménu zaručené stability, jindy pod heslem radikální změny. Nálada si však vždy žádá celé naše vědomí. Zaplavuje a umrtvuje náš rozum citovými impulzy, jež sdílíme s okolím mnohem snadněji než racionální úvahu. Čelit náladě, a to jen pracně, může jakžtakž jen živý intelektuální provoz.

Nejde jen o mediálně prezentované, případně vytvářené kolektivní pocity. Politickou scénu vnímám i já deformovanou optickým lomem mého aktuálního osobního naladění. Vždy znovu činím v dané chvíli aparát státu zodpovědným za své osobní úspěchy a neúspěchy, za profesní problémy, duševní strádání, a snad dokonce i za sexuální (například menšinové) frustrace. Je to vysvětlitelné. Nahradil-li v očích (nebo aspoň v podvědomí) většiny z nás národní stát ve své svrchovanosti Boha, obracíme se k tomuto božstvu a jeho reprezentaci s nadějemi i výčitkami, jež původně mířily do metafyzických poloh. Zbožštění... zavazuje. Odtud pramení také obecná dobová zvyklost, že vidím-li cokoliv, co se mně nelíbí, automaticky předpokládám politického viníka, na něhož by měla dopadnout trestající ruka státu, což otvírá široký prostor radikalizujícím demagogům.

Má osobní, soukromá, i naše kolektivní naladěnost je tedy dalším specificky vybroušeným zrcadlem, v němž se odrážejí a nevyhnutelně deformují informace o veřejném dění. Dokazují to výsledky voleb a referend, v nichž prokazatelně rozhodly spíše dojmy než úvahy, když osobité nálady zřetelně převážily nad vahou běžně dostupných informací.

Dobře jsou si toho vědomi ti, kteří se opakovaně pokoušejí ovládnout veřejné mínění, nebo spíše poci-

ty veřejnosti, vytrvalým inscenováním jedné veřejné aféry za druhou. I když zůstávám netečně nedůvěřivý vůči excesům profesionálních skandalistů, mou vůli ke zodpovědné volbě nakonec nahlodá předpoklad, že kromě ostud se vlastně nic významného na politické scéně neděje: všichni jsou údajně stejní. Což je ovšem často záměrně vyvolaný optický klam, který prospívá pragmatickým nihilistům, sázejícím právě na mou náládovost.

I relativně pevný vlastní názor chrání před vlivy politického histrionství jen do jisté míry. Proto čas od času dojde k jakémusi vyvrcholení nakupených drobných zápletek, a pak mluvíme o politické krizi. V té ovšem jako volič nevidím cestu ke katarzi, nýbrž především selhání politického mechanismu.

Ze soukromých zkušeností víme, že každá krizová situace vede k zatížení lidské psychiky. Pod tlakem nových okolností, na něž musíme rychle reagovat, opotřebováváme svou nervovou soustavu, a především vyčerpáváme svůj morální a kulturní poklad. Může tedy dojít i k významnému psychickému a morálnímu zadlužení. Tehdy se přihodí leccos, o čem se pak vypráví se slovy: „To bych do něj/do ní nikdy neřekl!“

V podstatě každá krizová situace vede k zatížení svědomí; málokdy nás efektní katarze okamžitě vyvede k nové životní perspektivě. Až pomine akutní krizový stav, teprve v obnovené všednosti, rukama nohama se prohrabáváme troskami, jež nám napadaly do cesty, a hledáme původní nebo nový směr pohybu. Později, někdy po dost dlouhé době pochopíme, co jsme se vlastně v krizi o sobě dozvěděli, čeho jsme se zprostili a která nová břemena jsme na sebe vzali. Zkušenosti tohoto druhu, které se odehrávají v soukromí i na veřejnosti, nás poučují o tom, jak omezeně, nedokonale, zlomkovitě odpovídáme na naléhavé výzvy Rozumu, jenž od osvědčení považujeme – teoreticky – za svou nejvyšší autoritu. Zde právě leží temné mračno, jež znejasňuje mou zodpovědnost občana a voliče.

Původní obecná idea (neříkám teorie) demokracie vycházela z představy, že homo sapiens má být podřízen pouze rozumu a že po odstranění vnějších překážek bude dbát jeho závěrů. Také myšlenka neodpíratelných lidských práv koření v předpokladu,

že vládneme rozumem a on vládne nám a skrze nás světu. Víme však nejpozději od kritiků moderny, že nás také ovlivňují i sotva tušené zájmy a impulzy. Vtělují se nejen do jasných, ale i matných, a přesto naléhavých nutkání, s nimiž si náš rozum často nedovede dost dobře poradit. A především politická aréna, k níž se jako volič občas musím vyjadřovat, je přece shakespearovské jeviště vášní a nálad. Ryzí racionalita tu funguje nejčastěji ještě tak v podobě mazaného výpočtu. Pochybnost o rozumové integritě lidské osoby, o zodpovědně uvažujícím subjektu, je ovšem pochybností o samé podstatě zastupitelské demokracie.

Zkoumám tedy svou odpovědnost voliče v době, kdy se opět (po kolikáté už?) tvrdí, že zastupitelská demokracie je z logiky vývoje překonána, že je třeba ji nahradit společenským zřízením vyššího druhu. Demokracie? Budiž, ale korigovaná: „stranou nového typu“, „odborníky“, „občanskou společností“, „osobnostmi“, a v co všechno se skládají matné naděje. Pokusení odevzdat se utopickým projektům je pochopitelné a vysvětlitelné.

Demokratický politický provoz jistě obsahuje četné otevřené a ještě čtenější zpola utajené krize. V tom je však podoben obecným podmínkám lidské existence. Nejen politická praxe, ale sám život s sebou nesou napětí pocházející z dramatické nejasnosti lidských podmínek. Výsledkem je psychické opotřebení jednotlivců i nevyhnutelná opakovaná eroze obecně sdílených hodnot. Občas dojde ke katastrofálním násilnickým, válečným zápletkám, jež tříští naše představy o svrchované roli jasného lidského vědomí.

Utišujícím lékem je nepřetržitá a intenzivní svobodná kulturní tvorba znovu a znovu produkující a rekonstruující opět a opět opotřebovávanou kulturní matérii. Rozsah a vliv kulturního horizontu je otázkou hloubky představ, v nichž jsou jednotlivé národní kultury zakořeněny, v nichž se jako Češi vyznáme a jimiž dokážeme pohotově a užitečně operovat. Politická praxe je v jistém smyslu odrazem úrovně kulturního bytí. Měli bychom i v průmyslově produkováné kultuře nacházet ještě něco víc než jen bavičský nihilismus, redukující zdroje lidství na pudové impulzy.

Živá kultura, zahrnující i metafyzické hodnoty, překračující obzor pomíjivých lidských životů, dokáže opětovně léčit naše vědomí i svědomí. Všechno ostatní, včetně matoucí agresivity politického dění a mé náladovosti jakožto voliče, padá na vrub celkové existenciální situace člověka. Nejen dění ve státě, i své blízké okolí nenahlížím jinak než složitě lomenou optikou. Totéž platí i o dostupných kulturních způsobech, jimiž vnímám jako jednotlivec sebe samého. Bez nich se ani nemohu dozvědět, co si vlastně myslím o sobě a o tom, proč mnou právě teď cloumá tato a ne jiná nálada. Mělo by mně tedy být jasné aspoň tolik, že jako volič se pohybuji v lidském, až příliš lidském horizontu. Ten je samozřejmě permanentně poněkud zamlžený, někdy dokonce zastřený bouřlivou temnotou.

Situace, v níž se ocitám jako součást lidu, jako zdroj moci ve státě a jako nerozhodný volič, zatížený mnoha nepřehlednějšími problémy, apeluje na mou dobrou vůli vydat se riziku. Je to stejná výzva, na jakou slyším a jakou vidím před sebou v řadě situací všedního dne. Nejen při politické volbě, ale i v soukromí stejně jako na veřejnosti nutně volím mezi přijetím nebo odmítnutím druhého člověka, nového nebo starého úkolu, utajovaného vnitřního sváru svědomí, otevřeně projeveného polemického stanoviska. Většinou při svém rozhodování disponuji poměrně matnými podklady. A také mě akutně ovlivňuje má aktuální naladěnost.

Složitost situace odpovědného voliče by mě asi měla vést k tomu, abych se neukvapoval a nepropadal ani příliš vášnivým odsudkům, ani nezřízené zálibě ve vlastní inteligenci a ušlechtilosti. Existuje však i optimističtější výhled v čase. Koneckonců bych neměl zapomínat ani na to, co jsem už prožil. Poznali jsme zkušenost, že vzdor vši klamavosti a nezachytitelnosti pravé podoby veřejného dění čas od času dochází k jakémusi historickému zúčtování. List v knize dějin se obrátí třeba právě tehdy, když to nejméně čekáme. A najednou nahlížíme realitu z nového úhlu pohledu.

Pravda ovšem je, že ani pak nezačínám na zcela čisté stránce. Proto není vyloučeno, že už po několika čerstvých rádcích upadnu do starých pravopisných

omyšlů. Kdo řekl, že chybovat je lidské? Totéž platí i o našich věčných pochybnostech nad vlastním vědomím i svědomím.

Tradicí, která mě spojuje s minulostí i s budoucností, jsem zavázán ke křesťanskému dotazování po reakcích svého svědomí a k pečlivému sokratovskému pochybování o vlastních postojích. Přesto, nebo vlastně právě proto za svá rozhodování o veřejných záležitostech odpovídám především sám sobě, nikoliv politikům oblíbené strany, nikoliv národu, ani státní rezoně. Teprve v druhé řadě jsem zodpovědný ostatním voličům, kteří také odpovídají mně. Měl bych i tvář

v tvář veřejným záležitostem dostát svému vlastnímu pohledu na sebe, na své blízké, na svět, pokud na něj vidím. Věčný rozpor mezi aktivitami mého citizádostivého Rozumu, který by chtěl dobře rozumět, a nekvalitními informacemi, na něž je odkázán, neplatí jen pro mě, ale pro člověka jako takového. Přijímám tedy svou lidskou situaci včetně úrazů ze zákeřných náhod i nečekaných, vysloveně paradoxních osvobození od zlého.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

**literární kritika
recenze
literární historie
beletrie
rozhovory
polemiky
publicistika**

Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřicet stran novínového formátu, jednatřicet čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399
e-mail: tvar@ucl.cas.cz
Cena pro předplatitele 22,- Kč

www.itvar.cz

Jak se vrátí politika

Provokativní a proklamativní poznámky k podstatným politickým otázkám zítřka

PETR FIALA

Co se vám vybaví v poslední době třeba z britské politiky? Nejspíše, že si někteří politikové neoprávněně vypláceli jakési náhrady. A budete-li uvažovat o politice ve Francii? Pravděpodobně si vzpomenete na ten či onen kontroverzní výrok francouzského prezidenta nebo na to, že jeho manželka, modelka a zpěvačka Carla Bruni, natočila novou desku. Nebo italská politika? Stěží vás napadne něco jiného než nějaký skandál kolem osoby premiéra Berlusconiho. S Německem to bude možná o něco lepší, třeba si uvědomíte, že jste zaznamenali diskusi o záchraně jedné automobilky nebo o nějakém jiném protikrizovém opatření. V případě domácí politiky bychom měli být více orientovaní. Ale nebude nakonec první z toho, co vám vytane na mysli, mediální aféra kolem některého z politiků nebo informace o tom, jaké kdo má preference a kdo koho urazil? Budete-li nad tím uvažovat, vcelku si asi s údivem, obavou nebo pohrdáním řeknete: tak toto je teď politika? Kam se ta skutečná politika ztratila? A vrátí se ještě?

Společnost na vrcholu

Budme spravedliví, v politice se toho děje přece jen více. Kupříkladu jeden globální či evropský summit střídá druhý, tam se domluví nějaká spolupráce či protikrizové opatření, jež zpravidla nelze realizovat, tu se pod tlakem okolností proti někomu, kdo už jedná opravdu nehorázným a všechny ostatní ohrožujícím způsobem, přijmou sankce, jež nikoho netrápí a málokdo je dodrží, nebo se alespoň vyjádří rozhořčením, které všechny stojí ještě méně. Jinde se politici shodnou na něčem tak „reálném“, jako je snížení teploty planety o dva stupně. A co bude hlavním politickým tématem na národní politické rovině? Něco z evergreenů dnešní politiky, k nimž patří – samozřejmě s jemnými nuancemi danými rozdílnými problémy a kulturou jednotlivých zemí – debata o deficitu rozpočtu, s nímž ale sotva kdo co udělá, úsilí o snížení nezaměstnanosti, jež je politicky jen obtížně dosažitelné, nebo bude hlavním tématem záchra-
na nějakého průmyslového odvětví, o němž ale všichni vědí, že tak úplně zachránit nejde, či nové opatření proti kouření, rasismu, chřipce a neukázněným řidičům.

Vše vypadá na první pohled přijatelně. Je to dobře inscenovaná show spolurežírovaná médii a zaměřená na diváky-občany (ale jde o reality show, tudíž diváci občas zasahují do představení), v níž jako ryba ve vodě plavou právě politici „společnosti zábavy“¹ typu prezidenta Sarkozyho, premiéra Berlusconiho či nejnověji i prezidenta Obamy, který je prototypem politika vysněného novou společenskou „elitou“, skládající se z nejrůznějších zájmových skupin, od novinářů přes celebrity všeho druhu, angažované intelektuály až po některé podnikatelské kruhy. Diváci a tedy i voliči takovým postavám do jisté míry věří, nejspíše od chvíle, kdy se svět politiky propojil se světem zábavy. Zdá se, jako by právě ta témata, o nichž politici mluví a novináři píší (nebo naopak), byla tím pravým předmětem politické agendy. Potud je vše v pořádku a politika zdánlivě běží ve starých kolejích. Přesto zůstává pocit něčeho nesprávného, pocit s nejasnými konturami a jen některými projevy, které se jako střípky skládají do mozaiky, zatím jsou ale izolované a nepropojené: v celé Evropě např. klesá počet členů politických stran; tradičně člensky a voličsky významné strany již nedokážou integrovat dostatečný počet občanů a získat dost mandátů pro realizaci svého progra-

mu, který se potom často ani uskutečnit nesnaží; staré strany nejsou přitom nahrazeny novými, podobně silnými demokratickými subjekty; roste vliv radikálních, populistických a monotematických stran; politická vůle občanů je tak více rozrůzněná, nespojitá, vlády se složitěji skládají dohromady; nedůvěra v ten či onen politický projekt nebo instituci je nejvyšší od doby, co se takové průzkumy provádějí; účast v různých typech voleb je vcelku spíše stále nižší, byť zde jsou velké rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Politika jako by nenápadně, pozvolna, ale stále viditelněji přestávala být tím, co evropské společnosti pokládají za důležité a přínosné.

Důvod pro takový postoj je vlastně jednoduchý: politika jako řešení problémů ve společnosti se skutečně vytrácí, problémy, jež jsou nyní součástí politické agendy, nejsou tak úplně těmi problémy, které by měly být především předmětem politiky. O mnoha důležitých věcech se spíše mlčí, bagatelizují se nebo se nechávají stranou, což lidé podvědomě tuší, ale nevědí, co s tím. Jednou z příčin tohoto stavu je nepochybně i sám způsob, jak se dnes *dělá* politika, ale tyto důvody ponechám pro tuto chvíli stranou, ostatně o některých z nich jsem nedávno psal.²

V tomto textu se pokusím zachytit něco, co je obtížně zachytitelné, totiž souhrn společenských faktorů, které vedou k vytrácení politiky, a ukázat některá témata, jež vyžadují politické řešení, ale jež jsou opomíjena. Půjde o *obsah* politiky. Budu pochopitelně zjednodušovat a vědomě odhlížet od řady detailů; na ně se ovšem zaměřuje stále se zvětšující počet případových i srovnávacích studií. Zde mi jde o syntézu a pochopení celku, což bez jisté míry abstrakce a normativnosti není možné.

Při uvažování o současné politice je potřeba mít na paměti základní axiom, z něž vycházím. Politika je především něco, co poskytuje společnosti jistý typ řádu, hierarchizuje a reguluje moc, vytváří nástroje a řeší problémy a konflikty uvnitř společnosti. Politika je přirozená součást života každé lidské společnosti, což ale neznamená, že nemůže vykazovat, alespoň po nějakou dobu, řadu nedostatků. Společenské problémy, především takové, které mají sociálně-ekonomický a kulturně-identitní charakter, však nelze

zvládnout jinak než politicky. Pokud politika selhává, může to mít pro společnost osudové následky. Problémy a konflikty se neřeší nebo se řeší špatně, zůstávají nebo se jen proměňují, napětí roste, při první příležitosti se opomíjené problémy vyderou na povrch a mají pro společnost devastující sílu. Jestliže tedy vzniká podezření, že se v současné demokratické politice evropských zemí objevují stále zřetelnější náznaky jisté dysfunkce, musí být v našem bytostném zájmu se jimi zabývat a pátrat pro příčinách takového stavu dříve, než bude pozdě.

Je to o to složitější, že dnešní problémy jsou způsobeny něčím, co lze označit jako *paradox úspěchu*. Žijeme v nejlepší, nejlidštější, nejsociálnější, nejbohatší a technicky nejvyspělejší společnosti, jaká kdy existovala. Jsme společností na vrcholu. Z vrcholu lze ovšem buďto mírně sestoupit a vystoupat na další vrchol, nebo také strmě spadnout dolů. Možná stojíme, aniž si to uvědomujeme, před rozhodováním, kam a jak jít z vrcholu dál. Evropské společnosti jsou na tom stále mimořádně dobře, ale už je také možné kolem nás tušit řadu problémů, jiných, než o kterých se zpravidla píše, problémů, o nichž nechceme mluvit, jež nás však mohou ohrozit. Staré přísloví říká, že sytý hladovému nevěří. Pro naši situaci bych toto přísloví parafrázoval takto: sytý hladovému nevěří, ale ještě ho poslouchá, avšak sytý sytého už ani neslyší, pokud mluví o něčem jiném než o sytosti.³

Zabývat se nepříjemnými věcmi týkajícími se naší budoucnosti je obtížné, když je přítomnost tak atraktivní. Nová společenská elita, jež je velmi široká a diferencovaná, je okouzlena všemi možnostmi, které integrovaný a globalizovaný svět nabízí, širší společenské skupiny, jež tvoří nebývale velkou střední třídu (vyplňuje dnes skoro celý společenský prostor), sice z globálních příležitostí tolik netěží a také je tolik netěší, ale mají zase velmi slušný životní standard a především spoustu zábavy. Pocity nespokojenosti, nejasné tušení, že cosi možná není až tak úplně v pořádku, zde jsou, ale není dostatek prostoru, podnětů a motivace, jak je artikulovat. Mám dojem, že se o to musíme snažit i za cenu nepochopení. Předpokládám, že s tímto textem dnes nemůže většina lidí souhlasit. Nevadí, stačí, když sytí začnou třeba jen tušit, že jim

jiní sytí říkají, že syté musí někdo sytit, i když tomu ještě nevěří.

Paradox úspěchu

Když uvažujeme o současném stavu evropských společností a evropské politiky, musíme mít na paměti skutečnost, kterou známe, ale o níž často nepřemýšlíme: naše dnešní situace je výsledkem nebyvale dlouhého, téměř kontinuálního období míru, rozvoje a prosperity a je nejen historicky, ale i geograficky zcela ojedinělá. Už na okraji toho, co chápeme jako „Evropu“, na jihovýchodní a východní části tohoto kontinentu, se lze setkat se světem, který je zcela jiný: mnohem beznadějnější, chudší, brutálnější, nebezpečnější, čas od času je dokonce sužován válkami. A nejen to, celý svět, který se nám evropskými brýlemi jeví jako kontinuálně se zlepšující a rozvíjející se k všeobecnému míru a blahobytu, je stále mnohem horším místem k životu, než si odsud nebo z letišť a klimatizovaných hotelů dovedeme představit, a navíc se podmínky v něm zlepšují jen pro velmi malou skupinu lidí. „Rájem“ na zemi je jen naše západní civilizace,⁴ podstatná část západní a střední Evropy, klub – nepochybně po zásluze – šťastných zemí, který může občas někoho přijmout mezi sebe. Mnohé společné charakteristiky sdílí tato Evropa se Spojenými státy americkými,⁵ i když tamní společnost (možná i svébytná civilizace) je v mnohém jiná, je „mladší“, což vede k většímu sklonu k nadšení, ale i k jisté ideologizaci, k slabší sociální, ale silnější ideové integraci, k síle a schopnosti zasahovat a šířit „štěstí“ a současně přitahovat to nejlepší z celého světa, čímž se v průběhu let současně ona důležitá soudržnost společnosti ohrožuje apod. Souhrnně řečeno má „mladší“ společnost či civilizace ve srovnání s Evropou některé pozitivní, ale také mnohé negativní rysy. Důležité na celé věci je to, že zatímco do poloviny minulého století ideově a kulturně „stará“ evropská společnost ovlivňovala „mladší“ americkou, nejpozději od konce druhé světové války spíše americká společnost ovlivňuje evropskou, a to stále silněji i v oblastech, které byly výsadou Evropanů, jako jsou kultura, věda a vzdělávání. Tuto skutečnost nyní nehodnotíme, jen konstatujeme,

neboť pro pochopení evropských politických problémů je důležitá.

Ještě důležitější je následující historický příběh: V Evropě, jež sama sebe skoro zničila dvěma světovými válkami (které možná budou jednou považovány za jeden souvislý konflikt utvářející moderní dobu), se po té druhé z nich postupně vytvořil v její západní části pozoruhodný ostrov blahobytu, který svým obyvatelům poskytoval něco, co do té doby bylo v tomto rozsahu a měřítku nepředstavitelné: mír a trvalý ekonomický rozvoj, přátelskou spolupráci historicky znepřátelených národů, téměř kontinuální pozvedání stále širších skupin společnosti. To vše se nejprve odehrávalo v tzv. bipolárním světě, který měl přes všechny nevýhody pro západní Evropu paradoxně jednu zřetelnou přednost: komunismus představoval jasné a dobře definované nebezpečí, které na jedné straně tyto země nutilo k zajištění vnější bezpečnosti a poskytovalo jim úzkou spolupráci, resp. ochranu ze strany USA, a na straně druhé mělo vliv na vnitropolitické poměry, posilovalo prvky demokratické politické soutěže a ideovou profilaci politických subjektů a bylo i logickým katalyzátorem stále užší spolupráce evropských zemí přinejmenším v oblasti ekonomické a bezpečnostní. V tomto ohroženém a zároveň chráněném prostoru, který se nejprve rozšiřoval na jih, poté na sever a směrem ke středu Evropy, se současně vlivem moderních technologií a celé shody dalších okolností podařilo dosáhnout nové společenské situace: vnější bezpečnost byla dobře definována a garantována, evropské společnosti nejpozději od padesátých let definitivně přestaly mít problémy se zajištěním dostatku potravy pro všechny své obyvatele (což byl do té doby jeden z hlavních tradičních politických problémů) a dokázaly to dokonce se stále menším počtem v zemědělství pracujících lidí. Sociální standard se zlepšil způsobem, který umožňoval neustále vzrůstajícímu počtu lidí také nepracovat (více lidí začalo studovat a studovali stále delší dobu, relativně brzké penze přitom zajišťovaly vysoký standard ve stáří), změnila se struktura průmyslu, který se stal k lidem i ke krajině příznivějším, mimořádně se celoplošně zlepšila zdravotnická péče, prodlužovala se doba volného času a zlepšovaly se možnosti, jak ho prožívat,

což zase zpětně posilovalo rozvoj ekonomiky, a tak by bylo možno pokračovat. V důsledku toho bylo ale stále méně lépe a déle žijících lidí ochotno dělat méně kvalifikované a hůře placené práce, ať už ve výrobě nebo v podnikání, a současně, se zlepšujícími se životními podmínkami, začal stagnovat přírůstek obyvatelstva. Problém s nedostatkem pracovních sil pro méně atraktivní povolání však společnosti příliš dlouho nepocitovaly: řešil se příchodem lidí z chudších zemí, což v řadě bývalých evropských koloniálních států zvyklých na podobný pohyb obyvatel dlouho vypadalo jako přirozený a neproblematický proces.

Evropské společnosti, které žily zvnějšku zabezpečeny, se tedy uvnitř – přes různé dočasné problémy kulturní povahy, jako byly např. studentské bouře konce šedesátých let, nebo ekonomického charakteru, jako byla ropná krize sedmdesátých let apod. – vcelku kontinuálně rozvíjely, byly hospodářsky, potravinově a jinak zajištěny, sociálně-ekonomicky posilovaly, rozšiřovala se jejich střední třída a bohatly stále širší skupiny obyvatelstva. Proto se mohly začít orientovat na otázky, které by bez prosperity a celkového blahobytu nebylo možné řešit nebo jim alespoň věnovat tolik pozornosti, jako byly ekologie, rovnost příležitostí, rozšiřování rejstříků sociálních práv, oslabování sociální exkluze apod., tedy záležitosti, jež jsou do značné míry projevem mimořádných možností, jsou produktem luxusu. Všechny tyto tendence ještě posílily po zhroucení komunistického bloku v průběhu devadesátých let. Vznikal dojem, že celosvětově vítězí liberální koncepce volného trhu a že je jen otázkou, má-li být jeho působení o něco více či méně regulováno a na jaké úrovni. Současně se chvilí zdálo, že se většina světa tak trochu demokratizuje a že nebezpečí je tedy velmi málo, a pokud něco ohrožuje evropské státy, jako nově třeba terorismus, lze to řešit buďto spolehnutím se na USA (pravicová varianta), nebo větší vstřícností k islámu (levicová varianta), ale vcelku se tím není nutno nijak zvlášť zabývat. O to více, že se přece Evropa integruje a svět globalizuje, takže postupně budou tak trochu prosperovat všichni a budou sdílet podobné hodnoty a vše se nějak vyřeší. Evropské společnosti v prvním desetiletí 21. století byly společnostmi na vrcholu, prosperujícími, do sebe za-

hleděnými, bez přílišných starostí o svou bezpečnost a o svůj další rozvoj, protože základní nastavení bylo přece správné.

Již dříve si za této historicky ojedinělé situace vcelku spokojení Evropané ovšem všimli, že USA, které je zabezpečovaly vojensky a nejprve jim pomáhaly a pak s nimi úzce spolupracovaly hospodářsky, jsou na tom v mnoha směrech lépe. Začali je napodobovat i „dohánět“,⁶ ačkoli navenek se povětšinou tvářili, že k nim mají spíše odstup. Napomáhala tomu i skutečnost, že USA se staly dominantní světovou velmocí nejen hospodářsky a vojensky, ale postupně také kulturně (alespoň v oblasti celosvětově se šířící masové popkultury) a posléze ve sféře vědy a vzdělávání, alespoň podle parametrů, které Američané sami nastavili a kterým ostatní uvěřili. Evropa s jistým váháním nejprve nenápadně a poté už i bez skrývání americké postupy včetně různých ideových hnutí a nálad akceptovala, přičemž tzv. evropský antiamerikanismus ponechávala omezený především na nesouhlas s vojenskými akcemi USA. Americká společnost je však „mladá“ společnost a je utvářena zcela odlišně než národní společnosti starého kontinentu. Má jiné vnitřní problémy a odlišné způsoby jejich řešení, nezná ideologie, ale je velice ideová a náboženská, proto tam asi mohou dobře působit nejrůznější ideové koncepty, od ideálu selfmademanství nebo sebeobranu přes komunální a korporátní solidaritu až po takové věci, jako jsou třeba pozitivní diskriminace nebo politická korektnost.

Evropské společnosti, které byly na přelomu tisíciletí na vrcholu dosavadního ekonomického, sociálního a kulturního vývoje, se ve svém vztahu k USA rozhodly kupodivu velmi špatně. Namísto podpory amerického boje za „západní civilizaci“, která je evidentně ohrožena mnoha faktory současného světa, boje, jenž by měl být Američanům i Evropanům společný – a to včetně vojenských akcí –, se evropské státy za velkého souhlasu svých občanů začaly stále více distancovat od zahraničněpolitických a vojenských akcí USA (evropský antiamerikanismus byl sotva kdy tak silný jako v posledním desetiletí), ale současně bez problémů a bez silnějšího kritického odstupu přejaly americké postupy v kultuře, vzdělávání, vědě, ale také třeba v politických metodách, skoro ve všem, v čem byla

Evropa kdysi dominantním a vývoj určujícím kontinentem.

Americké recepty však ve složitě strukturovaných, kulturně vyspělých a historicky bohatých evropských společnostech dobře nefungují, globalizovaná instantní popkultura a univerzální „demokratická“ politická kultura nejsou v praxi lepší než složitá přediva kulturních a sociálních vztahů utvářejících druhy evropské společnosti. V důsledku mnoha souběžných faktorů se tak evropské společnosti i pod americkým kulturním vlivem, jež v samotných USA vede k integraci, začaly vnitřně rozpadat. Evropané, i když si to zatím nepřiznali, ztratili nejprve důvěru v sebe jako světovou velmoc ovlivňující druhé (což by ještě tolik nevadilo) a následně tak trochu pozbyli důvěru sami v sebe v té oblasti, která jim byla nejvlastnější a kde předtím ovlivňovali svět, totiž v kultuře a vzdělanosti. To nemohlo nemít politické důsledky. Je samozřejmě nesmírně složité vyjádřit vazby mezi obecnou kulturou v nejširším smyslu a politickou kulturou, ale pro potřeby tohoto textu stačí vědomí, že zde existuje úzká vazba.

Jiným podstatným momentem vývoje evropských společností po demokratickém vítězství roku 1989 se stala proměna dosavadní ekonomické (a tím i v mnoha směrech bezpečnostní) spolupráce evropských zemí (Evropská společenství) ve spolupráci politickou, vyjádřenou vytvořením Evropské unie v roce 1993. Zprvu nenápadně, ale stále rychleji a zřetelněji se tak utváření politiky přesouvalo na integrovanou evropskou, nebo dokonce globální politickou rovinu, ačkoli ani na jedné z nich nejsou vytvořeny podmínky pro politické zprostředkování zájmů, demokratické utváření politické vůle, neexistují tam vhodné zpětnovazební mechanismy, dostatečná legitimita aktérů a ani společný srozumitelný veřejný prostor, v němž lze politiku realizovat. Evropané (respektive jejich elita) se přesto začali stále více spoléhat na to, že politické problémy dneška se vyřeší na globální (bezpečnostní otázky, základní ekonomické problémy) nebo na evropské úrovni (téměř všechny ostatní). Výsledkem je, že se mnoho závažných otázek neřeší nikde.

Výše uvedené faktory jsou však spíše jen předpoklady. Podstatný důvod, proč se o řadě společenských

problémů spíše mlčí a politicky se neřeší, je jiný. Po porážce starých ideologií se objevily nové ideje (dobré, horší i špatné, s různou mírou blízkosti k realitě a s různým akčním rádiem), které mají potenciál stát se ideologiemi a občas se tak už dnes i projevují, i když to jejich protagonisté vehementně popírají: k nim patří sama idea evropské politické integrace, idea prosperity, štěstí a zábavy pro všechny, politické korektnosti všech vůči všem, globalizace, idea globálního oteplování, jež nahradila koncept ozonové díry, a řada dalších myšlenkových schémat, koncepcí a politických idejí.⁷ V jejich rámci a jejich prostřednictvím – a za výše popsaných vnějších podmínek daných prosperitou, všeobecným sociálním státem, přesunem řady aktivit do sféry volného času a zábavy, kulturním vyprázdněním evropských společností, ztrátou role společenských elit, oslabením politik v rámci národního státu – je pro evropské společnosti velice nesnadné mluvit o tom, co je opravdu problém nebo co jím bude v nejbližších letech, protože by to vyžadovalo pojmenovávat věci pravými jmény a opustit mnohé ideje, které můžeme sdílet jen díky ekonomicko-sociálním přebytkům, jež naše společnost dosud produkuje a jež jsou tedy z historického hlediska luxusem. Naučili jsme se o mnoha věcech nemluvit otevřeně, nenazývat je pravými jmény, nejprve z dobrého důvodu, abychom se někoho nedotkli, později proto, že je příjemné o některých problémech mlčet a nekazit si náladu, když se všichni máme docela dobře. Prosperita, blahobyt, příklon k zábavě, všeobecný úspěch evropských států si tak paradoxně vybírá svoji daň, kterou je mlčení a pomíjení problémů, jež přicházejí. Tato daň za prosperitu je však možná až příliš vysoká. Je to totiž směnka, která nemůže být splacena, a tudíž bude následovat exekuce.

Politické problémy dneška a zítřka

Mnoho přicházejících problémů, které si postupně vyžádají politické řešení, by se dalo shrnout pod společný jmenovatel, kterým je demografický vývoj. Evropanů začalo ubývat. Vlivem změny hodnotového systému a souvisejících faktorů se nerodí dostatečný počet dětí nutných pro přirozenou reprodukci.

ci. Přírůstek počtu obyvatelstva začal nejprve stagnovat, nyní již v některých zemích i klesá a tento proces má spíše tendenci se zrychlovat než zpomalovat. Výjimku z tohoto trendu představují především různé nábožensky a sociálně definované skupiny, zvláště přistěhovalci, bez ohledu na to, zda mají nebo nemají občanství některé z evropských zemí. Evropské společnosti tedy jednak stárnou, jednak se zmenšují a národnostně a kulturně se proměňují. To má několik závažných důsledků, od kulturně-politických až po ekonomicko-sociální, z nichž ekonomicky nejvýznamnější je pokles počtu pracujících (a daně platících lidí) a jejich podílů na celkovém počtu populace. S tím souvisí otázka, jak zajistit pokračování dosavadního státu blahobytu a jak získat dostatečné prostředky pro důstojný život stále silnější skupiny seniorů na straně jedné a také pro stále početně silnější skupinu studentů na straně druhé, ale také prostředky pro všechny ostatní, pokud jde o zajištění jejich zdraví, bezpečnosti apod.

Ve věci zachování sociálního státu už dnes nejde ani tolik o „pravo-levý“ ideový rozpor v tom, kolik se má dále přerozdělovat, jak vysoké mají být daně a co všechno má stát zajišťovat, ale o zcela praktickou otázku, jak vůbec postupovat, aby to, na co už jsou občané zvyklí, bylo možné alespoň v nějaké formě udržet. Když to trochu přehleníme, tak není příliš odvážné tvrdit, že pro zachování mírně redukované podoby současného průměrného sociálního státu v rámci zemí Evropské unie by nebylo v příštích desetiletích dostatečné ani stoprocentní zdanění těch, kteří vydělávají, což je samozřejmě samo o sobě absurdní. Musíme tedy už nyní diskutovat a politicky řešit problém, jak stárnoucí a zmenšující se společnost, jež uvykla historicky zcela jedinečně rozsáhlé a důkladné míře sociálního zabezpečení, dokáže tento standard zajistit, nebo jak přesvědčit lidi, aniž by to mělo závažnější negativní společenské důsledky, že je nutné mnohé z toho, na co byli dosud zvyklí, omezit. Scénář samozřejmě nemusí být nakonec takto dramatický, ale současná data připouštějí, že může.

Jiným důsledkem demografického vývoje je národnostní a kulturní proměna evropských společností. Přistěhovalci, kdysi docela vítaní jako levná a nená-

ročná pracovní síla, se najednou stávají problémem, o němž všichni vědí, ale málokdo mluví. Hlavní potíž je v tom, že převážná většina těch, kteří přišli do Evropy z jiných kontinentů za prací nebo kvůli nesnesitelným podmínkám ve svých zemích, se ani v dalších generacích (dokonce ani ve třetí ne) neintegruje do tzv. většinové společnosti nebo – jinak řečeno – že se evropským společenstvem nepodařilo vytvořit takové nástroje, aby tato integrace mohla být úspěšná. Nevěříme ovšem žádným jednoduchým receptům ani vysvětlením, která se omezují pouze na sociální a ekonomické podmínky a pomíjejí kulturní a náboženské aspekty celé záležitosti. A chceme-li opravdu hledat příčiny slabé integrační schopnosti evropských společností, musíme zohlednit i jiný faktor, který také známe, ale příliš o něm neuvažujeme – je jím mobilita, promísení a integrace evropských národů uvnitř společného evropského prostoru. Pravda je totiž taková, že po vytvoření společného trhu s volným pohybem osob, zboží, práce a kapitálu, kdy se např. čekalo masivní přesouvání lidí z chudého jihu na bohatý sever a předpokládalo se, že se evropské národy navzájem promísí, se nic takového nenastalo. Evropské národnosti společnosti erodují jinak, ale rozhodně ne masivnějším příchodem příslušníků jiných evropských národností. Evropané se stěhují jen málo a příslušník jednoho národa se do jiného integruje jen zřídkakdy, „nenárodním“ Evropanem není skoro nikdo. Jak by se tedy mohla dobře dařit integrace lidí z mimoevropských kultur? Oni jsou však zde a zatímco „neintegrováný“ Portugalce se poté, co si v Německu vydělal peníze, vrací domů, přistěhovalci zde musejí nebo chtějí zůstat. Protože značná část těchto lidí inklinuje k islámu, a to včetně jeho konzervativnějších poloh, je zřejmé, že zde existuje silná skupina lidí (částečně již občanů evropských zemí), kteří nesdílejí evropské civilizační hodnoty a nejsou připraveni je rozvíjet, ale naopak dříve či později vystoupí s vlastními (dosud jen náboženskými, později i politickými) požadavky.⁸

To, že tento problém už není jen možný a budoucí, ukazuje zneklidnění společností, které vzhledem k počtu obyvatel přijaly největší počet přistěhovalců a/nebo měly nejliberálnější přistěhovaleckou politiku, jako jsou např. Rakousko nebo Nizozemí, kde

se také již nějakou dobu daří populistickým politickým stranám a kde je tato otázka nejzřetelněji vidět. Připočteme k tomu problémy Francie nebo zoufalou protipřistěhovaleckou politiku států jako Itálie, jež je asi nezbytná, byť je z humánního hlediska na samé hranici přijatelnosti, popř. pozoruhodné nápady toho typu, že přistěhovanci budou rozdělováni podle nějakého klíče do všech zemí Evropské unie apod. Nemusíme ani být příliš dobrými znalci této problematiky, aby bylo jasné, že zde máme závažný problém hodný mimořádné politické pozornosti.

Národnostně-kulturní znejistění evropských společností se však zdaleka netýká jen přistěhovalců a souvisí s některými procesy, které se dlouho těšily většinovému souhlasu evropských společností. Proces evropského sjednocování, který se v posledních dvaceti letech zrychloval, prohluboval a rozšiřoval, začíná narážet nejen na absorpční kapacitu evropských společností, ale také vyvolává (spolu s dalšími globalizačními procesy) tendence posílit to, co označuji jako blízké (a srozumitelné) politické identity.⁹ V řadě evropských zemí jsou zřetelněji než dříve vidět snahy po posílení regionálně nebo regionálně-národnostně vymezených celků a toto úsilí má nezřídka i separatistickou ambici. Bez ohledu na možný úspěch takovýchto snah je zřejmé, že už jejich existence pozměňuje politickou mapu Evropy, dosud nikoliv pokud jde o hranice států, ale s ohledem na zájmy a jednání jednotlivých politických aktérů.

O posílení regionalismu s politickými a často i separatistickými ambicemi jsme si zvykli hovořit vždy jen ve vztahu k jednotlivým zemím a vykládat je jako specifický produkt ojedinělého historického vývoje, který nemá žádnou souvislost s celoevropskou situací a nemá na ni velký vliv. Každé regionální politické hnutí má nesporně hluboké historické kořeny a je především vysvětlitelné na konkrétní linii centrum–periferie, a proto má nejprve vnitropolitické dopady. Nicméně nikdy se při interpretaci sociální reality nevyplácí přehlížet četnost a intenzitu jednotlivých případů a nepromýšlet jejich vazby. Uvážíme-li, že dnes můžeme dobře pozorovat regionální (národnostní) sebeuvědomění projevující se zřetelnými politickými požadavky směřujícími až k samostatnosti od Francie

přes Španělsko, Velkou Británii a Itálii až k Belgii, jež stojí sama již nejen v centru EU, ale také na samé hranici rozpadu, pak je stěží možné nepřemýšlet nad tím, zda zde nepozorujeme určitou obecnější tendenci.

Ať už je tomu však jakkoliv, je zřejmé, že konstituování evropské politické nadstavby (což je funkčně záležitost posledních patnácti let a tedy zatím velmi krátká doba) vytváří, kromě jiných důsledků, také *minimálně* čtyřúrovňovou nebo čtyřvrstvou politickou sféru skládající se z komunální, regionální, národní a evropské roviny.¹⁰ Pokud se proces integrace bude prohlubovat, bylo by pravděpodobně nezbytné postupně jednotlivé politické roviny nově definovat, popř. zjednodušit, protože čtyř a více vrstevná politická struktura velmi komplikuje proces zprostředkování zájmů, politické rozhodování a politickou odpovědnost.

Demografické problémy a otázky integrace a identity kupodivu také úzce souvisejí s udržením toho, co nazýváme sociální stát, ale co lze jinými slovy označit za poskytování širokého spektra jistot, služeb a zabezpečení ze strany státu. V této souvislosti je důležité všimnout si ještě jedné tendence, která je nenápadná, ale velmi silná. Je jí komercializace společenských sektorů, kam dříve „trh“ nepronikal, resp. kde otázka jejich financování nebyla považována za prioritní, což je např. oblast kultury, vědy, vzdělávání, částečně médií apod. Jistě, tyto věci vždy něco stály, ale teprve změnou uvažování společnosti a pravděpodobně také masovou poptávkou po jejich „konzumaci“ se společnost začala více než o jejich obsah zajímat o to, jak je zaplatit. Co bylo dříve samozřejmé a bylo na základě politického konsenzu „nějak“ a bez větších problémů financováno, musí být nyní složitě zabezpečováno hledáním zbytku prostředků ve stále problematičtější utvářeném státním rozpočtu, popř. kombinacemi privátních a veřejných prostředků, což má řadu společenských důsledků. Jako by stále bohatší společnosti disponovaly stále omezenějšími zdroji peněz.

Vysvětlení této situace lze nabídnout celou řadu, klíčový bude pravděpodobně rozpor mezi právy, požadavky a možnostmi, mezi celkovým zbytněním sociálního státu a omezenými zdroji, z nichž stát může získávat prostředky. Zdůrazňuji, že tento problém už

přestává být ideový (nejde jen o levicovou či pravickou koncepci sociálního státu), ale začíná být existenční, protože neschopnost platit důchody, podstatnou část zdravotní péče nebo některé úrovně vzdělávání, platit dobře policii či udržívat silnice (abychom problém ještě rozšířili) není otázkou ideového sporu, vždyť taková úloha státu se těšila vcelku obecnému konsenzu. Jak nicméně tyto finanční prostředky zajistit – a je to téměř ve všech evropských zemích stále větší problém, byť ne všude dostatečně veřejně přiznaný – nebo jak reálně sociální stát redukovat, je novou politickou otázkou, které se nebude možno v příštích letech vyhnout. Nebude možné ji řešit ani dosavadními způsoby, které známe od nás, jako jsou téměř ve skrytosti prováděná reforma penzijního systému, stále odsunovaná diskuse o školném či reforma zdravotnictví započatá a ukončená zavedením regulačních poplatků, protože to jsou jen drobné kosmetické úpravy, které nevedou k řešení stále složitějšího úkolu.

Navic je dobře viditelné, že kdykoli se nějaký dosud státem financovaný nárok redukuje nebo zruší, objeví se mezitím úplně jiný, nový úkol, který se má financovat z veřejných prostředků. Stát kromě toho reguluje dění v demokratické společnosti mnohem více, než tomu bylo kdy v minulosti (zasahuje do korporací, rodin, stará se o kouření, velikost chlévů pro chov zvířat apod.), a to pochopitelně také něco stojí, už jen v oblasti transakčních nákladů při přípravě nových a nových opatření, ale také při jejich implikaci, kontrolování, udržování. Zdá se, že prostředky dříve využívané na jistoty tradičního sociálního státu, jež jsou dnes zpochybňovány právě kvůli nedostatku financí, jsou nyní přesouvány na zajištění nejrůznějších typů regulací. Takový vývoj je sice možný, ale měla by mu předcházet otevřenější společenská diskuse o tom, že to skutečně chceme.

Zdravotní péče, jedna z tradičních jistot evropského sociálního státu (ačkoli její konkrétní zabezpečení bylo v různých zemích řešeno rozličně), se dnes jeví jako jeden z největších politických problémů, jež má ovšem také rozměry, o nichž dosud spíše mlčíme. Nejde totiž zdaleka jen o to, jak zaplatit stále se rozšiřující možnosti léčebných postupů pro stále déle žijící evropskou populaci. Mimořádný posun v lékařské

vědě v posledních desetiletích (který byl mimo jiné způsoben tím, že se právě do biomedicínského výzkumu investovalo velké množství prostředků) dnes nabízí rozsáhlý katalog možností, jak prodloužit, zachránit a vylepšit život, katalog, který však není pro všechny. Právě ve zdravotnictví můžeme dobře vidět, jak se rovnostářské pojetí sociálního státu už dávno rozpadlo, ale rozpadlo se neregulovaně, tedy bez politické dohody a politického rozhodnutí. Ve zdravotnictví si všichni zdaleka již nejsme rovni, lékaři jsou nuceni vybírat (jen někde je to regulováno např. tím, kolik je pacient ochoten zaplatit), komu dají lepší léky, lepší náhradu, aplikují dražší léčebný postup, a tak vědomě musejí rozhodovat o délce a kvalitě života.¹¹ Není to jejich chyba, je to důsledek malé odvahy otevřít tuto otázku a učinit z ní předmět politické debaty.

Expertní rozhodování o životě je ve svých důsledcích velmi nebezpečné; chceme-li zachovat étos demokratického právního státu, musíme najít jiné, politicky určené mechanismy, jak sladit omezené finanční možnosti státu a jednotlivců a téměř neomezené možnosti léčebných postupů. Do této oblasti spadá také otázka, do jaké míry a jak má být financována a regulována (předepsána) prevence, protože díky rozvoji preventivní medicíny jsme dnes schopni celé řadě problémů předcházet. Je pochopitelné, že se všichni otevření hloubky tohoto problému tak trochu vyhýbáme: rozbíjí paradigma rovnosti v demokracii, ukazuje limity našeho přesvědčení, že dosažené poznání slouží ke prospěchu všem, dotýká se základních otázek lidské existence, je mimořádně bolestivé. Zavírat před tím oči a mlčet je ale nebezpečné.

S otázkou zdraví a zdravotní péče úzce souvisí jiná zásadní otázka, kterou je nezbytné také dříve či později učinit důležitým předmětem politické debaty, totiž problém začátku a konce života. Zatímco se zdá, že po mnohá desetiletí klíčová etická politická otázka umělého ukončení těhotenství již díky rozvoji nejrůznějších obecně dostupných a dostatečně propagovaných metod antikoncepce a oslabení role tradičních církví ve společnosti ztratila v Evropě svoji politickou sílu, jsou počátek života (z hlediska pokusů a ovlivňování vývoje plodu) a především jeho konec nepochybně jedním z politických témat budoucnosti. Je to však

téma již dnes, kdy se tzv. eutanazie stala předmětem politických diskusí v řadě zemí a také „službou“, s níž lze díky rozdílné politické regulaci dobře obchodovat. Ještě mnohem závažnější je ale jiný problém konce života. Nyní je možné dlouhodobě udržovat při „životě“ pomocí přístrojů a další podpory téměř kohokoliv a požadavky na tento způsob prodlužování života se nepochybně budou stupňovat, nelze se tedy vyhnout diskusi o tom, koho, jak dlouho a za jakých podmínek udržovat při životě a zda třeba tento „život“ nějak nově definovat; tyto otázky je nezbytné učinit politickým tématem.

Jestliže si pomalu začínáme uvědomovat, že např. v oblasti zdravotnictví se proklamovaná rovnost (bez ohledu na solidaritu projevující se např. povinným zdravotním pojištěním) postupně ztrácí, pak bude potřeba věnovat pozornost i jiným sektorům společenského života, kde se rovné postavení rovněž oslabuje, aniž by bylo nahrazeno jinou, zřetelnou a společností vědomě akceptovanou hierarchickou strukturou. Evropské společnosti s velkým úsilím postupně odstranily privilegované postavení šlechty a různých jiných skupin obyvatelstva (církevních, vojenských nebo politických představitelů), v posledních desetiletích se zde však nenápadně vytvořila nová vrstva, pro niž běžná pravidla hry platí jen přiměřeně a jen někdy. Zatímco státní úřady i soukromé subjekty postupují neobyčejně důsledně kupříkladu vůči malým dlužníkům, jsou v případě velkých podnikatelů ochotny hledat zcela jiné metody, domlouvat se na řešení, postupovat mnohem mírněji. Vrstva globálních podnikatelů a finančníků se navíc těší zcela specifickým privilegiím a také odpovídající úctě, vyhrazené v jiných případech jen reprezentantům států. Do této skupiny se začínají zařazovat i některé tzv. celebrity (umělci popkultury, sportovci, modelky), které společnost zábavy pokládá z logických důvodů za důležité a je připravena tolerovat jejich případná privilegia. Tento vývoj je pro demokracii nebezpečný, souvisí se ztrátou politické kontroly veřejného prostoru, s prosazováním se globální instantní popkultury a dalšími faktory. Je jen otázkou času, kdy si postupného vytváření nové šlechty evropsští občané povšimnou. Budou-li ještě mít v tu chvíli cit pro moderní evropskou

tradici rovnosti a stejných práv pro všechny, budou se muset snažit s tímto nebezpečným vývojem něco udělat. Vzrůstající nerovnost ve společnosti, jež je sama založena na stejných právech a stejných možnostech pro všechny, bude závažným politickým problémem.

Tradiční politickou agendu dlouhodobě představovala otázka zaměstnanosti, resp. boje proti nezaměstnanosti a nelze pochopitelně popírat, že i dnes je to téma živé. Přesto zde došlo k jistým posunům, i když politici neshledávají zpravidla za příliš rozumné je veřejně deklarovat, protože řešení zaměstnanosti je něco, co už dobře ovládají, o čem lze snadno diskutovat, a především už nikdo vážně nepředpokládá, že by nezaměstnanost bylo možno úplně odstranit. Nezaměstnanost měla vždy minimálně tři problematické aspekty: ochromovala finančně celé rodiny, snižovala sebedůvěru a důstojnost nezaměstnaného a vytvářela sociální problém v tom smyslu, že nezaměstnaní – často lidé s nižším vzděláním – neměli „dobrý program“ pro trávení volného času ani prostředky na to, aby ho mohli rozumně vyplnit. Všechny tyto tři negativní aspekty se ale postupně přinejmenším oslabil. Jediným zaměstnaným z rodiny už není muž, ztrátu zaměstnání jednoho lze do jisté míry nahradit příjmem jiného člena rodiny (společné domácnosti), navíc rodina není dominantním způsobem organizace života, a kromě toho existuje rozsáhlý systém sociální pomoci a státní podpory, který důsledky nezaměstnanosti kompenzuje. Dále se rozrůzněním povolání, vysokou flexibilitou, častou změnou funkcí, pracovního zařazení a zaměstnavatele u širších sociálních skupin a současně významným oslabením sociální kontroly ztratil problematický sociální rys nezaměstnanosti – být nezaměstnaný už není ostuda, může to být tak trochu volba, negativní osten už je odstraněn. Do značné míry zůstává problém volného času, ale zlepšením sociálního a finančního postavení nezaměstnaných už hrozba toho, že se někteří z nich, řečeno s trochou nadsázky, stanou alkoholiky nebo se dokonce přiblíží kriminálním aktivitám, není vysoká.

Nicméně právě otázka volného času se stále silněji sama stává politickým tématem. Je jasné, že ho lidé budou mít stále více, pracovní doba se neustále zkracuje, a to i u méně kvalifikovaných pracovních sil, ale

současně vzrůstá počet povolání (s ohledem na růst služeb), kde pracovní doba zasahuje do části dne či týdne, jež jsou tradičně vyhrazeny odpočinku (noc, neděle apod.). Volného času je tedy více, ale nemají ho všichni stejně, z čehož vznikají jisté ideově-politické problémy (tematizované např. církvemi, odbory apod.) a pocit nespravedlnosti u části těch, kteří v době volna jiných pracují. Volný čas se ale i jinak proměňuje v politikum, uvažme jen novou politickou regulaci takových netradičních odvětví, jako jsou rekreace, činnost cestovních kancelářů, sport, nejrůznější pohybové aktivity apod. Mnohem závažnější je však skutečnost, že společnost je zřejmě schopna neobvyklou míru volného času širokých skupin obyvatelstva dobře zvládat jen v případech, když prosperuje a když občané mají na aktivní trávení volného času dostatečné finanční prostředky. V opačném případě, který možná nastává, se může dosavadní způsob řešení sociálních problémů a problémů zaměstnanosti vytvářením volného času (35-hodinový pracovní týden a úvahy jsou ještě o menším počtu hodin nebo o čtyřdenním pracovním týdnem) jevit jako kontraproduktivní. V individualizované společnosti, v níž se život neodehrává ve společenstvích a v uzavřených sociálních komunitách s vysokou mírou sociální kontroly, by se totiž nedostatek „chleba a her“ mohl projevit jako sociálně velmi devastující síla.

Individualizace společnosti přinesla ještě jeden problém, který nikdy v minulosti nepředstavoval tak závažnou politickou otázku. Ať už si to přiznáváme nebo ne, byla evropská civilizace ideově vystavěna sice na relativní svobodě jednotlivce (židovsko-křesťansko-humanistická tradice), ale organizačně zcela jednoznačně na rodině, a rodina se také těšila ochraně a podpoře ze strany prakticky všech existujících státních útvarů a společenských řádů evropské minulosti. Rodina má mnoho funkcí, z nichž reprodukční je sice nejviditelnější, ale zdaleka ne jediná, protože rodina je základním prvkem socializace, má ekonomické, kulturní, vzdělávací a další a další úkoly a významy. Konsenzus o tom, že rodina je základní organizační a mimořádně chráněnou jednotkou, se nyní rozpadl (přičemž paradoxně o právo na založení něčeho na způsob rodiny intenzivně usilují skupiny lidí inklinují-

cích ve vztazích k osobám stejného pohlaví), současně však společnost bez rodiny nemůže, jak se zdá, dobře existovat, není schopna se reprodukovat a má řadu jiných sociálně-kulturních problémů. Netvrdím, že si není možno představit dlouhodobě fungující společnost bez rodiny jako hlavní instituce (i když sám to nedokážu), ale pokud by tomu tak mělo být, pak musíme politicky zvažovat, které způsoby sociální ochrany a jakých institucí nahrazujících (?) rodinu je nutno zavést, abychom zajistili dobré fungování nebo alespoň přežití společnosti. Ponechat rodinu se stále menší sociální a ekonomickou ochranou a nemít přitom nějaký alternativní koncept pro zajištění jejich funkcí, je nemožné. Nicméně osobně se domnívám, že společnost by měla udělat něco jiného: politická opatření by měla vést k posílení postavení rodiny v politickém, sociálním, ekonomickém i kulturním smyslu, protože bez ní nemá společnost žádnou budoucnost a těžko lze nalézt něco, co ji nahradí. Ať je tomu však jakkoli, dovoluji si předpovědět, že téma individuální versus institucionální bude – ať chceme nebo ne – jedním z klíčových politických témat příštích let.

Po vyřešení ropné krize ze sedmdesátých let, kdy řada evropských zemí byla naposledy ve větším měřítku nucena přemýšlet nad tím, jak zajistit potřebnou energii s ohledem na stále větší požadavky na její množství, se zdálo, že energie bude snad navždy dostatek. Navíc se po pádu bipolárního světa Evropa mohla bez větších potíží napojit také na ruské zásoby ropy a zemního plynu, čímž se celkově diverzifikovaly zdroje energie; kromě toho se energetické sítě států propojily tak, že je možno energii sdílet a vyměňovat. Za těchto příznivých okolností mohly zesílit některé dřívější tendence, které omezovaly, upravovaly a korigovaly způsoby získávání energie ve prospěch ekologičtějších nebo (zdánlivě) bezpečnějších forem. Některé státy se úplně zrekly jaderné energie nebo se rozhodly, že už nebudou budovat další atomové elektrárny, většina zemí významným způsobem omezila získávání energie z uhlí a přestaly se také stavět vodní elektrárny, významně ovlivňující ekosystémy v krajině. Tento přístup k energii by bylo možno označit za výraz odpovědnosti vůči okolí, ale stejně tak za produkt luxusu.

Bezstarostnost, s níž evropské státy v energetických otázkách postupovaly, však měla jeden logický důsledek. Evropa je dnes ve velké míře závislá na energii, kterou jí poskytují nedemokratické státy. Krátká krize a přerušení dodávek plynu na začátku roku 2009 způsobené neshodami mezi Ruskem a Ukrajinou byly jen malou ukázkou toho, že dosavadní energetická politika evropských států ovládaná spíše idejemi než potřebou zajistit energii způsobem, který je strategický a bezpečný, je neudržitelná. Hledání alternativních zdrojů energie, spočívající v osázení střech slunečními panely a proměně krajiny v obrázky ze sci-fi knih díky vystavění obřích větrných vrtulí, je možná dobrým pokusem z hlediska ekologických požadavků, ale nemá fakticky žádnou hodnotu z hlediska energetických potřeb evropských zemí. Navíc energie je jen špičkou ledovce: největšími věřiteli evropských zemí, majiteli mnoha významných evropských firem a obchodních společností jsou nedemokratické státy. To by nás nepochybně mělo znepokojovat, protože naše politicky bezproblémová závislost je bezproblémová jen do té doby, dokud je to pro ostatní výhodné.

Otázkám bezpečnosti se sice evropské státy nově věnují po 11. září 2001, jenže způsobem, který příliš nemění dosavadní hlavní východisko zahraniční a obranné politiky evropských zemí z devadesátých let, vycházející (byť rétorika může být tu a tam jiná) z předpokladu, že Evropě toho příliš mnoho nehrozí a jediné, co by měla dělat, je do ničeho příliš nezasahovat (kromě nezbytného naplnění svých spojenecských závazků) a nikoho neprovokovat. Tento způsob uvažování se projevuje i v mnoha ideových střetech (dánské karikatury, právo Izraele na obranu apod.) a celkový signál, který takto Evropa vysílá, je v „překlada“ mentality jiných civilizačních kultur jednoznačně interpretován jako slabost. Tento pasivní, do sebe zahleděný postoj unavené civilizace si evropské země mohou bez většího momentálního rizika dovolit za několika podmínek. Především musejí být USA nadále ochotny nést téměř všechna rizika obrany euroamerické a tedy také evropské civilizace samy, nebo skoro samy (to se zatím děje), musí být víceméně zachován status quo v rozložení sil mezi hlavními mocnostmi ve světě (ten se již sice mění, ale economic-

ké změny se ještě naštěstí dostatečně nepromítly do jiných zájmů a ambicí) a v blízkosti Evropy nesmí vzniknout vojenský konflikt místního dosahu, který by měl pro jiné civilizační okruhy dostatečnou ideově integrační sílu (války v bývalé Jugoslávii ani na hranicích Ruska naštěstí tento rozměr nezískaly).

Nicméně nelze zavírat oči před tím, že postupně dochází k proměnám světa a podmínek, v nichž byla evropská bezpečnost po pádu sovětského impéria zajištěna tak trochu automaticky a kdy neexistoval dostatečně zřetelný a především silný konkurent se svými zájmy, který by evropskou civilizaci mohl ohrozit. Možné proměny americké zahraniční politiky, zájmy nových velmocí a celá řada dalších okolností by měly vést evropské země k nové úvaze o tom, jak lépe zabezpečit svoji bezpečnost. Není to totiž jen otázka vojenských výdajů, nákupu a vývoje správných obranných technologií nebo účast v tom či onom obranném společenství, je to také nezbytné vytváření kulturního nebo mentálního zázemí v evropských zemích, které bude spoluvytvářet vědomí, že svět není úplně bezpečný a že je potřeba mít mechanismy obrany vlastní civilizace a být připraven tyto mechanismy uplatnit. Takové vědomí na rozdíl od minulosti se v řadě evropských zemí vytratilo (kdo z nás by byl připraven za svoji zemi dobrovolně bojovat?), což ještě více ochromuje či oslabuje evropskou bezpečnost. Otázky vnější bezpečnosti se do politiky nepochybně dříve či později vrátí, protože svět bezpečným místem nebyl a není. Měli bychom je však vrátit do politické debaty dříve, než bude pozdě.

Do značné míry aktuálnější než vnější bezpečnost je otázka vnitřní bezpečnosti, nebo spíše bezpečí a pocitu bezpečí. Všichni jsme jistě viděli starší zahraniční filmy, kde lidé nezamykají svá auta (a nebyla to chyba režiséra), kde se nezamykají domy, mnohé ani pořádné zámky nemají, slyšeli jsme vyprávění o evropských zemích, kde ještě v sedmdesátých letech v mnoha jejich oblastech téměř nebyla drobná kriminalita (Švýcarsko, skandinávské země), a sami si můžeme vzpomínout, jaký byl rozdíl nechat chodit svoje děti po ulicích našich měst na počátku 90. let oproti dnešku. V řadě evropských metropolí se situace zhoršila ještě mnohem více a viditelněji, části center některých

velkých měst se proměňují ve špinavá bojiště, dokonce i evropské školy začínají být svědky masakrů, které jsme znali jen ze zpráv z amerického prostředí. Kriminální činy takto postavené vedle sebe můžete nazvat přeháněním, to připouštím, ale symptomy bezpečnostního problému jsou jednoznačně viditelné. Můžeme si o příčinách tohoto vývoje myslet cokoli, připisovat ho vlivu filmů, televize, přistěhovalcům, oslabení sociální kontroly, individualizaci, mobilitě, čemu chceme, ale pravděpodobně se shodneme na tom, že takový stav dobrý není. K tomu přistupuje to, co už také víme, že totiž nedisponujeme potřebnými prostředky na zajištění tradiční role státu, takže nemáme dostatečně vybavenou policii, která by mohla alespoň některé z těchto problémů odstranit. Nemám na mysli tu polici, která vytváří jeden specializovaný útvar za druhým, aby mohla bojovat proti specifické hospodářské kriminalitě, kterou stejně neodhalí, a pokud náhodou ano, jedná se zpravidla o novou „šlechtu“, jež stejně není potrestána, ale mluvím o prostředcích pro běžnou policejní práci, pro ty policisty, které potkáváte na ulicích a kteří se mají především starat o každodenní bezpečnost. Pocit bezpečí je z hlediska spokojenosti s politickou obcí mimořádně důležitý; je zvláštní, že jsme se – možná je to skutečně trochu tím, co vidíme ve filmech a v televizi – smířili s tím, že pocit bezpečí úplně nemáme. Dříve či později, až nám to dojde, ho budeme znovu požadovat. Elementární bezpečí, ochrana našeho života a majetku, je něco, co stát musí zajistit, resp. co my si musíme prostřednictvím státu vytvořit – jak to udělat, jak komplexní bezpečí znovu zajistit, to bude jednou z důležitých politických otázek zítřka.

Vyspělé evropské země vytvořily v minulosti s ohledem na rozvoj obecné kultury, její využívání širokými společenskými vrstvami, přetvoření její části na něco, co označujeme jako zábavní průmysl, a vytvořením širokého veřejného prostoru strukturovaného médií vcelku sofistikovaný systém redakční práce, sebeomezujících a kontrolních mechanismů, ochrany autorů i konzumentů a tento systém dokázal postupně také absorbovat všechny nové typy médií, od televize až po hudební nosiče. V rámci tohoto systému je při zachování svobody projevu vcelku jasně dáno kupříkladu

to, kdo smí v médiích co říkat, jak se co může psát, co je přípustné a co ne, kdo se smí na co dívat a za jakých podmínek, co se smí kde prodávat, jaká jsou věková či jiná omezení konzumentů, co je urážlivé, jak se smí postupovat v oblasti reklamy, co a kdy smějí v rámci volební kampaně uveřejňovat politické strany apod. Rozšíření internetu v historicky velmi krátké době tuto situaci dramaticky změnilo. Redakční práce spočívající ve výběru textů a jejich řazení, v jakési redukci kvantity ve prospěch kvality, se na internetu uplatňuje jen na některých serverech, jinak je bezbřehý, každý se vyjadřuje o čem chce, kde chce a jak chce. Tato téměř úplná svoboda je asi v principu pozitivní, ale má některé důsledky, resp. vyvolává některé otázky s přímými politickými konsekvencemi.

Jednou z nich je např. roztržštění a rozrůznění médií jako součásti intermediárního systému a tím i rozšíření, ale současně i rozmělnění a znejasnění médií jako klíčového nástroje systému zprostředkování zájmů mezi společností a státem v obou směrech a uvnitř samotné demokratické společnosti. V evropských společnostech byla dříve jasně vymezena role veřejnoprávních a soukromých médií (v některých zemích donedávna ani některé typy soukromých médií nebyly a např. televize měla veřejnoprávní monopol) a diskuse a přenos důležitých politických informací probíhaly několika hlavními informačními kanály. Tato situace se v mnoha směrech změnila, nejen pokud jde o množství a funkce tradičnějších médií, ale především ji dramaticky proměnil internet.

Jiný důsledek internetu s politickými konsekvencemi se týká omezení, které si společnost z nějakých důvodů v minulosti stanovila: kupříkladu některé typy časopisů nesmějí být při prodeji veřejně vystaveny, jisté pořady není možno v televizi vysílat před určitou večerní hodinou, nelze uveřejnit nic, co má politicko-extremistický obsah, není dovoleno používat určité typy reklamy apod. Na internetu je však možné vše, nebo téměř vše. Není teď ani tak důležité, zda je to správné nebo ne, ale je podstatné, že to ostatní zákazy uplatňované vůči jiným typům médií činí nespravedlivými a neúčinnými. Buďto musíme přeformulovat svoji představu o tom, co je veřejně možné a co ne, a celý systém uvolnit, nebo přemýšlet nad

tím, jak redukovat svobodu internetu. Není to lehké rozhodování, ale politické debaty na toto téma se ne-
lze vyhnout nejspíše poté, až občanům dojde, jaký
má internet význam pro jejich život a jak mnoho ten-
to virtuální svět změnil náš skutečný svět.

S tím ostatně souvisí i otázka dostupnosti „umě-
leckých“ produktů a autorských práv. Knihu či desku
bylo nutno koupit; pokud se kopírovala, bylo to velmi
složitě, drahé a v principu pod kontrolou výrobců. Už
existence CD ve spojení s počítači přinesla do tohoto
přehledného systému téměř nezvladatelný prvek, pro-
tože výrobci a producenti ztratili kontrolu nad maso-
vým šířením svých výrobků. Internet znamená v tom-
to směru další kvalitativní změnu a není se co divit,
že právě v této oblasti, která v rámci společnosti zá-
bavy zajímá snad nejvíce lidí, jsou politické důsled-
ky nejviditelnější. Proto již můžeme v USA a částeč-
ně i v Evropě sledovat nové soudní výroky týkající se
kopírování a především šíření filmů či hudby na in-
ternetu. Jsme také konfrontováni s novým politickým
fenomémem tzv. pirátských stran, což jsou politické
subjekty s velmi specifickými zájmy, strukturálně po-
dobné hnutí zelených v sedmdesátých letech.¹² Právě
otázka, jak oblast internetu, nové šíření informací,
rozšiřování uměleckých děl, ale také např. nové typy
diskusí regulovat, strukturovat, nebo zda to vše nechat
být a uvolnit i jiné typy šíření informací, bude dalším
politickým tématem budoucnosti.

S novými technologiemi je spojena také nejzávaž-
nější otázka, kterou budeme muset v brzké době poli-
ticky řešit a jež musí být předmětem veřejné diskuse,
je-li to ovšem ještě vůbec možné: problém svobody,
individuální svobody a s tím spojeného práva na inti-
mitu, soukromí a domov ve smyslu chráněného pro-
storu, kam pouštím jen toho, koho chci. V posled-
ních dvou desetiletích jsme dovolili, protože jsme nad
tím nepřemýšleli a hlavně si nebyli vědomi dosahu
jednotlivých kroků (což nejsme dosud), aby nás po-
stupně obepnul řetězec elektronické kontroly, který
umožňuje sledovat, identifikovat a zpětně rekonstruo-
vat každý náš krok. Mobil ukazuje, kde jste a kde jste
kdy byli; platba kartou, co jste kde kupovali, a co tedy
máte rádi; elektronické bankovníctví odkrývá všechno
naše příjmy a výdaje, a tím odhaluje tak trochu

naš život; naši poštu lze číst a tím o nás vědět cokoliv;
podle toho, co sledujete a objednáváte na internetu,
je možné o vás zjistit téměř vše; za chvíli bude moni-
torován pohyb automobilů (elektronické čipy), na síti
bude náš zdravotní stav a jeho vývoj, pasy s elektro-
nickým otiskem prstů jsou již realitou. Ve chvíli, kdy
někdo tyto informace propojí, bude naše intimita ne-
jen veřejná, ale náš život bude i snadno manipulova-
telný, ať už ze strany moci, výrobců nebo kohokoliv
dalšího. Velký bratr bude realitou, potenciálně je rea-
litou už teď. Tento vývoj není jen důsledkem toho, že
to tyto technologie umožňují, ale především toho, že
je to pohodlné (pro občany i instituce) a že to odpo-
ovídá volání společnosti v rozvinutém sociálním státě
po zabezpečení a jistotě. Požadavek na jistotu a zabez-
pečení a odstranění všech rizik života je ovšem v roz-
poru se svobodou. Paradoxem této elektronické pa-
voučí sítě omotané kolem nás je však to, že umožňuje
sledovat a komplikovat život řádných občanů, ale jen
velmi málo těch, proti nimž je určen. Otázky, které si
musíme v této souvislosti klást, se týkají např. toho,
zda není lepší riskovat možnost vyšší kriminality za
cenu svobody, soukromí, intimity, zda není nezbyt-
né významně omezit možnost používání nových tech-
nologií, zda není nutné nově definovat individuální
svobodu, soukromí, domov, právo na vlastní život
nekontrolovaný druhými a tyto pojmy převést v po-
litická opatření. Příští politika se bude muset nejspí-
še zabývat otázkami, které mají filozofickou dimenzi.
Technokratické postupy a herecké výkony dominující
dnešní viditelné „politice“ na to nebudou stačit.

Návrat politiky

Existují minimálně tři důvody, které mohou „vrá-
tit“ politiku do evropských společností ještě dříve,
než neřešené problémy začnou být obecněji viditelné
nebo než se projeví více destruktivně. Tuto pozitivní
roli mohou sehrát ty faktory, které jsou jinak vlast-
ně negativní: je to pokračující a stále zřetelnější (byť
navenek v rámci nové politické kultury neartikulo-
vaný) problém s evropskou politickou integrací a iden-
titou, dále možná současná ekonomická krize (i když
její rozsah nemusí být takový, jak se mnozí domnívají)

a nakonec, ale ne na posledním místě, rychle se snižující bezpečnost evropských společností, jež jsou stále více ohrožovány zvnějšku i zevnitř ze strany nedemokratických zemí a skupin. Skutečnost, že problémy nechceme nebo nemůžeme vidět, neznamená, že neexistují. Jsou-li však kolem nás a my si jich nevšímáme, přihlásí se zpravidla dříve či později s o to větší devastující silou. Proto je lepší při jejich rozpoznávání a popisování mírně zjednodušovat a třeba i přehánět než zavírat oči a bezradně mlčet.

Evropské společnosti mají vše a to, co se jich dnes negativně dotýká, žádnou z nich dosud, alespoň zdánlivě, neohrožuje bytostně. Symptomy úpadku a budoucích problémů je potřeba skládat jako střípky a sestavovat z nich mozaiku, která teprve ve svém celku může pootevřít spokojeným Evropanům oči. I kdybychom však současné a přicházející problémy, které pomíjíme, chtěli řešit, zůstanou zde ještě otázky, k nimž se snad každá nebo nejpozději každá druhá generace musí vracet: co všechno skutečně máme politicky určovat, kam máme nechat politiku vstoupit, jak příliš máme politicky zjednodušovat nebo komplikovat svůj svět, kterou regulaci našeho chování, jednání a bytí zrušit a jakou zavést? Bez hledání těchto odpovědí, které mohou být pouze výsledkem nového ideového střetu politických koncepcí, nepřejíží evropské demokratické společnosti příliš dlouho konec moderní doby, jež je vynesla na vrchol dosavadní lidské existence.

Poznámky:

¹ K označení a charakteristice současné společnosti (společností) viz Petrusek, M.: *Společnosti pozdní doby*, Sociologické nakladatelství, Praha 2007. Označení „společnost zábavy“ v této doporučeníhodné práci nenaleznete. Používám je ve svých textech z poslední doby, protože nejvýstižněji vyjadřuje jednu z převládajících tendencí současné společnosti a posun v jejích hodnotových východiscích a postojích.

² Jde mj. o způsob medializace politiky, o její „bulvarizaci“ a „banalizaci“, ale také o rozpad nebo přinejmenším silnou diverzifikaci veřejného prostoru, a to i vzhledem k působení nových komunikačních nástrojů apod. Celkově ke způsobu dnešní realizace politiky viz Fiala, P.: „Politika, jaká nemá být“, *Kontexty* 3/2009, roč. 1(20), s. 3–12.

³ Kritiky stavu současné společnosti je více než dost. Zpravidla se však strefuje do nepodstatných věcí a/nebo zpochybňuje poslední zbytky evropských tradic a hodnot. Přemýšlení nad důležitými věcmi našeho života je stále méně, což je pro společnost zábavy symptomatické. Potíž není v tom, že by se o problémech nedalo svobodně mluvit (svoboda vyjádřit se je téměř bezbřehá, pokud vás někdo neobviní z politické nekorektnosti, která však nemá žádný řád a pravidla), ale nelze o nich mluvit tam, kde to má největší dopad – nejrozšířenější média již pro to neposkytují prostor a jejich konzumenti něco takového ani neočekávají. Společnost má diverzifikované a možná už i separované veřejné prostory, už se dobře neslyšíme.

⁴ Pojmy civilizace a společnost mají řadu definic a ještě více významů. Nepoužívám je zde však synonymicky, civilizací zde rozumím určitý kulturně a geograficky definovaný prostor, pojem společnost užívám ve více významech (národní, evropská, lidská), srozumitelných z kontextu.

⁵ Jsou tu samozřejmě i další země, kde lze vést důstojný život, ale tam už je jeho kvalita mezi jednotlivými sociálními skupinami významně rozlišena. A i v bohatých zemích, kde je velmi silná střední vrstva, může být kvalita života z našeho hlediska problematická, resp. obtížně hodnotitelná (např. Japonsko).

⁶ Srov. např. Lisabonskou strategii přijatou EU v roce 2000.

⁷ Nejde mi zde o to, která z těchto idejí je dobrá nebo špatná, ani nezkoumám, jak je každá z nich vztahena k realitě, tedy nakolik lze nalézt její empirický obsah. Podstatný je jejich mentální (ideový až ideologický) účinek v oblasti politiky, jejich vliv na politickou rétoriku i akci, který také není založen na zkoumání oprávněnosti těchto myšlenkových konstruktů, ale na víře, že platí a že jejich respektování je správné nebo výhodné.

⁸ Skromné odhady hovoří o tom, že počet muslimů v EU se dnes (spolu s těmi, kteří zde žijí ilegálně) blíží 30 milionům. Do roku 2050 mají tvořit asi 20 % evropské populace, přičemž v mnoha oblastech budou většinovým obyvatelstvem. Jedním z nejčastěji vybraných jmen pro nově narozené chlapce je už dnes v Evropě Mohamed.

⁹ Srov. Fiala, P.: *Evropský mezičas*, Barrister & Principal, Brno 2007, s. 58 a n.

¹⁰ Někde ještě máme další roviny: subkomunální – tam, kde se velká města, která ale nejsou tak velká, aby tvořila region, skládají z politicky do jisté míry autonomních částí, a subregionální – v některých zemích je mezi komunální a regionální rovinou ještě mezistupeň, něco jako okres – takže politika je až šestiúrovňová.

¹¹ Kromě toho se rozvinul obchod s lidskými orgány, což je však již věc, která je politicky diskutována a řešena, byť zatím neúspěšně.

¹² Pirátská strana je zatím úspěšná především ve Švédsku (srov. volby do Evropského parlamentu v roce 2009), ale objevuje se i v jiných zemích, např. v České republice.

Petr Fiala, politolog a historik, rektor Masarykovy univerzity, zabývá se srovnávací a evropskou politikou.

Provazochodec Max Beckmann

FRANTIŠEK MIKŠ

„Nemohu zatajit, že jsem se narodil 12. 2. 1884 ne- daleko Schwannsee u Lipska. Za podstatné však toto místo narození nepokládám, neboť oba moji ano- nymní rodiče pocházejí z Brunšviku (odkud jsou také párky a konzervy zvláště dobré pověsti), kde se naro- dili rovněž oba moji sourozenci. Tam jsme se zane- dlouho po mém narození vrátili.“

„V Brunšviku jsem se ve škole vyznamenával ze- jména tím, že jsem během vyučování vyráběl jako na běžícím pásu obrázky, které šly z ruky do ruky a doká- zaly mnohého spolutrpícího na několik minut vyvést z trudných myšlenek.“

„Z barev miluju vlastně nejvíc rumělkou a fialovou a tabákovou hnědou. Pravděpodobně proto, že si tak cením doutníků. Existuje snad něco lepšího než dob- rý doutník?

Snad žena? Jenže tu není možné tak snadno od- ložit. Ale přesto miluji i ženy. Dokonce jsem se ože- nil, to bylo v roce 1906. S Minnou Tubeovou, operní zpěvačkou z Městského divadla ve Štýrském Hradci. Roku 1908 se narodil Peter Beckmann, hoch plný na- děje. Čas od času se namátkou přesvědčuju o tom, jak prospívá, a velmi mě to zajímá.“¹

Nedávná výstava *Max Beckmann. Obrazy, kresby a gra- fiky* v pražském Museu Kampa (27. 5. – 13. 9. 2009) mě přiměla znovu otevřít zápisky, texty a přednášky tohoto německého malíře, jehož záhadné obrazy mě vždy fascinovaly. Beckmann byl umělec obrovského talentu a vůle, ale také zvláštní, ironický člověk, jak je zřejmé z ukázky sarkastického autobiografického textu, který napsal v roce 1923 pro nakladatelství Pi- per. Říká se, že jeho představa dobře stráveného ve- čera byla sedět sám v obleku v baru drahého hotelu a tiše pozorovat přes okraj sklenky šampaňského lidi kolem, aby načerpal inspiraci pro své obrazy (obr. 1).

Obr. 1: Autoportrét se sklenkou šampaňského, 1945, kresba tužkou a perem, soukromá sbírka.

Ve vlastním domě si potrpěl na absolutní přesnost. Když se někdo objevil jen o pár minut dříve, Beck- mann přišel ke dveřím a oznámil, že Herr Beckmann není ještě doma. Když zrovna nepracoval, četl kni- hy Nietzscheho, Schopenhauera, romantické básníky a knihy o mystických a gnostických naukách.² „Beck- mann je nepříliš sympatický člověk,“ napsal o sobě v roce 1924. „Beckmann má smůlu, že mu osud dal do vínku malířský talent, ale ne banku.“³

Na druhé straně je zřejmé, že složitá, narcistní, do sebe a své tvorby zahleděná povaha pomohla Beck- mannovi vydržet a umělecky obstát i v těžkých dobách a situacích, kdy jiní umělci selhávali. Když ve svých 66 letech zemřel, zanechal po sobě monumentální dílo zahrnující (vedle drobných prací) úctyhodných 832 dokončených olejomalb a také osm samostatných grafických cyklů, které zaujímají mezi jeho pracemi významné místo. Právě grafické listy z let 1919–1922 tvořily jádro pražské výstavy v Museu Kampa.

Ambiciózní malíř biblických a katastrofických scén

Pozice Maxe Beckmanna v dějinách umění 20. století je výjimečná a obtížně definovatelná. Získal kvalitní malířskou průpravu ve Výmaru, Berlíně, Paříži a Florencii a úspěchu dosáhl dříve než většina jeho současníků. Na umělecké škole ve Výmaru poznal německé impresionisty a malíře jugend stylu, v Paříži nejnovější trendy francouzské malby a především dílo Paula Cézanna. Za své první velké ambiciózní plátno *Mladí muži na břehu moře*, namalované v roce 1905, obdržel čestnou cenu Svazu německých umělců. Impresionistický *Autoportrét ve Florencii*, namalovaný roku 1907 během tamního studijního pobytu, ukazuje na sebevědomého mladého umělce, jenž nemá pochybnosti o sobě ani o svých uměleckých schopnostech (bar. II.). V roce 1905 se stal členem spolku Berlínská secese a v roce 1910 byl dokonce zvolen za člena jeho představenstva, i když již v následujícím roce na tuto funkci rezignoval. Přestože měl za sebou i některé zajímavé malířské experimenty (např. obraz *Velká scéna smrti* inspirovaný Edwardem Munchem), profiloval se především jako malíř velkých pláten s biblickými, historickými a také katastrofickými tématy (*Ukřižování Krista*, 1909, *Boj Amazonek*, 1911, *Scéna ze zkázy Messiny*, 1909, bar. I.) navazujícími na tradici Théodora Géricaulta a Eugène Delacroixe. Podobně jako mnoho jeho současníků se stavěl rezervovaně k novému umění prosazovanému modernisty, jimž vyčítal přílišné zjednodušování, opouštění malířské věčnosti a dekorativní plochost obrazů. V roce 1912 napsal ostrou polemiku s článkem Franze Marca o „Novém malířství“, v níž vedle Cézanna vysoce hodnotil i tradiční malíře, jako byli Rembrandt či Franz Hals. Slabinou francouzských modernistů, například Matisse a Picassa, kteří byli v té době v Berlíně k vidění, a také německých expresionistů je podle něj přílišné estetizování, v důsledku čehož nerozlišují mezi tapetou, plakátem a obrazem: „Jistě, i při pohledu na krásnou tapetu mohu mít příjemné, a pokud jsem správně naladěný, i mysteriózní pocity. Nebudu ani tvrdit, že ten, kdo maluje tapety nebo plakáty, se nenechává inspirovat přírodou. Ovšem mezi takovými pocity a po-

city, jaké má člověk před obrazem, je zásadní a významný rozdíl. V prvním případě mám zcela obecný estetický prožitek, který mi mohou připravit i krásné šaty, pěkná skříň nebo lustr. Obraz mi však sugeruje individuální, organický svět jako celek.“⁴

Podle Beckmanna existuje něco, co se opakuje u každého dobrého umění a co těmto malířům schází – schopnost uměleckého vnímání, spojená s uměleckým smyslem pro objektivitu a věčnost zobrazovaných předmětů. „Jakmile se toho člověk vzdá, sníží se okamžitě a nevyhnutelně na úroveň uměleckého řemesla.“⁵ Například modernisty obdivovaného Paula Gauguina nepovažuje za „ohromujícího novátora“, ale pouze za člověka, jenž má vkus a jemuž se „podařilo zkomponovat ze Cézanna a ostrovních motivů pro tento okamžik užitečnou dekoraci“.⁶ Beckmannova polemika, nietzscheovská jak svým názvem, tak tónem, vychází z přesvědčení, že skutečný umělec musí stát stranou mainstreamových mód, usilovně pracovat na sobě i svém díle a cíleně kultivovat vlastní individualitu:

„Až budou tyto sjednocené zástupy ve jménu umění a uměleckého řemesla produkovat dalších deset let zarámované gauguinovské tapety, matissovské látky, picassovské šachovnice a sibiřsko-bavorácké münterovské plakáty, chytí se jednou možná s údivem za hlavu, protože zjistí, že existují vskutku nové osobnosti, které přece – ach můj Bože! – ani moderní, ani současné nikdy nebyly.“

Říkám úmyslně nové osobnosti, neboť to je jediné nové, co existuje. Zákony umění jsou věčné a neměnné, stejně jako morální zákon v nás.“⁷

Přestože Beckmann bude ve svých pozdějších odsudcích opatrnější, radikálně změnil svůj styl a začne být oslavován jako svébytný modernista i expresionista („...kdyby neexistoval Beckmann, expresionismus by si ho musel vymyslet“⁸), vnitřně zůstane těmto svým postojům věrný, přičemž svár mezi tradičním a moderním se jako červená nit potáhne celou jeho tvorbou i její psanou reflexí.⁹ Ještě v pozdním věku, v přednášce „Tři dopisy jedné malířce“ (1948), vášnivě obhajoval svou v zásadě klasickou koncepci vztahu mezi uměním a přírodou a podobně jako Cézanne tvrdil, že „Příroda je nádherný chaos a našim úkolem

Obr. 2: Max Beckmann ve svém ateliéru před obrazem Zkáza Titaniku, 1912.

a povinností je tento chaos uspořádat a... dokončit“, a před umělci ztrácejícími se v geometrii upřednostňoval formy, které jsou nám dány.¹⁰ V roce 1950, několik měsíců před koncem svého života, v jedné přednášce prohlásil, že „umění není nic jiného než příroda, dovedená k dokonalosti“, a v duchu romantického kultu přírody vyzývá: „Především však milujte – milujte – nezapomínejte, že každý člověk, každý strom, každá květina je individuum, jež si zaslouží zevrubného studia a zobrazení.“¹¹

Jako první v katalogu z výstavy v Museu Kampa je reprodukována Beckmannova skica *Sedící žena, držící před sebou dítě* z roku 1912, kterou později využil na své monumentální malbě *Zkáza Titaniku* (obráz. 2). Mladý malíř nepochybně spatřoval ve známé námořní katastrofě velké drama a silné téma podobné tomu, které o tři roky dříve zpracoval na rozměrném katastrofickém obraze *Scéna ze zkázy Messiny* zachycujícím tragické zemětřesení, při němž v sicilském městě zahynulo kolem 80 000 obyvatel. Při zobrazování výjevu, jak je patrné z jeho deníků, využil líčení jednoho lékaře o hrůzných událostech, kdy polonazí trestanci unikli z rozbořeného vězení a krutě terorizovali přeživší obyvatele (bar. I.). Rovněž při zobrazení scény z Titaniku Beckmann čerpal informace z tisku, přede-

vším z článku v *Berliner Lokal-Anzeiger*, který vycházel z líčení očitého svědka z lodi Carpathia, jež přispěla Titaniku na pomoc. Muž mluvil o bílém člunu plně obsazeném ženami, které se zčásti ještě v tanečních garderobách stoicky a s otupělým klidem oddaly svému osudu.¹² Plátno bylo v roce 1913 vystaveno na výstavě spolku Berlínská secese, ale k Beckmannovu velkému zklamání se u kritiků setkala s vlažným přijetím. Mimo jiné mu bylo vytýkáno, podobně jako dříve plátnu *Scéna ze zkázy Messiny*, přehánění a záliba v senzaticích, nepřesvědčivý dramatický účinek a také snaha o vyvolání uměleckého efektu.

Když v létě následujícího roku začala první světová válka, Beckmann ji v podstatě uvítal, neboť její vypuknutí již delší dobu očekával. Už v lednu 1909 si poznamenává do deníku: „Martin [Tube, malířův švagr] si myslí, že bude válka. Rusko, Anglie a Francie proti Německu. Shodli jsme se na tom, že to nebude tak špatné pro naši současnou, poněkud demoralizovanou kulturu, pokud se všechny instinkty a touhy lidí opět upnou k jedinému společnému zájmu.“¹³ Na rozdíl například od kulometčíka Otto Dixe se však Beckmann necítí být povolán k zabíjení a jak později prohlásí, na Francouze střílet nebude, protože se toho od nich hodně naučil, a na Rusy také ne, protože se vnitřně cítí být spřízněn s Dostojevským.¹⁴

Součástí válečné mašinerie se Beckmann stává velmi brzy, i když v souladu se svým přesvědčením nikoli jako řadový voják. V září 1914 doprovází na žádost Augusty hraběnky von Hagen zásobovací transport na východní frontu, kde vstupuje do armády jako dobrovolný ošetřovatel nemocných. Jeho motivace je zřejmá: ve válce spatřuje především obrovskou příležitost pro své umění, chce se stát přímým svědkem a kronikářem člověka nacházejícího se v extrémních, hraničních podmínkách své existence. Právě v tom, že se nikdy nestal přímým svědkem podobných děsivých a hrdinských scén a byl závislý pouze na zprávách z novin, spatřoval slabinu i příčinu neúspěchu svých maleb jako *Scéna ze zkázy Messiny* či *Zkáza Titaniku*. Válka pro něj tedy představuje především příležitost – slovy jeho často citovaného výroku – jak „dát svému umění nažrat“.¹⁵

O Beckmannově válečné zkušenosti toho víme poměrně hodně z jeho dopisů, které psal manželce Minně od září 1914 do června 1915. Některé z nich vycházely na pokračování i s jeho kresbami v *Kunst und Künstler*, uměleckém časopise podporujícím válku.¹⁶ Z těchto dopisů víme, že Beckmann zůstal jako ošetřovatel na východní frontě někdy do konce roku 1914, kdy se krátce vrátil do Berlína, aby absolvoval školení Červeného kříže, a od února 1915 sloužil na západní frontě v Belgii, kde byl svědkem vleklých bojů u Ypres a prvního použití jedovatých plynů Německem. Jako ošetřovatel byl zpočátku stranou přímých frontových bojů, jež většinou vnímal „pouze“ prostřednictvím utrpení jejich obětí v polním lazaretu. Přímou na frontě se ocitá až koncem dubna 1915, a přestože v dopise (28. 4.) líčí tuto zkušenost s typicky beckmannovským cynismem, jistě v něm zanechala hluboké následky.¹⁷ V hrůzách a utrpení kolem sebe usilovně hledá materiál pro svoje umění a neustále přemýšlí o tom, jak převést tuto děsivou realitu do nadčasové umělecké roviny (když například vidí muže zalitého krví a s bolestným výrazem ve tváři, vybavuje se mu v mysli představa obrazu bičování Krista). Ještě v květnu téhož roku píše, že cítí hlubokou vášeň k malování a stále ho zaneprazdňuje hledání formy: „Někdy si myslím, že jsem se asi zbláznil, jak mě neustále unavuje a mučí to mé bolestné zanícení. Všechno se propadá, čas i prostor, a já pořád jen myslím na to, jak namalovat hlavu toho, jenž povstal z mrtvých, proti rudé klenbě nebes v den posledního soudu.“¹⁸

V červenci 1915 se malíř v důsledku válečných hrůz psychicky i fyzicky zhroutí a je poslán na rekonvalescenci do Štrasburku a odtud do Frankfurtu. Ještě v září píše manželce, že každý den je pro něho bojem se sebou samým a hrůznými sny, které mu „bzučí kolem hlavy jako moskyti“ a stále se vracejí. Zmiňuje se o záchvatech stihomamu, které se mu daří překonávat pouze prací.¹⁹ Vlastní podobizna ve vojenské uniformě, která v této době vzniká, zachycuje vnitřně naloženého muže bojujícího s nočními můrami, děsivými představami i stavy úzkosti (bar. III.).

Vyděšený muž s červeným šátkem

Válka představuje v Beckmannově tvorbě zlom, hluboký milník, počátek nového stylu, který později rozpracuje k dokonalosti. Přestože ho zaskočila (a jednu chvíli zcela paralyzovala) svou nesmyslností a krutostí, v podstatě mu poskytla, co od ní očekával. Jeho styl se proměnil, stal se „opravdovější“, výrazově silnější a také méně krásný. Malba je vysloveně nenápadná, více uhlazená a barevně potlačená. Malíř opouští „barokní“ postavy své historické malby a nahrazuje je více „gotickým“ typem postav, jimiž se inspiroval u německých středověkých mistrů, zejména Grünewalda, ale také italských a holandských primitivů. Přesná perspektiva jeho dřívějších obrazů se hroutí, objevuje se u něho kubistická prostorovost, vytváří stísněné a sevřené fantaskní prostory zaplněné do posledního místa nejrůznějšími deformovanými postavami či předměty zatíženými symbolickým významem. „Musel to být šílený tlak, co donutilo Beckmanna hodit za hlavu všechno to krásné umění, jež do té doby ovládal,“ prohlásil o těchto nových dílech Alfred Kubin.²⁰

V roce 1917 maluje Beckmann obraz *Autoportrét s červeným šátkem* (bar. IV.), který je – zvláště ve srovnání s předchozím *Autoportrétem ve Florencii* (bar. II.) – působivým svědectvím o jeho umělecké i lidské proměně tváří v tvář válečným hrůzám. Malíř zachycuje sám sebe v ateliéru, zřejmě před stojanem, jako by rychle něco skicoval. Oči má vytřeštěné, upřené kamsi mimo prostor obrazu, na něco, co my nevidíme. Ústa má zkřivená, ve ztrhané tváři se zračí válečné hrůzy, kterých byl svědkem. Jeho typická kulatá hlava, jak ji známe z jiných autoportrétů a fotografií, je deformovaná a protáhlá. Okno v pozadí je neprůhledné, není přes ně vidět krajinu, krutý svět tam venku. Beckmann jako by nám tím chtěl naznačit, že se těchto nesmyslných událostí neúčastní, nenese na nich žádnou vinu. Ale také před nimi nezavírá oči, je při vědomí; jako kronikář zběsilé doby zaznamenává, maluje, podává svým uměním svědectví. O rok později v „Příspěvku k tvůrčí zpovědi“ napíše řádky, které jako by byly ozvěnou tohoto obrazu: „Čím silnější a intenzivnější bude má vůle zachytit nevyslovitelné věci života, oč hlouběji, tíživěji a palčivěji budu otře-

sen lidskou existencí, tím zamlklejší budou má ústa a tím chladnější má vůle zmocnit se hrozivě sebou šhubajícího monstra vitality a uvěznit, vši silou stisknout a zardousit průzračně jasné a ostré linie a plochy.²¹

Obraz *Noc* (bar. X.) patří mezi první a nejvýraznější plátna z Beckmannova poválečného období, na němž se tyto „ostré linie a plochy“ objevují a umocňují jeho výrazovou sílu. Nikoli náhodou je plátno datováno s nezvyklou precizností: „listopad 1918 – březen 1919“, neboť odkazuje ke konkrétním politickým událostem v Německu, počínajícím vypuknutím listopadové revoluce 1918 a vrcholícím v březnu následujícího roku generální stávkou a jejím násilným potlačením. V Beckmannově *Noci* se násilí, jež v té době panovalo v berlínských ulicích, dostává do mírumilovného domova. Tři násilníci pronikli do podkrovního pokoje a týrají bezbrannou rodinu. Manžela škrtí a zlomili mu levou ruku. Svázaná a napůl vyslečená žena byla znásilněna. Jeden z útočníků svírá pod paží bezbranné dítě a zřejmě ho chce vyhodit z okna. Obrazový prostor je stísněný a neskutečný, zaplněný změtí trámů, nábytku, prken podlahy a propletených těl. Vlevo zoufale vyje pes, jehož si v první chvíli ani nevšimneme, na zemi leží převrácený gramofon a svržená zhasnutá svíce symbolizující smrt. Za prostorově deformovaným oknem je noc a ostře svítí měsíc, což dodává hrůzně scéně na působivosti. Ženskou postavu vzadu je obtížné identifikovat, buď je pouhým nezúčastněným pozorovatelem, nebo právě tím, kdo za celou hrůzou stojí. Jak napsal ve dvacátých letech Carl Einstein: „Noc, to je přepadení, rdoušení, strach... ukazuje se, co žádá soused: někoho pověsit.“²² Přestože je plátno nepochybně inspirováno tehdejšími událostmi, neměli bychom je chápat, jak Beckmann rád upozorňoval, jako pouhý obraz konkrétního aktu násilí, ale spíš jako uměleckou výpověď v obecné rovině, jako snahu „poskytnout lidem obraz jejich osudu“.²³

Na obraze *Synagoga* (bar. XI.) z roku 1919 vidíme podobnou rozkolísanou perspektivu jako na Beckmannových grafických listech či na plátně *Noc*, jež dodává celému výjevu nejen zvláštní expresivní sílu, ale i symbolický význam. Může vyjadřovat – jak si všímá Beckmannův přítel a mecenáš Stephan Lack-

ner – pouze opilost těch tří malých postaviček, které se s hlukem vrací zřejmě z karnevalu. Ale také to, že se svět již vymyká ze svých základů, což malíř podvědomě cítí: „Okolo synagogy panuje zatím klid, jakýsi nezvyklý klid. Takový, že si zpětně myslíte, že jste měli předtuchu. Předtuchu žhářství z listopadu 1938, kterému padla za oběť i synagoga na náměstí Börneplatz ve Frankfurtu. Všechno to je klam. Jen slovo ‚Not‘ (bída, nouze) na návěštním sloupu je dostatečně výmluvné.“²⁴ Pokud jde o Beckmannův vztah k Židům, vše nasvědčuje tomu, že přestože se považoval za hrdeho Němce, nebyl zasažen antisemitskými náladami běžnými u velké části německého obyvatelstva. V jednom z rozhovorů s Reinhardem Piperem můžeme číst zajímavé Beckmannovo vyznání: „Věřím v Německo, protože věřím v sebe. Cítím se jako Němec a velké množství Židů ve Frankfurtu mi vůbec nevádí. Dokonce si myslím, že tihle černě odění příčinliví lidé nám jsou v mnohém ohledu k užtku.“²⁵

V letech 1915 až 1922 spočívá těžiště Beckmannovy práce především v grafice, jež je jakýmsi zkušebním polem, kde si formuje svůj nový styl. Vznikají a tiskem vycházejí pozoruhodné grafické cykly *Tváře* (1916), *Peklo* (1919), *Noc ve městě* (1920), *Trh* (1921) a *Berlínská cesta* (1922), z nichž především druhý a pátý si zde zaslouží podrobnější pozornost. Cyklus jedenácti velkoformátových litografií nazvaný *Peklo*, vytvořený pro Grafický kabinet I. B. Neumanna, zachycuje Beckmannovy dojmy z poválečného Berlína, kam jako umělec často cestuje. Na titulním listě (obr. 3) zobrazil malíř sám sebe v kostýmu šklebícího se klauna, který (na nápisu dole) oznamuje kolemjdoucím: „Prosíme vážené publikum, aby přistoupilo blíž. Má příjemnou vyhlídku, že se nebude ani deset minut nudit. Kdo není spokojen, dostane své peníze nazpět.“ Jde o motiv, jenž se v následujících letech bude u Beckmanna často objevovat – poutě, cirkusy, klaunské převleky, masky, škrabošky... Jak sám prohlásí, aby mohl člověk přežít, musí hrát roli, nosit masku. Proto záměrně zaujímá pozici komedianta, neškodného klauna, jenž chce svými obrazy publikum pobavit, ale současně mu nastavit zrcadlo (bar. V.). Měšťácký šklebící se šašek poukazuje na neskutečnost skutečnosti, nebo lépe – jak napovídá název

Obr. 3: Titulní list cyklu Peklo, 1919.

Obr. 4: Utrpení, z cyklu Peklo, list 3, 1919.

Obr. 5: Ideologové, z cyklu Peklo, list 5, 1919.

Obr. 6: Poslední, z cyklu Peklo, list 9, 1919.

Obr. 7: Titulní list cyklu Berlínská cesta, 1922.

Obr. 8: Zklamání I, z cyklu Berlínská cesta, list 2, 1922.

Obr. 9: Zklamání II, z cyklu Berlínská cesta, list 6, 1922.

Obr. 10: Nahý tanec, z cyklu Berlínská cesta, list 4, 1922.

českého výboru Beckmannových textů – na *divadlo skutečnosti*.

V cyklu najdeme grafické listy jako *Cesta domů* a *Ulice*, jež ukazují běžné výjevy z přelidněných berlínských ulic plných podivných postav, válečných invalidů, prostitutek a šmelinářů, jak je známe například z děl Groszových a Dixových. Na jiných vidíme nevázanou zábavu v nočním tanečním podniku (*Malepartus*) či zpívající opilé válečné veterány (*Vlastenec-ké písně*). Setkáme se však také se scénami z pouličních bojů (*Poslední*, obr. 6), násilím pronikajícím do domovů (list *Noc*, na němž je grafickými prostředky zachycena identická scéna z Beckmannova stejnojmenného plátna) i zavražděním radikální političky Rosy Luxemburgové (list *Utrpení*, obr. 4). Na listu *Ideologové* (obráz. 5) dává malíř jasně najevo, jaká je jeho pozice a co si o tom všem myslí. Sám sebe zobrazuje uprostřed skupiny řečníků (identifikovaných jako Annete Kolbová, Heinrich Mann, Carl Sternheim, hraběnka von Hagen, Carl Einstein a Max Hermann-Nieße), kteří se divoce dohadují a gestikulují, zatímco on si drží ruku před ústy a distancuje se od prudké výměny názorů kolem sebe. Je apolitický umělec, pouhý pozorovatel politického panoptika kolem sebe.

Cyklus *Berlínská cesta*, který Beckmann vydává u téhož nakladatele v roce 1922, je v podstatě rozšířením *Pekla*. Sestává rovněž z jedenácti litografií velkého formátu a i jeho tématem je život v hlavním městě Berlíně. Umělec se zde opět staví do pozice vnějšího pozorovatele, což dává na titulním listu najevo tím, že zobrazuje sám sebe s kufrem (s iniciálami MB) jako někoho, kdo do města právě přicestoval (obráz. 7). Malíř-návštěvník kráčí směrem k reklamnímu sloupu, na němž jsou jako program vyvěšeny názvy jednotlivých prací jeho grafického cyklu. Chce nám tím naznačit, že hodlá navštívit jednu scénu po druhé jako nějaký turista. Druhý list, příznačně nazvaný *Zklamaní I.* (obráz. 8), zobrazuje skupinu konzervativců bezradně shromážděných kolem stolu, na jehož okraji leží reakcionářské *Kreuz-Zeitung*. Tito lidé jsou rozčarování z Výmarské republiky stejně jako jejich protějšky ze *Zklamaných II.* (list 6, obr. 9), jež můžeme prostřednictvím spisů Karla Marxe identifikovat jako komunisticky orientované. Zklamaní jsou nepochybně i ti

nejchudší, jak ukazuje zobrazení nouzí trpící matky se třemi dětmi (list 3) či v důsledku války invalidní *Žebráci* (list 7). Další tři litografie se věnují pověstnému berlínskému nočnímu světu, přičemž představují rozdílné druhy tamní zábavy: kabaret (*Nahý tanec*, list 4, obr. 10), divadlo (*V divadelním představení*, list 8) a hospodu (*Krčma*, list 10). Zklamaní, politicky i mravně dezorientovaní lidé s nejistou budoucností hledají chvilkové rozptýlení a zapomenutí ve světě umění, zábavy, pitek a nevázaných sexuálních radostí. A Beckmann se opět stává nezaujatým, někdy i znechuceným svědkem pokleslosti, kterou skrývají berlínská společnost i místa, kam se chodí bavit.

Gnostik ve smokingu

Počátkem třicátých let se zdá, že to špatné v Beckmannově životě – drastická válečná zkušenost, psychické zhroucení, rozchod s manželkou Minnou – ustupuje do pozadí a jeho situace se zlepšuje. Předválečné umělecké úspěchy rychle zajistily jeho novým dílům pozornost a uznání. V roce 1924 o něm vychází první velká monografie, do níž svými texty přispěli čtyři přední němečtí autoři, a je oslavován jako velký německý malíř – „pokud si v dnešní době připomínáme specificky německé umění, pak je to Beckmann“.²⁶ Téhož roku se seznamuje s Mathilde Kaulbachovou, dcerou známého mnichovského malíře, a s touto krásnou a o dvacet let mladší dívkou se v následujícím roce žení. Získává rovněž prestižní učitelské místo na umělecké škole ve Frankfurtu. Jeho malba se v těchto letech stává uvolněnější, prostor jeho obrazů již není tak sevřený a témata nemilosrdně krutá. Jedním z prvních pláten, které předjímá předěl mezi exaltovanou expresionistickou tvorbou a novým uměřenějším stylem, je *Železná lávka* z roku 1922 (bar. XIII.). Ve srovnání s již zmíněnou *Synagogou* (1919, bar. XI.) zde vidíme, jak se dříve rozkolísané domy uklidňují, z ulic mizí ono tíživé napětí a z obrazu dýchá poklidná atmosféra téměř idylického průmyslového předměstí ve Frankfurtu. V Beckmannově tvorbě se příležitostně objevují i obrazy vyloženě líbivé a uklidňující, jako je například *Spící* z roku 1924, nádherné plátno v zlatavé barvě, zobrazující na-

Obr. 11: Tanec v Baden-Baden, 1923, olej na plátně, 100,5x65,5, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Mnichov.

hou ženu, jež usnula klidným spánkem nad rozevřitou knihou (bar. XV.).

V roce 1925 se Beckmann účastní průkopnické výstavy Nová věčnost, kterou uspořádal v Mannheimu kurátor místní Kunsthalle Hans Hartlaub. Přestože je organizátory považován za klíčovou osobnost výstavy – „Pokud se nezúčastníte vy, celý plán se zhroutí,“ píše mu Hartlaub²⁷ – tisk si okamžitě povšimne toho, že jako solitér stojí stranou tohoto proudu. Přesto je ale Beckmannovo řazení k nové věčnosti správné, neboť minimálně již od počátku třicátých let najdeme v jeho dílech s tímto stylem řadu styčných bodů (viz například již zmíněná *Železná lávka*, *Tanec v Baden-Baden*, 1923, obr. 11, či *Autoportrét jako klaun*, bar. V.). Ob-

raz malířovy první manželky Minny Beckmann-Tube z roku 1924 (bar. XIV.) je považován za jeden z nejlepších portrétů, které v rámci nové věčnosti vznikly.²⁸ Umělkyně sedí s vějířem v ruce uvolněně v křesle a celá tichá scéna je omezena na několik velkých barevně ztlumených ploch. Přesto působí až neuvěřitelně plasticky. Typické Beckmannovo zrcadlo v pozadí nejen vyvažuje kompozici, ale napomáhá přiblížení postavy k divákovi. Honosný závěs, který se v něm odráží, dodává ženě téměř aristokratickou vznešenost a naznačuje divadelní prostředí, kam jako pěvkyně patří. Ale také by mohlo jít obecně o divadlo tohoto světa, o ono „pozemské drama“, jehož tragikomickou absurdnost Beckmann na svých obrazech znázorňuje. Nasvědčuje tomu i černá jednolitá plocha odrážející se vpravo v zrcadle za odhrnutým závěsem, symbolizující neprobádatelné tajemství, podobně jako Minnin záhadný pohled. Je ona tou záhadou, již malíř, její manžel, s nímž se o rok později rozvede, nedokáže proniknout? Nebo je to svět obecně? Jako bychom tu slyšeli ozvěnu jednoho Beckmannova dopisu z roku 1915, v němž píše o „příšerné propasti nekonečného prostoru“ a o „temné černé díře... věčnosti“²⁹.

Zajímavé je, že Beckmann – na rozdíl například od Dixe – se k pionýrské výstavě nové věčnosti nikdy příliš nehlásil, ačkoli jako jeden z jejích hlavních protagonistů k tomu měl plné právo. Zdá se, že tato výstava pro něj ztratila rychle na významu nejen proto, že byl vyhraněný individualista odmítající patřit k jakékoli skupině, ale také v důsledku toho – jak ukázal ve studii „Beckmann L'européen“³⁰ Michael Viktor Schwarz – že se v té době již zcela vážně zabýval plány na umělecké dobytí Paříže, přičemž malba, ke které směřoval, nemohla být při nejlepší vůli spojována ani s expresionismem, ani s novou věčností, jež byly vnímány v opozici vůči francouzskému umění. Vyrůstal, alespoň podle svého pohledu, v kosmopolitního umělce, což v řeči jeho současníků znamenalo v malíře, který byl schopen v Paříži konkurovat. Již v květnu 1925 píše Beckmann galeristovi Neumannovi, že se jeho forma „stává veselejší a volnější, aniž by tím trpěla přesnost“. V červenci odjíždí poprvé po válce do francouzské metropole, odkud píše své nové manželce: „Dnes ráno jsem navštívil ještě i výstavu promi-

I. Scéna ze zkázy Messiny, 1909, olej na plátně, 253,5x262, Saint Louis Art Museum.

II. Autoportrét ve Florencii,
1907, olej na plátně, 98x90,
soukromá sbírka.

III. Autoportrét jako ošetřovatel,
1915, olej na plátně, 55,5x38,5,
Von der Heydt Museum,
Wuppertal.

IV. Autoportrét s červeným šátkem, 1917, olej na plátně,
80x60, Staatsgalerie, Stuttgart.

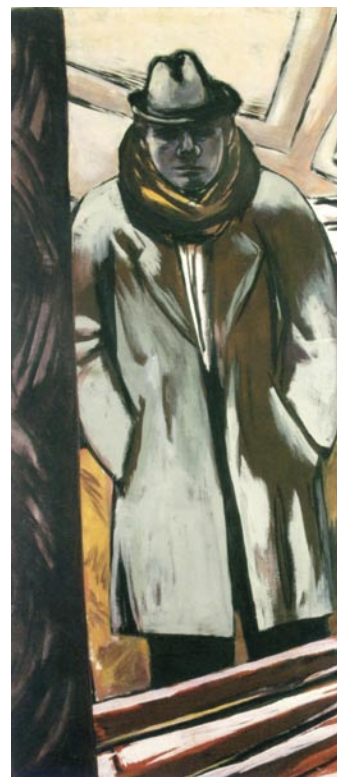

V. Autoportrét jako klaun, 1921, olej na plátně,
100x59, Von der Heydt-Museum, Wuppertal.

VI. Autoportrét
ve smokingu, 1927,
olej na plátně, 141x96,
Harvard University Art
Museum, Cambridge,
Mass.

VII. Autoportrét
v hotelu, 1932, olej
na plátně, 118,5x50,5,
soukromá sbírka.

VIII. Osvobozený, 1937,
60x40, olej na plátně,
soukromá sbírka.

IX. Autoportrét
v modrém saku, 1950,
140x91, olej na plátně,
Saint Louis
Art Museum.

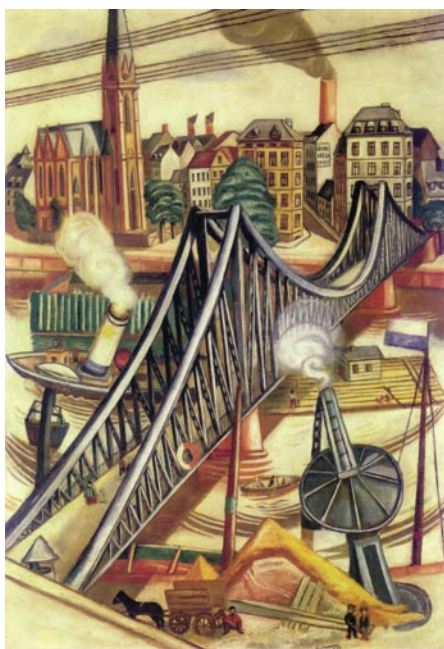
X. Noc, 1918/9, olej na plátně, 133x154, Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

XI. Synagoga, 1919, olej na plátně, 89x140, Städelches Kunstinstitut, Frankfurt nad M.

XII. Odjezd, 1932–1935, triptych, střed 215x115, křídla 215x99, Museum of Modern Art, New York.

XIII. Železná lávka, 1922, olej na plátně, Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

XIV. Portrét Minny Beckmann-Tube, 1924, olej na plátně, 92,5x73, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Mnichov.

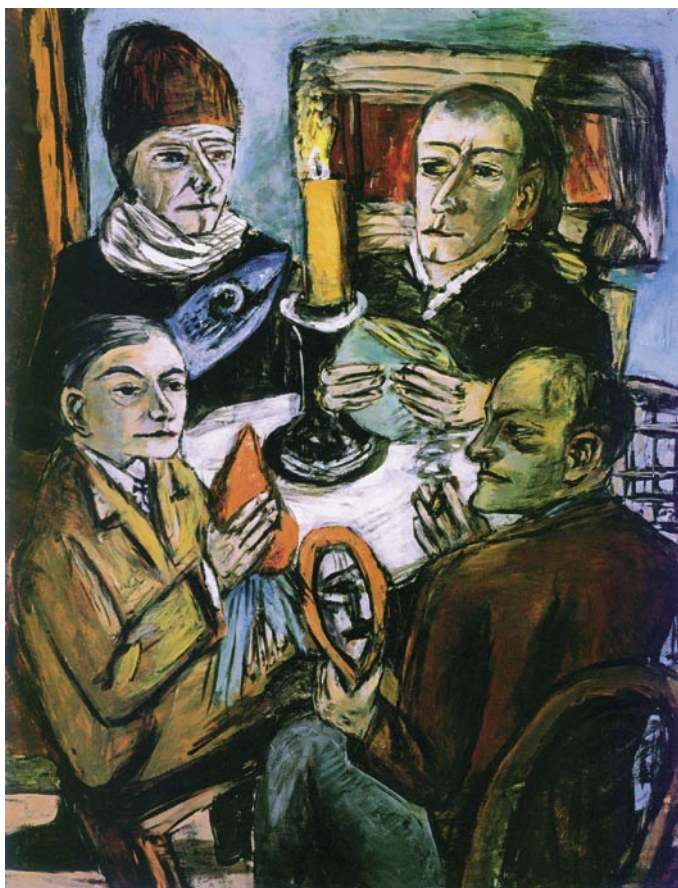
XV. Spící, 1924, olej na plátně, 48x61, soukromá sbírka.

XVI. Ptačí peklo, 1938, olej na plátně, 120x160,5, Richard L. Feigen, New York.

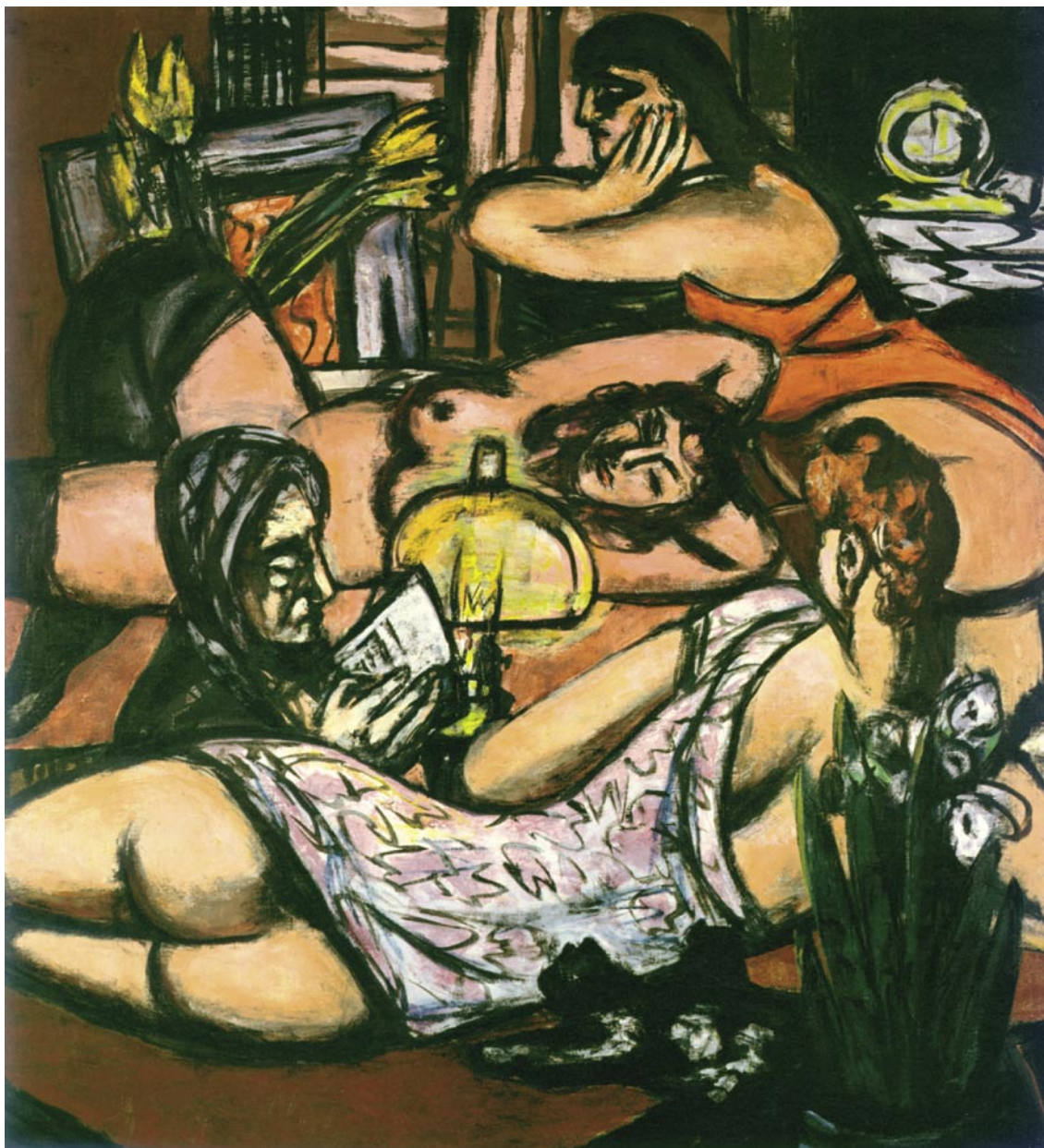
XVII. Velké zátíší se svícemi a zrcadlem, 1930, olej na plátně, 72,5x140,5, Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle.

XVIII. Umělci se zeleninou, 1943, olej na plátně, 150x115,5, Washington University Gallery of Art, Saint Louis.

XIX. Apokalypsa, grafický list č. 25, 1942.

XX. Dívčí pokoj (Siesta), 1947, olej na plátně 140,5x130,5, Staatliche Museen – Nationalgalerie Berlin.

nentních Francouzů Bombarda, Picassa, Matisse etc. a s uspokojením jsem konstatoval, že já dělám všechno lépe.³¹ A o měsíc později galeristovi Neumannovi: „Moje hlavní díla přijdou teprve nyní!!!“³²

Zdá se však, že sebevědomému Beckmannovi, stojícímu na vrcholu svých sil, nešlo pouze o umělecký a finanční úspěch, ale že byl i vnitřně přesvědčený o tom, že svým uměním může změnit svět. Tak alespoň vyznívá další, mimořádně sebevědomý dopis, který zasílá své mladé manželce: „Svět musí pochodovat podle mého rytmu, jako pochodoval podle rytmu Napoleona, Césara a Lenina. Člověk může ovládnout svět také uměním... vytvářet život nebo ho ničit. – Prostřednictvím ovlivňování myslí a očí.“³³

Beckmannova sebejistota se v té době zdála skutečně neotřesitelná. Z jeho *Autoportrétu ve smokingu* (bar. VI.), který vznikl o dva roky později, cítíme sebevědomí uznávaného umělce, úspěšného muže ve středních letech, jenž je často ozdobou různých společenských událostí a drží si ateliér souběžně ve Frankfurtu i v Paříži, kde se – podle vlastních slov – „může nechat vidět“.³⁴ V té době Beckmann také píše zřejmě nejproblematictější ze svých textů, metafyzicky pretíženou a utopickou stať „Umělec ve státě“, jež je podivuhodnou směsí Nietzscheho, komunismu a nejrůznějších gnostických a teosofických textů, jejichž studiem se zabýval již od roku 1925. Ústřední tezí je zde myšlenka, že *Umění je zrcadlo Boha, jímž je lidstvo*. Bůh je pro malíře souborem veškerého lidského myšlení v jeho jednotě. Je vědomím světa, a jako takový se nepřetržitě vyvíjí. A termometrem jeho horečky či měřítkem dosud dosažené rovnováhy nemůže být – jak jinak – nic jiného než umění. Beckmann v textu volá po nastolení dokonalé rovnováhy, již lze docílit „elegantním ovládnutím metafyziky“. Za tímto účelem navrhuje zřídit nové kulturní centrum víry, v němž by byl pěstován nový kult rovnováhy. Kněží tohoto nového centra by chodili v černém nebo při slavnostních příležitostech i ve fraku (viz autoportrét, bar. VI.), pokud se během doby nepodaří navrhnout ještě dokonalejší a elegantnější mužské oblečení. Dokonce, což je velmi důležité, i dělník musí chodit ve smokingu nebo ve fraku. Malíř sní o určité formě „aristokratického bolševismu“ a sociální vyrovnanosti, jejíž zá-

kladní myšlenkou nebude čistě materialistické uspokojení, nýbrž vědomý a organizovaný instinkt, touha stát se sám Bohem. Vnější úspěch v rámci tohoto systému nebude záležet na penězích, nýbrž připadne tomu, kdo dosáhne největší rovnováhy, a tomu bude náležet největší podíl na moci. Moc a vliv budou fungovat na základě odpovědnosti k sobě samému. „Je mi jasné, že se tady pohybuji v oblasti utopie. Je však třeba začít, i kdyby to měla být pouhá myšlenka.“³⁵

O tom, že se Beckmann v druhé polovině 30. let podobnými utopickými projekty vážně zabýval, svědčí i jeho odpověď na politickou anketu ve *Frankfurter Zeitung* z roku 1928. Na otázku, co říká klesajícímu zájmu o politiku ve Výmarské republice, odpověděl v tom smyslu, že je malíř a umělec, a tudíž stojí mimo politiku. Zajímavým se tenhle podnik pro něj může stát teprve tehdy, „až překoná svou *materialistickou epochu* a bude se věnovat v *nové* formě metafyzickým nebo transcendentním, tedy náboženským věcem. Nemělo by cenu, abych na tomto místě vysvětloval onu budoucí formu, v níž už žiji a na jejíž naplnění čekám.“³⁶

Beckmann na novou formu vysněného metafyzického státu, v němž by panovala rovnováha, čekal marně. Hned v následujícím roce zamíchala světová hospodářská krize v Německu opět kartami a nacisté začali znovu nabývat na síle. Situace se postupně vyostřovala, objevily se první výpady proti modernímu umění. V důsledku krize se musí Beckmann na přelomu let 1932/3 vzdát svého ateliéru v Paříži, jenž zřejmě pouze polykal peníze. Stále však neúnavně tvoří vysoce hodnotná a zajímavá díla, do nichž vkládá své nejniternější pocity a myšlenky. V roce 1932 začíná ve svém frankfurtském ateliéru pracovat na pozoruhodném triptychu *Odjezd* (dokončeném až v roce 1935 v Berlíně, bar. XII.), jenž je vedle reakce na dobové události především krystalickým vyjádřením umělcova gnostického světonázoru. Pod vlivem četby nejrůznějších obskurních textů i svých minulých válečných zkušeností spatřuje umělec – obdobně jako staří gnostikové – ve stvořeném světě něco jako překážku mezi duševní podstatou člověka a božským zdrojem, od kterého byla oddělena a ke kterému se musí vrátit.

Svět proto vnímá jako nepřátelské místo, do kterého člověk zabloudil a z kterého musí najít cestu zpátky domů. Ve starověkém gnosticizmu přicházelo vysvobození skrze víru ve „skrytého“ Boha, který člověku dává poznat prostředky úniku ze světa, který obývá. V moderním gnosticizmu se k vysvobození dospívá skrze lidskou tvořivost, zejména revoluční akcí a sociálním inženýrstvím,³⁷ u Beckmanna pak skrze uměleckou tvořivost, která jediná může dát člověku nahlédnout za clonu děsivé reality, v níž mu je dáno žít.

Triptych *Odjezd* neodkazuje – na rozdíl od pozdějšího *Persea* či *Argonautů* – k žádnému známému mytologickému příběhu, ale vychází z malířovy vlastní filosofie. Celé dílo je vystavěno na kontrastu dvou krajních křídel s modrým středovým obrazem, přičemž dvě boční křídla jsou barevně potlačena, jako by hnědé pozadí naznačovalo pozemskou špínu, věčné zaprodání mukám a bludné pouti životem. Uprostřed se otevírají duševní obzory, do obrazu vstupuje dálka, modrý nekonečný prostor moře a oblohy s pěti postavami směřujícími do bezhraničnosti. Král v tmavomodrém plášti v levé části dává signál k odjezdu, zatímco blondaté dítě v náručí ženy ukazuje směrem ke svobodné budoucnosti.

Na obou křídlech jsou znázorněna pozemská muka typická pro Beckmannovy obrazy. V levé části vzadu vidíme dva muže – první je přivázaný ke sloupu, má useknuté ruce a zavázaná ústa, jeho nesvoboda a utrpení jsou tedy očividné. Druhý nejeví známky žádného fyzického mučení, stojí k nám zády v sudu vody, ruce spoutané za zády. Sud má stejně modrou barvu, jaká převládá na středovém obraze. Není však volnosti moře a obzoru, je jen jejím zdáním. Voda v sudu je stojatá a ohraničená, je pouhou karikaturou moře, iluzí osvobození. Před oběma muži se rozmachuje kat k úderu něčím, co vzdáleně připomíná sekeru, ale ve skutečnosti jde o rybářskou síť se dvěma chycenými rybami uvnitř, jež zřejmě symbolizují oba mučedníky vzadu u sloupů. Úplně dole klečí svázaná nahá žena ve šněrovačce, stočená přes cosi, co vzdáleně připomíná glóbus, a natahující spoutané ruce směrem ke středovému obrazu s odjíždějící lodí.

Pravému křídlu dominuje muž přivázaný k ženě vzhůru nohama, což je nepochybně symbol nesmy-

slného manželství, z něhož se vytratila láska a síla lidského vztahu. Muž má navíc na zádech, mezi lopatkami, velkou ošklivou ránu. Portýr v livreji se zavázanýma očima jim přináší v podpaždí velkou rybu, symbol smyslnosti a života, což však páru zjevně nepomáhá. V pozadí se krčí ošklivý amorek a v dolní části k tomu tluče pochodující postava na buben.

Beckmann o svých ikonograficky složitých obrazech mluvil nerad a nechával na divákovi, aby si je dešifroval sám. Jednou z řídkých výjimek je jeho rozhovor s Lilly von Schnitzler, v němž o triptychu *Odjezd* řekl:

„To, co vidíte vpravo a vlevo, je život. Život, to jsou muka, všemožné bolesti – fyzické i duševní. Na pravém křídle vidíte sama sebe, jak se pokoušíte nalézt svou cestu v temnotě. Pokoje a schodiště osvětluje slabá čadící svíčka, jako součást sama sebe vleče mrtvolý svých vzpomínek. Své zlé činy a neúspěchy, vraždu, kterou v životě spáchá každý z nás. Nedokážete se nikdy osvobodit od minulosti. Tu mrtvolu musíte s sebou vláčet, k tomu nám tluč život na buben.“

„A uprostřed?“ zeptá se Lilly von Schnitzler.

„Král a královna, muž a žena, jež převáží na druhý břeh převozník; neznáme ho, má na obličeji masku, je to záhadná postava, která nás převáží do záhadné země... Král a královna se už osvobodili od muk existence – překonali je.“³⁸

Přestože je *Odjezd* nepochybně spojen i s konkrétními politickými událostmi, s malířovou osobní situací a politickým převratem v Německu (kostýmy na obou křídlech, šněrovačka a livrej odkazují na dvacátá léta), má především univerzální nadčasové poselství: tam někde za děsivou realitou života musí existovat neznámé prostory, kde člověk dojde naplnění a duchovního klidu.

Zahalený muž v zrcadle hotelové haly

Beckmann byl občas špatný prorok a někdy i nepříjemný společník. V březnu roku 1933, krátce po jmenování Hitlera říšským kancléřem, přicestoval dle všeho krátce do Paříže. V deníku Klause Manna se dočteme, že Käthe von Porad pro něj 21. března 1933 uspořádala ve svém bytě malé přivítání, které-

ho prý využil „poněkud hlasitě, rozržitě a nezdvouřile“ k vlastní prezentaci. Dotázán na čerstvé politické události a zejména převzetí moci nacisty, vyslovil k velkému pobouření Klause Manna lehkomyšlnou větu: „Počkáme tři měsíce.“³⁹ Těžko říct, zda chtěl Beckmann pouze provokovat, nebo stále ještě choval naději v nějaký zázračný obrat. Nicméně se stal pravý opak. O necelý měsíc později, 15. dubna 1933, bylo zrušeno jeho profesorské místo ve Frankfurtu, kde učil od roku 1925. Ve stejnou dobu byly nacisty zahájeny první „výstavy hanby“ v Mannhaimu (Malba kulturního bolševismu) a Karlsruhe (Vládní umění 1918–1933), které měly zdiskreditovat moderní umělecké směry. Podobné výstavy pokračovaly po celý rok v dalších německých městech a Beckmannovy obrazy zde byly vždy zahrnuty.

Obrázek *Autoportrét v hotelu* (bar. VII.), na němž Beckmann zobrazil svůj temný odraz v zrcadle hotelové haly, předjímá mnohé z chmurných nálad, které musel v té době zakoušet, stejně jako plánovaný odchod z Frankfurtu do více kosmopolitního a anonymního Berlína, kde viděl větší šanci uniknout soustředěné pozornosti nacistů. V německé metropoli se usazuje již počátkem roku 1933, a přestože se snaží

vystupovat obezřetně a na veřejnosti prezentovat pouze umírněné obrazy, patří v podstatě mezi zavržené malíře. Kolem dříve oslavovaného umělce se rozprostírá stále větší mlčení a k jeho padesátinám, které oslaví následujícího roku, vyjde v celém Německu jen jeden opatrný článek. V červnu 1937, po Hitlerově řeči k otevření výstavy Velkého německého umění, jež je přenášena rozhlasem, Beckmann definitivně pochopí, že v Německu již nemá budoucnost, a následujícího dne vycestuje s manželkou do Amsterdamu, kde žije její sestra, odkud plánuje emigraci do Francie nebo Spojených států. Téhož dne je nacisty v Mnichově otevřena i nechvalně známá propagandistická výstava Degenerované umění, kde se nachází deset Beckmannových obrazů a dvacet jeho grafických prací, mezi nimiž nechybí již zmíněné plátno *Autoportrét s červeným šátkem* a některé listy jeho poválečných grafických cyklů (obr. 12).

Autoportrét *Osvobozený* (bar. VIII.), který vznikl v prvních měsících Beckmannova amsterodamského exilu, můžeme (a také bychom měli) „číst“ především jako výpověď o malířově tehdejší situaci, kdy odešel z nacistického Německa a ocitl se v pozici emigranta. Vzadu za postavou umělce vidíme ještě černou noc

Obr. 12: Beckmannův Autoportrét s červeným šátkem na výstavě Degenerované umění v Mnichově, sál č. 4. Další díla pocházejí od Kokoschky, Kirschnera, Heckela a Rohlfse.

a mříže vězení, z něhož právě unikl, a rozbitá pouta naznačují osvobození se od dřívějších omezení. Přesto ale zaráží poněkud pochmurná nálada celého plátna i to, že malíř má stále na zápěstích okovy. Jeho pohled je upřený někam do dálky, ústa pevně sevřená a tvář vyvedená v nezdravých barvách. Malíř je nyní svobodný, ale necítí se tak, jeho svoboda je iluzivní. Nápis AMERIKA na levém ramenu nepochybně znamená, že Amsterdam je pouhou přestupní stanicí na jeho cestě za oceán, do Nového světa. Přesto bychom u Beckmanna, který měl vždy velkou averzi k angažovanému umění a nikdy nebyl přímočarý, mohli hledat i další souběžné výklady. Malíř-gnostik, přestože je osvobozený, zůstává zajatcem v nepřátelském a zblázněném světě, z něhož usilovně hledá svým uměním cestu ven, někam k oné modré bezhraničnosti, k osvobození od muk nedokonalé pozemské existence.

Plátno *Ptačí peklo*, které Beckmann začal malovat po příjezdu do Amsterdamu a dokončil o rok později, v roce anšlusu, obsazení Československa a křišťálové noci, je považováno za jeho nejexplicitnější politické dílo vyjadřující hrůzu z nacistického režimu (bar. XVI.). Obraz je namalován nezvykle agresivními barvami a zobrazuje mučení v jakési podzemní kle-

nuté místnosti. Obří barevný pták řeže příčné krvavé řezy do zad nahého muže svázaného na stole, druhý stojí s nožem v ruce před shromážděným davem vykřikujícím hesla a zvedajícím ruku v nacistickém pozdravu. Nacistickým pozdravem zdraví i monstrózní mnohoprsá modrá kreatura vylézající z růžového vejce, nejspíše matka země ztělesňující nacistickou ideologii krve a půdy.

V červnu 1938 cestuje Beckmann na pozvání do Londýna, kde se svými díly účastní Výstavy německého umění 20. století, pořádané německými exilovými umělci v galerii New Burlington (obr. 13). Vystavena jsou zde díla některých čelných německých modernistů – např. George Grosze, Ernsta Ludwiga Kirchnera či Käthe Kollwitzové – pronásledovaných nacistickým režimem. Na jejím zahájení pronese Beckmann svou známou a často citovanou řeč „O mém malířství“, v níž mimo jiné zazní věty, které bývají často dávány do souvislosti s protifašistickým nábojem plátna *Ptačí peklo*: „Největší nebezpečí, které nám lidem hrozí, je kolektivismus. Všude sledujeme pokusy uměle sešroubovat štěstí nebo životní možnosti na úroveň státu termitů. – Tomu se bráním vši silou své duše.“⁴⁰

Přesto je ale nutné říci, že Beckmannova úvodní řeč na výstavě byla ze strany organizátorů spíše nuce-

Obr. 13: Hlavní sál Výstavy německého umění 20. století v Londýně. Na stěně uprostřed je Beckmannův triptych *Pokušení*.

ným kompromisem a že jeho na vlastní tvorbu a individualitu umělce zaměřený projev byl přes svou nespornou kvalitu pro mnohé spíše zklamáním. Výstavu organizátoři původně plánovali nazvat „Zakázané německé umění“ a byla pojata jako ostrý protest proti Hitlerově výstavě Degenerované umění. Na nátlak britského ministerstva zahraničí, jež sledovalo Chamberlainovu politiku appeasementu a chtělo potlačit protiněmeckou propagandu, však byli nuceni změnit název na méně konfrontační. Výstava německého umění 20. století“. V důsledku toho byl také spisovatel Thomas Mann, jakožto velmi hlasitý oponent nacistů, vyškrtnut z předběžného seznamu čestných patronů a „problematický“ Oskar Kokoschka jako hlavní pozvaný řečník nahrazen Maxem Beckmannem, jehož nechuť k jakémukoli politickému angažmá byla známá.⁴¹

Autoportrét s lesním rohem (na obálce) namalovaný v prvním roce amsterodamského exilu více než výmluvně vypovídá o Beckmannově uzavřenosti a distancovaném postoji k politickým událostem, které se kolem něj odehrávaly. Malíř stojí ve svém ateliéru, a ačkoli se díky kompozici obrazu zdá být velmi blízko nás, dívá se někam mimo, kamsi do dálky. V levé ruce drží roh, jenž nejspíše používá jako kukátko na pozorování světa tam venku, a tento starý nástroj rovněž symbolizuje odstup, který si od tohoto světa udržuje. Za jeho kulatou hlavou je „slepé“ černé zrcadlo na černé zdi, nepochybně výraz jeho pesimistické nálady, boční zeď ateliéru je výrazně červená – a malířův pruhovaný trikot je kombinací obou těchto barev. I tak se ale zdá, jak si všímá například Daniel Arasse, že navzdory vši osamělosti a skličující povaze obrazu, zde stále ještě malíř neztrácí ony rysy mytického proroka nového „náboženství“ a může být vnímán jako jakási ztlumená verze sebevědomého *Autoportrétu ve smokingu* z roku 1927 (bar. VI.).⁴²

Beckmannovy plány na přestěhování do Paříže či na vycestování do Ameriky byly zmařeny vypuknutím druhé světové války a obsazením Holandska v květnu 1940. Uvázl v Amsterdamu okupovaném nacisty, kde prožil válku i dva poválečné roky, a přestože jeho převažující nálada byla v té době pesimistická, pokračoval neúnavně ve své tvorbě. Za pomoci některých

přátel a ochránců, především kontroverzního uměleckého kritika Erharda Göpela, pověřeného konfiskacími umění v Belgii, Holandsku a Francii pro Hitlerovo muzeum v Linci,⁴³ byl život v Amsterdamu za německé okupace pro Beckmanna po materiální stránce snesitelný. Díky vlivu Göpela byl prohlášen za neschopného vojenské služby, a přestože nesměl vystavovat v galeriích, mohl s jeho pomocí i prostřednictvím dalších kontaktů prodávat své obrazy (řada byla vyvezena do Německa, některé do Ameriky, jiné se prodaly přímo v Holandsku).

Skupinový portrét *Umělci se zeleninou* z roku 1943 (bar. XVIII.) namaloval Beckmann v pátém roce holandského exilu a je na něm zachycen se svými přáteli umělci-exulanty, s nimiž se v té době stýkal. Vpředu vlevo je abstraktní malíř Friedrich Vordemberge-Gildewart, za ním v zimní čepici a šále malíř Herbert Fiedler, vedle něj básník Wolfgang Frommel. Přestože se tito čtyři umělci nikdy společně nesetkali, neboť uzavřený Beckmann upřednostňoval potkávat každého samostatně, tvoří na obraze jakousi záhadnou společnost. Všichni se dobře znají, ale přesto mezi nimi není patrný žádný důvěrnější vztah, nekomunikují spolu, každý sedí uzavřený do svých myšlenek, do svých problémů, a to jediné, co je spojuje, je tíha exilu a válečné situace. Setmělá místnost, svíčka na stole, čepice a šála malíře Gildewarta jsou nepochybným znamením toho, že se potýkají s existenčními problémy, jako je nedostatek tepla a světla. Každý z malířů drží nějaký symbolický předmět – tlustou ředkev, rybu a cosi jako nazelenalý chléb, jako by se shromáždili k nějaké rituální večeři. Beckmann nahlíží do malého zrcátka, v němž se odráží bledý a úzkostný klaunský obličej, zatímco hlava malíře Herberta Fiedlera se rýsuje na pozadí obdélníkového zrcadla, které jinak neodráží nic a je vyplněno znepokojivou, pulzující červenou barvou.

Dílo bývá interpretováno jako stupňující se umělcova zasmušilost a vyčerpání po několika letech války a exilu, atmosférou mnohem pesimističtější než například *Autoportrét s lesním rohem* z roku 1938. Navzdory tomu, že mohl malovat a byl relativně finančně zajištěn, nebyla Beckmannova situace v nacisty okupovaném Amsterdamu jednoduchá a žil v neustálých

obavách. Například ještě na konci března 1944 byl šedesátiletý malíř (v té době již trpící vážnými zdravotními problémy) nucen podstoupit ponižující vyšetření před vojenskou lékařskou komisí. Znovu musel zasahovat Göpel, aby byl Beckmann definitivně prohlášen za neschopného a zproštěn vojenské služby. Kresba *Last Public Notice* (obr. 14), která vznikla na základě tohoto vojenského vyšetření, může být považována za jakousi ozvěnu raného Beckmannova leptu z první světové války s podobnou tematikou (obr. 15).

Je třeba hodně zrcadel, má-li být vidět za zrcadlo⁴⁴

V čem spočívá síla Beckmannových děl, postavami a objekty zaplněných obrazů se scénami násilí, jako jsou například *Noc* (bar. X.), *Odjezd* (bar. XII.), *Ptačí peklo* (bar. XVI.), tajemných zátiší (*Velké zátiší se svícemi a zrcadlem*, bar. XVII.), *Zátiší se dvěma velkými svícemi* (obr. 17), grafických cyklů *Peklo* či *Berlínská cesta* (obr. 3–10) nebo stylizovaných autoportrétů (*Autoportrét jako klaun*, bar. V.)? K plastickému vytváření svých kompozic Beckmann využíval nejrůznějších předmětů, jež se často v různých variacích opakují.

Některé z nich – cigarety, doutníky, gramofony, hudební nástroje a cirkusové pomůcky – pocházejí z jeho světa a jsou dokladem toho, co si ve své době oblíbil. Jiné náleží do dlouhé tradice klasické malby: svíce, vázy a květiny, závěsy, staré nástroje či noty – a především *zrcadla*, která věrně doprovázejí Beckmannovo dílo již od počátku dvacátých let.

Přestože Beckmann vždy hájil tradiční pojetí zobrazovacího umění, motiv zrcadla u něj nabývá zcela jiné funkce než v klasické evropské tradici, kde bylo především metaforou věrného zobrazování přírody; malíř zobrazuje svět jako v zrcadle, „jež se tolika barvami zbarví, kolik jich je na věci, jež se před ním staví“.⁴⁵ Beckmannova zrcadla většinou nevytvářejí iluzorní zrcadlový prostor, odrážející a tím zdvojující prostor skutečný, ale představují zvláštní záhadné místo, které většinou slouží nějakému zjevení, k odhalení něčeho důležitého a jinak neviditelného. Mnoho Beckmannových zrcadel je „slepých“, jak to vidíme například na již zmíněném plátně *Autoportrét jako klaun* z roku 1921 (bar. V.), případně zobrazují něco jiného, než bychom čekali. Tento odstup od klasického ztotožňování obrazu se zrcadlem můžeme vidět například na střední části triptychu *Pokuseň* (obr. 16)

Obr. 14: *Last Public Notice*, kresba z vojenského vyšetření, 1944, tužka a inkoust na papíře, 50x62,5, soukromá sbírka.

Obr. 15: *Prohlídka*, 1914, lept.

z roku 1936. Na malířském stojanu je umístěno zrcadlo, jež ale na rozdíl od klasických zrcadel nic neodráží. Mladý malíř (spoutaný) upřeně pozoruje ženu naproti sobě. Ta s odvráceným obličejem sedí před oválným zrcadlem, jehož „odraz“ také neukazuje nic, je pouze červeně zabarvenou plochou. Název triptychu odkazuje k biblickému příběhu o pokušení svatého Antonína a podle Christiana Lenze, jednoho z předních znalců Beckmannova díla, má vyjadřovat především to, že největší pokušení pro malíře představuje snaha přistupovat k božskému přímo. Malíř může božské jen nejasně tušit a pak o něm vypovědět svou vlastní tvorbou.⁴⁶ Jak ostatně napsal Beckmann v jednom svém dopise, „je třeba hodně zrcadel, má-li být vidět za zrcadlo“.⁴⁷

Zrcadla jsou nepochybně niterným symbolem Beckmannovy tvorby a na jeho obrazech představují místa přechodu mezi viditelným a neviditelným. V již zmíněné londýnské přednášce z roku 1938 „O mém malířství“ zdůrazňuje, že v jeho práci mu nejvíc záleží na „idealitě“, která se skrývá za zdánlivou realitou. Z dané přítomnosti chce vést most k neviditelnému. Proto vždy usiluje o zachycení „magie reality“ a o přenesení této reality do malířství: „Neviditelné učinit skrze realitu viditelným. – Možná to zní paradoxně, – ale mystérium existence tvoří opravdová *realita*.“⁴⁸

Na *Velkém zátiší se svíčkami a zrcadlem* z roku 1930 se na první pohled může zdát, že se obě svíce na stole odrážejí v širokém naležato umístěném zrcadle, které zaujímá téměř celé pozadí obrazu (bar. XVII.). Ale při pozornějším pohledu zjistíme, že podstavce svícnů v zrcadle vypadají jinak a navíc tento dvojitý „odraz“ je z prostorového hlediska zcela nemožný – prostřední svíce se v zrcadle zasunula dozadu a vzdálila od svíce vlevo. Kromě toho v zrcadle zmizely některé předměty vyskytující se na stole a místo nich se objevily jiné, které v prvním plánu vůbec nejsou; váza napravo nevrhá do zrcadla žádný odraz, červený ubrus je zastíněn neskutečným černým stínem knihy, zasahujícím tak hluboko, že částečně zakrývá červený závěs; a kdyby se tento závěs ve skutečném prostoru opravdu vyskytoval, musel by část zrcadla zastíňovat. Všimněme si nápisu knihy ležící před zrcadlem za převrácenou svíci, který Beckmann namaloval zrcadlově otočený:

Obr. 16: Střední část triptychu *Pokušení*, 1936, olej na plátně, 200x170, Pinakothek der Moderne, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Mnichov.

EWIGKEI(T) [Věčnost]. Na první pohled se zdá, že je kniha opřena o zrcadlo, ale Beckmann u dolního okraje knihy schválně vynechal kus rámu obrazu, takže se vlastně nachází někde na přechodu mezi skutečností a jejím odrazem v zrcadle.

Vykladači Beckmannova díla většinou spatřují v jeho záhadných zrcadlech odkaz na klasické téma *Vanitas* – odraz v zrcadle připomíná pomíjivost lidského bytí a pozemského světa. Například na pozdním Beckmannově plátně *Dívčí pokoj* (*Siesta*) z roku 1947 (bar. XX.) – stavícím tři mladé smyslné dívky, odpočívající téměř nahé v pokoji, do kontrastu se stařenou, jež jim téměř nábožně předčítá z knihy – neodráží zrcadlo tvář zadní mladé ženy, která se v něm zhlíží, ale jakousi děšivou a znepokojivou červenou plochu podobnou té, kterou jsme již viděli v zrcadle obrazu *Umělci se zeleninou* (bar. XVIII.). Na *Zátiší se dvěma velkými svíčkami* z téhož roku (obr. 17) malíř umístil převrženou a zhaslou svíci před tři „slepá“ zrcadla částečně se překrývající se třemi paletami. Mar-

Obr. 17: Zátiší se dvěma velkými svícemi, 1947, olej na plátně, 108,5x78, sbírka Morton D. May, St. Louis.

nost a pomíjivost symbolizovaná převrženou svící je tu dávana do souvislosti s uměleckou tvorbou, kterou vedle palet symbolizují i noty a plastika ženy s velkým poprsím.

Motiv zrcadla najdeme i na Beckmannových grafikách, například *Žena v noci* z roku 1920, kde se po odhalená žena prohlíží v zrcadle, a přitom se v okně jejího pokoje objevuje tajemná mužská tvář (obr. 18). Na prvním listu již zmíněného cyklu *Berlínská cesta* z roku 1922 zachytil Beckmann sám sebe s doutníkem v ústech kreslícího v hotelovém pokoji; vpravo se jeho profil odráží v zrcadle jako pouhý stín a za ním je další zrcadlo, v němž je vidět jeho postava zezadu, čímž chce poukázat na různé fasety reality, kterou ve městě zachycuje (obr. 19). Na dvacátém pátém listu (bar. XIX.) grafického cyklu *Apokalypsa*, vytvořeného v holandském exilu v roce 1942 podle apokalypsy svatého Jana, namaloval Beckmann sám sebe ležícího na stole, jak mu usmívající se anděl utírá oči. Jde o ilu-

straci věty „a setře jim každou slzu z očí“ (21,4), přičemž horní část obrazu jako by odkazovala k úvodu kapitoly 21: „A viděl jsem nové nebe a novou zemi.“ Není jistě náhoda, že toto vidění je znázorněno jako by v kulatém zrcadle orámovaném barvami duhy a že podobně jako ve střední části triptychu *Odjezd* se nám zde nabízí pohled na moře a nebe, jež je navíc poseté nevidanými hvězdami. Jako by zde Beckmannovo často slepé či matoucí zrcadlo prohlédlo a umožnilo nazírat tváří v tvář kamsi za obzory tohoto světa, k nimž se malíř po většinu svého života upínal.

Starý mistr v Novém světě

Po skončení války zůstává Beckmann ještě nějakou dobu v Holandsku, neboť je již definitivně rozhodnut, že se nevrátí do zdevastovaného Německa, ale že vycestuje do Ameriky. Odmítá několik nabídek z různých německých institucí a nakonec přijímá pozvání jako hostující profesor na School of Fine Arts na Washingtonově univerzitě v St. Louis ve státě Missouri, aby zde započal novou etapu své umělecké kariéry. Koncem srpna 1947 nastupuje třiašedesátiletý malíř v Rotterdamu na parník a vydává se na dlouhou cestu přes oceán. Svému synovi Petrovi v dopisu z 24. 8. píše: „Takže už to skutečně začíná a jsem připraven na všechno. – Nevím, zda jsem jednal správně – ale jsem konec konců malíř a musím se své profesi podřídit,

Obr. 18: Žena v noci, 1920, lept, 24,7x32.

jak nejlépe umím. Jistý Holbein strávil celý svůj pozdější život v Anglii, a přece zůstal opravdu dobrým švýcarským malířem.“⁴⁹ Na lodi se shodou okolností nachází i spisovatel Thomas Mann s chotí, o nichž v dopise z paluby referuje své bývalé manželce: „Cestují se mnou také Th. Mann se ženou. Opravdu milí, staří lidé, s nimiž se člověk může velmi dobře bavit, ale jako by byli odněkud z minulého světa.“⁵⁰

Sázka na Ameriku – na rozdíl od meziválečné Paříže – vyšla Beckmannovi dokonale. Dostalo se mu zde skvělého přijetí i uměleckého uznání jako „německému expresionistovi“, významnému modernistovi ze starého kontinentu. V říjnu 1947 si s typickou beckmannovskou ironií poznamenává do deníku: „... nespočet lidí v ohromných sálech. Reportér se činil a Beckmann se šklebil – ó la la. Z těch mnoha tváří, které mi byly představeny, mi utkvěla v paměti legrační rodinka majitele továrny na výrobu klozetových poklopů, jedno značně obnažené poprsí a hodně kolektivního zbožňování – uctíván jako ‚starý mistr‘...“⁵¹

Beckmannova léta strávená v Americe, navzdory podlomenému zdraví, patřila k jeho nejšťastnějším. Prodával obrazy, měl řadu zajímavých zakázek, jeho díla byla brzy zastoupena ve všech důležitých muzeích Ameriky. Na stránkách uměleckých časopisů byly vedeny vášnivé diskuse o jeho záhadném umění. V roce 1948 se uskutečnila v Městském uměleckém muzeu v St. Louis obsáhlá retrospektiva jeho díla, jež byla následně představena také v dalších amerických městech (Detroit, Colorado, San Francisco...). Kromě St. Louis přednášel na univerzitách v Oaklandu, Kalifornii a na závěr na Brooklyn Museum Art School v New Yorku. V květnu 1950, při příležitosti udělení čestného doktorátu na univerzitě v St. Louis, mluvil o tom, jak velkou vnitřní proměnou v Americe prošel a jak moc pro něj znamenalo usadit se „v této klidné a mírné zemi, po všech strašlivých katastrofách a ničení“, jichž byl v Evropě svědkem. Znovu zdůraznil svou programovou apolitičnost a prohlásil, že úmyslně nikdy nereagoval na různá bojová hesla, neboť je zapřísažlý nepřítel všech škatulek a ismů: „Myslím, že je nejvyšší čas s nimi skoncovat a přenechat divákovi, aby si udělal vlastní úsudek o tom, zda je obraz špatný, krásný nebo nudný.“ Dobré umění – nehledě

Obr. 19: Autoportrét v hotelu, z cyklu Berlínská cesta, list 1, 1922.

na všechny módní trendy – se podle Beckmanna pozná především podle toho, že dokáže „člověka rozpolceného životem osvobodit a umožnit mu nahlédnout do neviditelných prostorů, v nichž se jednou ocitneme všichni.“⁵² *Autoportrét v modrém saku* (bar. IX.), který vznikl v témže roce, je podle některých vykladačů malířovou vizí jeho vlastní smrti. Beckmann stojí v křiklavě modrém saku před plátnem a kouří cigaretu, přičemž se nedívá na nás, ale upřeně někam do dálky, možná právě do oněch „neviditelných prostorů“, v nichž se již brzy sám ocitne.

Snad nejpoetičtější Beckmannova přednáška „Tři dopisy jedné malířce“ vznikla původně pro Stephens College, prominentní dívčí školu v Columbii v roce 1948. Pro velký úspěch byla několikrát opakována, vyšla rovněž tiskem a byla vysílána rádiem. Malíř zde znovu potvrdil své tradiční pojetí umění a vrátil se ke svému oblíbenému tématu prostorovosti obrazů: „Čas je výmysl člověka, prostor je palácem Bohů.“ Svět jeví v prostoru má v sobě cosi Bohem daného, a pokud to budeme popírat nebo se snažit pracovat s novými (plochými, abstraktními) formami, vždy půjde jen o náhradu obsahující v sobě prokletí bezmoci či

směšnosti. Proto je podle Beckmanna nutné zachovávat „nejhlubší úctu před *jevem* a jeho zobrazením v hloubce, výšce a šířce prostoru obrazu“. Dobrý malíř se nikdy nesmí poddat „bezmyšlenkovité imitaci přírody“, ale ani „sterilní abstrakci, jež pomalu nevystačí ani na slušné umělecké řemeslo“. Musí nalézt – slovy čínského myslitele Lao-c’ – svou vlastní dobrou cestu a pokračovat v ní. Cesta je to tvrdá a cíl nekončící – ale je to cesta. „Je těžké neodbočit napravo ani nalevo, nepadnout do pastí. Všichni se podobáme provazochodcům!“ U provazochodce je to stejně jako v umění a ostatně jako u všech lidí: „Chce získat rovnováhu a udržet si ji.“⁵³

Max Beckmann byl nesporným mistrem provazochodcem mezi malíři 20. století, jenž se obratně a s elegancí pohyboval na tenkém laně mezi moderním a tradičním, mezi objektivním světem tam venku a vnitřním světem svého Já. A právě to činí jeho dílo tak zajímavým. Jeden z listů jeho poválečného grafického cyklu *Trh* (1921) nese název *Provazochodci* (obr. 20) a vyjadřuje mnohé z jeho životní a umělecké filosofie. Akrobat a akrobatka společně balancují na napnutém laně, ona má vysoce zdviženou levou nohu,

Obr. 20: Provazochodci, z cyklu *Trh*, list 8, 1921.

on jde poslepu, pod dlouhým přehozem tápavě hledá na provaze cestu. Vzadu za ženou se točí obrovské ruské kolo, svět zábavy, srpek měsíce vpravo podtrhuje magičnost celé scény. Na výtisk věnovaný své první ženě Minně malíř připsal, že jsou zde zobrazeni oni dva. A připojil krátké vyznání: „Mám ještě jednu touhu: Bylo by krásné být kejklířem. Znáмым provazochodcem, ohňostroj za zády, hvězdy nade mnou, propast vedle mne a přede mnou tak pěkná cesta.“⁵⁴

To se mu, alespoň pokud jde o jeho umění, nepochybně podařilo.

Epilog

V první části knihy Friedricha Nietzscheho *Tak pravil Zarathustra* je pasáž s provazochodcem na tržišti, kde mimo jiné Zarathustra vyhlásí svého *nadčlověka*. Zarathustra zde říká:

„Člověk jest provaz natažený mezi zvířetem a nadčlověkem – provaz nad propastí.

Nebezpečný přechod, nebezpečná chůze, nebezpečný pohled zpátky, nebezpečné zachvění, nebezpečná zastávka.

Co je velkého na člověku, jest, že je mostem, a nikoli účelem: co lze milovat na člověku, jest, že je *přechodem a zánikem*.“⁵⁵

Zatímco Zarathustra takto dále promlouvá, provazochodec vystoupí ze dvířek a vydá se na cestu po napjatém laně nad tržištěm a lidem. Když je právě uprostřed cesty, vyskočí za ním na lano pestře oděný chlapík vystrojený za šaška, který ho rychle dohoní, nadává mu, že mu stojí v cestě, a nakonec ho s ďábelským skřekem přeskočí. Provazochodec, když vidí takto vítězit soupeře, ztratí rovnováhu a zřítí se dolů mezi rychle se rozestupující lid Zarathustrovi k nohám, kde po chvíli umírá, zatímco on ho uklidňuje: „z nebezpečenství učinil sis povolání, na tom není nic mrzkého. Teď svým povoláním hyneš: za to tě pochovám svýma rukama.“⁵⁶

Právě zde máme klíč k mnoha Beckmannovým obrazům i filosofii. Není jistě náhodou, že vstoupil do první světové války jako dobrovolný ošetřovatel raněných, neboť tím byl i Nietzsche v prusko-francouzské válce v letech 1870–1871, a že si ve vojen-

ské torně nesl do války právě Nietzscheho knihu *Tak pravil Zarathustra*. Člověk je *mostem, přechodem a zánikem*, jenom tím je zajímavý. „Miluji ty, kdož nedovedou žít, leda když zanikají, neboť jejich zánik je přechodem.“⁵⁷ Tak pravil Zarathustra, a Beckmann mu uvěřil. Jako umělec musel být u toho, když se dle jeho soudu nudný a dekadentní člověk wilhelmovského Německa ocitnul v hraniční situaci válečného konfliktu a umíral na bojištích. Není také náhoda, že provazochodcův pád z napnutého lana způsobí pestře oděný šasek, právě ten šasek, v jehož kostýmu se Beckmann po válce často zobrazoval (bar. V.), klaun škodolibě se šklebící z jeho poválečného cyklu *Peklo* a glosující sarkasticky všechno marné lidské snažení kolem. Šasek a klaun, jež za maskou schovává svoji citlivou tvář, aby mohl nerušeně pozorovat ostatní a skrze své umění vyjádřit „prostřednictvím viditelného to neviditelné“ a dotknout se hraničních mezí lidské existence.

Beckmannova druhá manželka Mathilda (Quappi) je autorkou vzpomínky na událost datovanou někdy mezi červnem a červencem 1950, charakterizující umělcovu tvrdohlavou a vzdorovitou povahu. Jednoho dne si prý Beckmann vyžádal plavky, že si musí jít bezpodmínečně zaplavat. Ze všech sil se mu snažila jeho myšlenku rozmluvit, neboť měl v té době již vážné zdravotní problémy se srdcem, ale vše bylo marné. Po cestě k moři nepromluvil malíř ani slovo a na pláži se Quappi schoulila a zatajila dech, když viděla, jak vstupuje do studené vody a plave: „Vzpomněla jsem si na varování dr. Friese – Max nesmí v žádném případě plavat v neklidném a ledovém moři. Měla jsem hrozný strach, protože jsem proti jeho šílenému nápadu nemohla nic podniknout. Po chvíli jsem viděla, jak se oceán zdvihá, ale Max se naštěstí vrátil a vylezl z vody. Když se blížil, viděla jsem jeho smející se a zářící obličej. Vypadal dobře a spokojeně. Když se vedle mne usadil, opřel se o kámen a uvolnil se, řekl: ‚Moře bylo opravdu studené a rozbouřené, ale kvůli tomu jsem ven nevylezl. Vadilo mi, že mě tloukly velké oblásky do holení. Ale teď se cítím skvěle. Věřím tomu, co dr. Fries říká, ale myslím si, že to s mým srdcem není zdaleka tak špatné.‘ Nebyla jsem schopná slova. Potom jsem se zeptala: ‚Chceš tím snad říct, žeš to udělal

schválně?‘ ,Ovšem,‘ odpověděl, ‚musel jsem to přece zkusit,‘ a se smíchem dodal: ‚Jak vidíš Quappi, budeš to muset se mnou ještě nějakou dobu vydržet.‘“⁵⁸

O pět měsíců později, 26. prosince, krátce poté, co dokončil práci na velkém a oceňovaném triptychu *Argonauti*, vyšel Max Beckmann ze svého newyorského bytu na rohu 38th Street a 69th Avenue a zamířil na výstavu Nového amerického umění, kde měl vystaveny své obrazy, mimo jiné i zmíněný poslední *Autoportrét v modrém saku* (bar. IX.). Na rohu Centrálního parku a 61st Street dostal srdeční záchvat a navždy se odebral do oněch „neviditelných prostorů“, v které se celý umělecký život snažil usilovně nahlédnout.

Poznámky:

¹ „Dopis redakci nakladatelství Piper“, in Beckmann, Max: *Divadlo skutečnosti*, přel. Radovan Charvát, Arbor vitae, Praha 2002, s. 8–12.

² Viz např. Buruma, Ian: „The Circus of Max Beckmann“, in *The New York Review of Books*, 49/20, 19. 12. 2002.

³ Beckmann, Max: „Autobiografie“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 13.

⁴ Beckmann, Max: „O současném a nesoučasném umění“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 17.

⁵ Tamtéž, s. 19.

⁶ Tamtéž, s. 20.

⁷ Tamtéž, s. 21.

⁸ Takto charakterizoval Beckmannův význam pro hnutí kritik Paul Westhein v roce 1923. Citováno podle Selz, Peter: *German Expressionist Painting*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1997, s. 284.

⁹ Carl Einstein si již v roce 1931 všiml, že hledání syntézy mezi tradicí a modernou je „tragický“ problém umělce kolísajícího „mezi jakousi ironickou tvrdostí a dědictvím staré formy“. Citováno podle Arasse, Daniel: „Les miroirs de Max Beckmann“, in *Anachroniques*, Gallimard, Paris 2006, s. 106.

¹⁰ Těmito formami, básnický vyjádření, v Beckmannově pojetí jsou: „Lidský obličej, ruka, ženská prsa nebo mužské tělo, přátelský nebo trpící výraz, nekonečná moře, divoké skály, melancholická řeč černých stromů ve sněhu, divoká síla jarních květů na jaře a těžká letargie horkého letního poledne, když náš starý přítel Pan spí a ke slovu se dostávají poslední příšery.“ Beckmann, Max: „Tři dopisy jedné malířce“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 66–67.

¹¹ Beckmann, Max: „Projev k přátelům“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 44–45.

¹² Viz Stolzenburk, Andreas, in *Max Beckmann. Obrazy, kresby a grafiky*, katalog výstavy, Museum Kampa, Praha 2009, s. 18.

¹³ Beckmann, Max: *Self-Portrait in Words. Collected Writings and Statements, 1903–1950*, edited and annotated by Barbara Copeland Buenger, The University of Chicago Press, Chicago and London 1997, s. 98.

¹⁴ Viz Schneede, Uwe M.: „Zničený obraz člověka a obroda umění“, in *Max Beckmann. Obrazy, kresby a grafiky*, s. 10.

¹⁵ Viz Mikš, František: „Ve válce dostalo jejich umění nažrat. Max Beckmann, Otto Dix, Karl Hubbuch a umění nové věčnosti“, in *Proglas*, 5/2007, s. 16–23.

¹⁶ Podle Minny Beckmannové ji šéfredaktor časopisu požádal brzy po Beckmannově odjezdu na frontu, aby vybrala některé jeho dopisy, což také učinila, i když navzdory některým malířovým námitkám. V roce 1916 vyšly dopisy knižně a bez ilustrací pod názvem *Briefe im Kriege* péčí vydavatele časopisu *Kunst und Künstler* Bruno Cassirera. Přetištěny jsou rovněž ve výboru *Self-Portrait in Words*, s. 133–177.

¹⁷ Dopis z 28. 4., viz *Divadlo skutečnosti*, s. 16. Viz rovněž Mikš, František: „Ve válce dostalo jejich umění nažrat“, s. 17

¹⁸ Dopis z 11. května 1915, *Self-Portrait in Words*, s. 169, česká citace viz Schneede, Uwe M., s. 11.

¹⁹ Dopis ze září 1915, cit. podle Cork, Richard: *A Bitter Truth. Avant-garde Art and the Great War*, Yale University Press, New Haven and London 1994, s. 97.

²⁰ Viz Schneede, Uwe M., s. 12.

²¹ Beckmann, Max: „Vyznání“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 24.

²² Einstein, Carl: „Die Kunst des 20. Jahrhunderts“, 1926. Citováno podle Schwarz, Michael Viktor: „Beckmann L'européen“, in *Au Papier/Na papíře. Beckmann, Dix, Hubbuch*, Galerie výtvarných umění v Chebu, 2006, s. 95.

²³ Viz např. Elger, Dietmar: „Max Beckmann“, in *Expressionism. A Revolution in German Art*, Taschen, Köln 2007, s. 212–213.

²⁴ Lackner, Stephan: *Beckmann*, přel. Olga Klepišová, Fortuna Print, Bratislava 1992, s. 30.

²⁵ Beckmann, Max: „Z rozhovorů s Reinhardem Piperem“, *Divadlo skutečnosti*, s. 74.

²⁶ Glaser, Curt – Meier-Graefe, Julius – Fraenger, Wilhelm – Hausenstein, Wilhelm: *Max Beckmann*, Mnichov 1924. Citace je z textu Wilhelma Hausensteina.

²⁷ Citováno podle Schwarz, Michael Viktor, s. 99.

²⁸ Viz např. Michalski, Sergiusz: *New Objectivity. Painting, Graphic Art and Photography in Weimar Germany 1919–1933*, Taschen, Köln 1923.

²⁹ Viz Arasse, Daniel, s. 116.

³⁰ Schwarz, Michael Viktor, s. 94–105.

³¹ Tamtéž, s. 99.

³² Tamtéž, s. 97.

³³ Beckmann, Max: *Letters I.*, s. 330. Citováno podle Schulz-Hoffmann, Carla: „Between Self-certainty, Irony, and Despair: Max Beckmann 1925–37“, in *Max Beckmann. Exile in Amsterdam*, Hatje Cantz Verlag, Ostfildern 2007, s. 13.

³⁴ Schwarz, Michael Viktor, s. 99.

³⁵ Beckmann, Max: „Umělec ve státě“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 28.

³⁶ Tamtéž, s. 53.

³⁷ O moderních formách gnosticizmu viz Voegelin, Eric: *Nová věda o politice*, přel. Tomáš Suchomel a Ivo Lukáš, CDK, Brno 2000.

³⁸ Beckmann, Max: „Z rozhovoru s Lilly von Schnitzler“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 80.

³⁹ Mann, Klaus: *Tagebücher, 1931–1933*, Mnichov 1989, s. 125, cit. dle Schwarz, Michael Viktor, s. 103.

⁴⁰ Beckmann, Max: „O mém malířství“, *Divadlo skutečnosti*, s. 43.

⁴¹ O přípravě výstavy více viz Holz, Keith: „Scenes from Exile in Western Europe: the Politics of Individual and Collective Endeavor among German Artists“, in Barron, Stephanie: *Exiles + Emigrés. The Flight of European Artists from Hitler*, Los Angeles County Museum of Art / Harry N. Abrams, Los Angeles / New York 1997.

⁴² Arasse, Daniel, s. 120.

⁴³ O Göpelově účasti na Hitlerově lineckém projektu více viz Petropoulos, Jonathan: *The Faustian Bargain. The Art World in Nazi Germany*, Oxford University Press, New York 2000, s. 155–158. Po válce byl Göpel rehabilitován, napsal řadu prací o Beckmannovi a po malířově smrti byl pořadatelem jeho díla.

⁴⁴ V této kapitole vycházím především z již zmíněné studie Daniela Arasse „Les miroirs de Max Beckmann“, in *Anachroniques*, s. 105–123, pracovní překlad Pavla Doležalová.

⁴⁵ Leonardo da Vinci: *Úvahy o malířství*, přel. F. Topinka, nakl. Vladimír Žikeš, Praha 1941, s. 14.

⁴⁶ Arasse, Daniel, s. 109.

⁴⁷ Beckmann, Max, 7. července 1949, citováno podle Arasse, s. 105.

⁴⁸ Beckmann, Max: „O mém malířství“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 32.

⁴⁹ Beckmann, Max: „Z dopisu Peteru Beckmannovi“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 58.

⁵⁰ Beckmann, Max: „Z dopisu Minně Beckmannové-Tubové“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 59.

⁵¹ Zápis z 6. 10. 1947, citováno podle Lackner, Stephan, s. 86–87.

⁵² Beckmann, Max: „Projev k přátelům“, *Divadlo skutečnosti*, s. 43.

⁵³ Beckmann, Max: „Tři dopisy jedné malířce“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 63.

⁵⁴ Citováno podle Präger, Christnut: „Max Beckmann jako grafik“, in *Au Papier/Na papíře. Beckmann, Dix, Hubbuch*, s. 106–107.

⁵⁵ Nietzsche, Friedrich: *Tak pravil Zarathustra*, přel. a komentáři opatřil Otokar Fišer, Nakladatelství XYZ, Praha 2009, s. 12.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ „Z rozhovoru s Mathildou Beckmannovou“, in *Divadlo skutečnosti*, s. 82.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

O sekularizaci, českém případě i slabině historických argumentů

JIRÍ HANUŠ

Sekularizace, nebo rozporuplnost Evropy?

Když mluvíme o sekularizaci, první potíž nastane hned na počátku, neboť jde o termín, který je procesuální a mnohovýznamový. Označovalo se a označuje se jím hned několik skutečností, od odejmutí majetku církvím (zřejmě od 17. století) přes oddělení vyznání od občanství na konci 18. století až po skutečnost „odnáboženštění“ celé společnosti – zkušenost ukazuje, že někteří lidé dnes nepotřebují ani církev, ale jako by nepotřebovali ani „Boha“, tj. vztahování k horizontu, smyslu a cíli svého života. Protože se význam tohoto slova v historii rozšiřoval a výraz sekularizace se objevil v díle významných myslitelů a vědců (za všechny připomeňme Maxe Webera), kteří ho propojili s nejobecnějšími společenskými trendy, zejména evropskou modernizací a způsobem života, zdá se nám, že toto slovo vyjadřuje určitý trend, který má nezvratnou podobu, jež je podobná řece a posléze moři: Někde vzniká malý pramínek, pak postupně sílí, přibírá další přítoky, stává se mohutným proudem a konečně končí v moři nebo oceánu, kde se zbytkové náboženství udržuje jen na malých, nevýznamných ostrůvcích, plných deviantního a v podstatě nepochopitelného chování jejich podivných obyvatel. V tomto oceánu jsou lidé osvobozeni od starých, nemoderních předsudků, rozvíjejí své schopnosti, věnují se nerušeně svým zálibám a na jejich modrém nebi svítí nová hvězda, která se jmenuje věda.

Dnes již víme, že je tato představa sekularizace celé lidské společnosti utopií, a to nejen marxistickou, jak by se někdo mohl domnívat. Jak ale jinak vyjádřit to, co se z hlediska historických tendencí skutečně v Evropě za poslední dvě staletí stalo? Zkusíme se ještě chvíli přidržet obrazu řeky. Kdo se u ní někdy za-

stavil, ví, že nikdy není stejná. Jednou je čistá, jindy, po dešti, plná bahna, v době sucha vysychá, někdy je ponorná, jakoby mizí v zemi. Z vlastního pozorování víme, že jsme někdy na pochybách, co je její hlavní tok a co přítok. Každé dítě také ví, že neexistuje jen jedna jediná řeka. Celá země je protkána prameny, potoky, říčkami a řekami, které se navíc proměňují, mimo jiné díky lidským zásahům. Tento obraz je zřejmě výstižnější než obraz první, pokud jej aplikujeme na náboženské fenomény. Nemůže být pochyb, že zejména v Evropě na konci 19. a ve 20. století křesťanství ztratilo své ústřední postavení ve společnosti, že se řada států emancipovala od církví, že se hledala nějaká podoba náboženství lidskosti, že lidé vyjadřovali svou nechuť k tradičním institucionálním náboženským formám, zejména křesťanským církvím, že zkrátka jimi nebyli osloveni, že možnost volby s sebou někdy nesla možnost „nejít k volbám“, tj. zůstat ohledně náboženství stranou. Tato řeka skutečně existuje, je ale současně komplikována mnoha dalšími „poříčními oblastmi“, mnoha rozpory. To, co jsme řekli, platí do značné míry o „tradičních“ náboženstvích. Co ale s náboženstvími „netradičními“? Co může hrát úlohu náboženství? Může to být zčásti nějaká ideologie, boj za sociální nespravedlnost, věda nebo třeba sport? Je náboženství to, čemu se říká antropologický fenomén, patří bytostně k člověku, nebo ne? Není i Evropa tak bytostně rozmanitá, že obraz jediné řeky nedostačuje – stačí vzpomenout na Polsko a Irsko, ale také třeba na země, kde je křesťanství stále státním náboženstvím (do jisté míry Anglie nebo třeba Švédsko), nebo země, v nichž se náboženství znovu objevuje jako garant a souputník národnosti (země bývalé Jugoslávie). A otázka nejpodstatnější: Čemu říkáme náboženství? Lze tento proměnlivý fenomén

přesně definovat? Nebylo by lépe rezignovat a mluvit jen o konkrétních náboženských, případně pseudonáboženských formách v jejich dějinných prezentacích, abychom se nedostali do úzkých?

Ať je to již s odpověďmi na tyto nesnadné otázky jakkoli, je zřejmé, že se v případě úvah o sekularizaci odkrývá mnoho obtížných témat. Na jedné straně nelze popřít, že došlo k mnoha historickým změnám, na druhé straně je pochybné, že sekularizace je skutečně ústředním příběhem náboženských dějin Evropy a že má jednoznačnou a jednosměrnou tendenci. Je spíše namístě mluvit o pluralitních a rozporných konstelacích, které se objevují na politické i kulturní úrovni a – to zejména – na představách a ideových konstrukcích, které v novodobých ideologiích určují náboženství místo ve společnosti. Jinak řečeno: ačkoli bylo tradiční náboženství často v posledních staletích v Evropě v defenzívě, neznamená to, že by se blížil jeho brzký konec. Symbolicky to vyjádřil americký žurnalista Dinesh D'Souza: „Bůh není mrtev, mrtev je Nietzsche.“

Schopnost náboženství žít a měnit se

Když se mluví o sekularizaci v historických kruzích, často se rozebírá stát a jeho role, dějiny evropského myšlení, vznik politických stran nebo oddělení národní myšlenky od náboženské. To je zcela v pořádku, na druhé straně se často zapomíná na vlastní nositele náboženských idejí a představ, tj. na náboženské společnosti a církve, což je způsobeno též jistým sekularizačním fenoménem v historické vědě samotné, totiž oddělením tzv. profánní a náboženské historie a obecně sdílenou nechutí k dějinám církví. Tento pohled takřkajíc z druhé strany na život a vývoj církevních útvarů může být velice poučný. Ukáže se totiž, že církve a podobné náboženské společnosti nejsou ani zdaleka tak statické a neměnné, jak by se mohlo na první pohled zdát a jak se to také často zdálo v myslích mnoha příznivců sekularizačních teorií. Ukažme si to na příkladu římského katolicismu, a to na zjednodušeném schématu i na konkrétních příkladech. Je pravda, že katolicismus byl v 19. i zčásti ve 20. století v Evropě provázán se státem, respektive že se v několika zemích snažil o uhájení principu smysluplnosti úzkého propojení

státního zřízení a náboženských (zejména morálních) principů. Církev si přitom snažila udržet své výsadní postavení, svá specifika na úrovni kněžských výsad i církevního financování. To ovšem neznamená, že by ve všech státech katolicismus vystupoval zcela jednotně – v zemích s katolickou většinou, například i v postrevoluční Francii, existoval tzv. liberální katolicismus –, že by se církve se státy nedostávala do pravidelných sporů – například ve věci svobodného výběru své reprezentace –, a konečně že by se nesnažila o to, aby čestně obstála ve výzvách své doby. Proč by jinak například Bismarck v rámci takzvaného Kulturkampfu v Německu 70. a 80. let 19. století tolik bojoval proti církvi a politickému katolicismu reprezentovanému stranou Centrum, kdyby se mu nezdálo, že tato forma křesťanství je na vzestupu a představuje reálné nebezpečí (alternativu) pro nový německý stát především svým mezinárodním významem, politickými vizemi, vlivem jezuitů a dalších řádů na lid a růstem nových, především ženských kongregací věnujících se charitě a výchově? Je pravda, že z hlediska celocírkevního získal nakonec navrch ultramontánní systém, prosazovaný především laiky (!), na druhé straně je pravda, že liberální i ultramontánní katolicismus dal vzniknout výrazné teologii, zapříčinil řadu konverzí významných evropských intelektuálů, obnovil katolickou hierarchii v některých protestantských zemích, podnítil misijní aktivity. Zánik papežského státu v souvislosti se vznikem nového italského království, jakkoli byl želen ultramontánci, nakonec způsobil ještě větší oddanost papeži a změnu této starobylé instituce, což jí umožnilo v zásadě proplout se ctí i dalším stoletím. Ale to nejpodstatnější: římský katolicismus se ve druhé polovině 20. století zcela proměnil, přesně podle prognózy Karla Marxe, který o sto let dříve napsal, ovšem v poněkud jiné souvislosti: „Náboženství už není duchem státu, stalo se duchem občanské společnosti...“ (Zur Judenfrage). Katolicismus se ústy svých nejvyšších představitelů zřekl svého jeden a půl století trvajícího boje proti moderně a více než tři sta let trvajícího boje proti reformaci a v 60. letech 20. století provedl fenomenální obrat, v němž přijal za svůj program budování občanské společnosti v rámci demokratického upřádkání, lidskoprávní koncept jako výraz úcty k lidské osobě

namísto „úcty k pravdě“ a koncept tolerance představující nejen snášení druhých, ale v duchu ocenění jinakosti druhého. Tento výrazný posun byl navíc vyjádřen i v liturgii, což lze považovat v případě takového tradičního společenství za zásadní změnu. Ať už hodnotíme Druhý vatikánský koncil a pokoncilní vývoj jakkoli, jedno je jisté: římská církev jím rozhodně překvapila ty, kteří si pod slovem náboženství představovali upadající, nemoderní, proměň neschopný zkontatělý spolek starců, který nedovede nic jiného než kritizovat současnost a mládež. I tato církev, která se dlouho bránila některým moderním trendům (a řekněme, že zčásti docela úspěšně), byla schopna změny celkové strategie a při zachování svého *raison d'être*, v čemž podala příklad i jiným, zcela světským institucím. A ať už si o církvi myslíme cokoli, tato církev tu stále je přes všechny své problémy, jichž není málo, živým a živoucím organismem, který je schopen přelévát své aktivity z kontinentu na kontinent, který je svou vnitřní rozmanitostí uzpůsoben k nejrozličnějším typům těchto aktivit od sociálních až po kulturní a který je svým mezinárodním ukotvením schopen přestát i přímé útoky ateistických režimů, jak o tom svědčí bolestné zkušenosti minulého století.

To, co bylo řečeno o katolicismu, by mohlo být řečeno i o jiných křesťanských církvích nebo náboženských společenstvích. Případ římského katolicismu byl zvolen proto, že právě tato konfese byla v Evropě pro mnohé často pověstným „kamenem úrazu“ a představuje dobrý příklad protichůdných trendů čelících sekularizaci jak v případě, že se proti moderně brání, tak i v případě, že ji akceptuje.

Historické argumenty pro český případ

Věnujme se nyní problému z jiné strany. Často se mluví o speciálním příkladu českých zemí ve věci sekularizace společnosti. Výzkumy ukazují sice rozporuplné, nicméně zřejmě závažné údaje o stavu „náboženskosti“ české společnosti. Podívejme se tedy na tento fenomén z historické perspektivy, neboť český příklad může mít nakonec nejen specifika, ale také určité obecnější rysy, které nám umožní pochopit i vývoj evropský, nebo přinejmenším středoevropský.

V prvé řadě je tu aspekt, hojně užívaný v protestantském a antiklerikálním táboře, který v šedesátých letech přijala za svůj i část katolické reprezentace a dnes i evangelikální křesťané. Podle tohoto přístupu za sekularizaci české společnosti může násilné přivedení k víře a vůbec přičlenění značné části původně nekatolického obyvatelstva ke katolické konfesi v 17. a 18. století. I když tato „reorganizace“ české společnosti zůstává faktem, těžko vést nějakou přímou linii k sekularizované moderní společnosti, zvláště z toho důvodu, že mezi touto starší dobou a námi je rozprostraněno něco, čemu se postaru říká národní obrození s jeho ideologií, od poloviny 19. století silně národně a protikatolicky determinovanou. Jinými slovy, při rozhodování o tom, jakou úlohu hraje doba se svým heslem „čí země, toho víra“, musíme vzít v úvahu nejen samotná dobová svědectví (po vyhlášení tolerančního patentu se země nestala znovu nekatolicou), ale též stoleté působení myšlenek vytvářejících představu, že katolicismus je národně cizorodé těleso.

Zdá se, že mnohem působivější bylo jisté vyústění této ideologie při vytvoření samostatného národního státu, kdy se spojila silná demokratická myšlenka s neméně silnou myšlenkou národní, zveličující rakouské propojení státu s církví v silně parodující obraz „státu a oltáře“. Představy protestantské části českého obyvatelstva o posílení vlastního tábora se ovšem paradoxně nenaplnily i přes tuto novou tendenci, prosazovanou tehdejší hlavou státu. Přestupové hnutí se roztržilo do více subjektů (například do nové československé církve, která představovala kompromis mezi katolicismem a obrozenským národovectvím) a ani liberální formy protestantismu nebyly přitažlivé jak pro vzdělance, kteří nesnášeli dogmata (TGM), tak pro prostý lid, který zůstal věrný „víře otců“, jež byla již vírou uhlířsky katolickou. Tato víra v průběhu první republiky zažila i jistou renesanci a ve třicátých letech se zdálo, že vyrovnává část svých deficitů a ztrát způsobených hnutím „Pryč od Říma“ i vlastní pozdně-rakouskou sterilitou.

Situaci křesťanských církví i náboženských společností však zcela změnila historické konstelace, nejdříve protektorátní režim, později pokus o nastolení totalitního komunistického státu. V obou případech

šlo o ambivalentní procesy, tradiční náboženství ztrácelo i získávalo. V případě nacismu například získalo většinou sdílenou pověst národního prvku, tedy určitou rehabilitaci. V případě komunismu se přes všechny ztráty očistilo od starých představ o roli ve společnosti a v mnoha případech, jak jsme viděli na katolicismu, bylo schopno i významné sebetransformace, která zasáhla i církve žijící na „špatné straně“ železné opony. V žádném případě se ale nedá podcenit destruktivní moc komunistické ideologie i praxe, zejména proto, že trvala poměrně dlouhou dobu, a také proto, že nahloďávala náboženské nauky i organizace zevnitř, totiž zdůrazňováním údajného sociálního důrazu spojujícího komunismus a křesťanství.

Jakkoli se tedy jistě nedá tvrdit, že by tyto a další historické okolnosti nehrály významnou úlohu při formování náboženských skupin a jejich mentalit, popřípadě že by nepřispívaly výrazným dílem k tomu, co nazýváme zvláštní formou české sekularizace, přece jen jsme na pochybách, co z těchto a případně dalších historických okolností vyzvednout jako převládající nebo zcela určující současný stav. Ani jedna z uvedených skutečností či tendencí není totiž ryze českou záležitostí: v Rakousku nebyli jen Čechové, demokracii na národním a antikatolickém základě nebudovali jen Čechové, komunistický marasmus nepostihl jen Čechy. Nehledě k dalším celoevropským a případně celosvětovým trendům, které ovlivňují sledovanou oblast. Snad jen v jakési kombinaci všech těchto historických souvislostí můžeme vidět podhoubí, z něhož vyrostla nechuť většiny českého obyvatelstva myslet explicitně na náboženství a jeho dobra. Neměli bychom ovšem zapomínat na to, že se – a to ani ve svobodné společnosti – příliš neujala antikřesťanská a antináboženská hnutí, která pracují s jistým typem antináboženského afektu. Organizace typu ateistických a volnomyšlenkářských spolků buď zcela zanikly, nebo žijí na samém okraji zájmu většinové společnosti a jsou zapomínané ještě více než organizace církevní.

Pro současnost je podstatné, jakým způsobem žije a jak se ve společnosti chová největší a neaktivnější náboženská společnost v českém prostředí, tj. římskokatolická církev. Ukázalo se, že ani nová náboženská hnutí nejsou s to otrást její dominantní pozici, a už

vůbec ne ji nahradit. Jestliže se katolická církev naučí kvalitně žít a působit v sekularizovaném demokratickém světě, může ovlivňovat svět kolem sebe více, než by se na první pohled mohlo zdát. Pro sekularizovaný český příklad to výrazně platí i proto, že právě pro něj jsou typické rozpory mezi příslušností k této církvi a ideologickým odmítáním jejích projevů.

Bída historismu

Vraťme se ještě jednou k významu historických událostí a strukturních tendencí, protože v této záležitosti panuje poměrně nejasno. Samotní historikové a někteří oddaní čtenáři historické produkce mají totiž tendenci úlohu historie pro současnost přeceňovat. Tak je pro mnohé v kauze sekularizace nejvýznamnější spojení trůnu a oltáře, protože bádají o době Františka Josefa nebo ji alespoň mají v oblibě. Pro jiné je směrodatná zase doba komunismu se svými antikatolickými kampaněmi, zmatením hodnot a výchovou nového nenáboženského člověka. Další – i když těch je již poměrně málo – mají za to, že pravdu měl Jirásek a že za všechno může doba barokního temna, jiní (a těch stále není tak málo) jsou ochotni nadále tvrdit, že církev produkuje jen samé pátery Katze a že jsou vhodné jen do anekdotických knih. Zdá se zkrátka, že pokud je v něčem český případ sekularizace specifický, pak je to ve schopnosti nakládat s historií značně svévolně, vybírat si zkrátka po svém a to své absolutizovat. Takový přístup asi na jedné straně k historii patří, neboť žádné vědecké odvětví asi nezažilo takový nárůst zájmu o vlastní obor – koneckonců mluvíme o historismu určujícím národní vědomí takřka všech evropských národů.

I v případě sekularizace však můžeme mluvit o tom, že v hledání odpovědi na otázku, proč jsme tak sekularizovaní, máme tendenci přeceňovat historické aspekty celé záležitosti. To říkám jako historik a paradoxně poté, co jsem některé historické aspekty zmínil. Právě to je ovšem zajímavé, historie nás zkrátka přitahuje a také v této věci je možné, že nás přitahuje příliš či alespoň příliš jednostranně. Nehledáme, až na výjimky, jiná vysvětlení. Historie nám stačí, i když nám někdy může bránit v pohledu vpřed. Proč se v případě sekularizace nezabýváme více například myšlenkou,

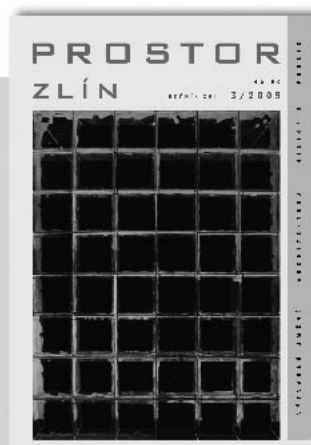
že relevantní sociologické průzkumy měřící religiozitu ve společnosti nejsou a nemohou být tak průkazné a všeobslhlé, jak by se nám na první pohled mohlo zdát – že je zkrátka náboženský život lidí kategorií do značné míry neměřitelnou a nevažitelnou? Nebo proč se více nezabýváme fenomény, které sice nejsou vázány na konkrétní tradiční církevní instituce, přitom jsou však velmi blízké lidskému hledání smyslu existence a naplnění života? Nebo proč nepřijmout jako předběžnou tezi skutečnost, že náboženství a zejména křesťanství žije v evropských společnostech jako ponorná řeka, která se může kdykoliv překvapivě objevit na povrchu i v místech, kde bychom to podle všech historických zkušeností nečekali? Ba co víc, že se tato řeka může i vylít ze svých břehů? Nebo – a to především – proč se více nezabýváme fenoménem odmítání náboženství (v Evropě tedy křesťanství) z antropologických důvodů? Proces tzv. sekularizace není jen příběhem historickým: je příběhem o lidech, kterým bylo a je náboženství zkrátka nepohodlné a kteří jeho

nároky často odmítali a odmítají z mnoha důvodů, například proto, že by museli připustit, že je něco bytostně v nepořádku v nich samotných.

Literatura:

- L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru*. MM, Brno 2009.
P. Fiala: *Laboratoř sekularizace. Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. CDK, Brno 2008.
M. Gauchet: *Odkouzlení světa. Dějiny náboženství jako věci veřejné*. CDK, Brno 2004.
H. McLeod: *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*. CDK, Brno 2008.
R. Rémond: *Náboženství a společnost v Evropě*. NLN, Praha 2003.
M. Weber: *Sociologie náboženství*. S úvodní studií Miloše Havelky. Vyšehrad, Praha 1998.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu FF MU, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století a dějinám historiografie, je autorem publikací, které se zabývají fenoménem tzv. skryté církve, církevními dějinami v ekumenické perspektivě a evropskou sekularizací.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992

Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.

www.kgvu.zlin.cz

3 / 2009

obsah

- Martin Fišr** *Pár poznámek k salonu mladých*
Pavla Pyšná *Laureáti cen Zlínských salonů mladých 1997–2009 - Ohlédnutí za výstavou*
Olga Badalíková *Tematizace světla (k tvorbě Zbyhlika Janáčka)*
Pavel Preisner *Daniel Balabán - Lidská komedie*
Eva Spěváčková *Dušan Šotys - Nablízko*
Gabriela Garlatyová *Městská galerie v Rimavskej Sobote*
Pavel Netopil *Jistota je pouhé slovo - Rozhovor s Pavlem Korbičkou*
Ludvík Ševeček *Zlínská Minigalerie 6.15 - Místo setkávání, výtvarných meditací a dialogů*
Miroslav Zellinský *Umění a politika aneb 60 let svobodné tvorby v Německu*
Zdeněk Prlmus *Motocykl B. S. A. se zeleným sídlem - O obraz od Kamila Lhotáka z roku 1942*
Jiří Valoch *Jozef Mužila: Projekt B*
Miroslav Zellinský *Mýty kunsthistorie - antilexikon (seriál od sousedů)*
Jiří Svoboda *Architekt Jiří Voženilek a Kolektivní dům ve Zlíně*
Ladislava Hornáková *Náměstí Práce ve Zlíně HF - Návrh Vladimíra Karfíka a Jiřího Voženilka*
Radomíra Sedláková *Utopie moderny: Zlín - Mezinárodní symposium Fenomén Bata. A co dál?*
Mirek Kovářik *Theo H. Florin: Duben je můj měsíc*
Petr Hrbáč, Jiří Staněk *připravil Pavel Petr*
Jitka Ressorová *Design na VŠUP - Diplomové práce 2009*
English summary

**PROSTOR
ZLÍN**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, Dům umění, 762 27 Zlín
telefon +420 577 210 662

Stalinovo vysídlování

Příklad ingušské národnostní menšiny

BELLA GAZDIJEVOVÁ

Deportace ingušského lidu do Kazachstánu a do oblasti Střední Asie – tato apokalypsa ingušského národa – proběhla před šedesáti pěti lety, 23. února roku 1944.

Právě v té době se Kazachstán stal vlastí mnoha národů, které se řízením osudu v této zemi ocitly. Jak uvádí akademik M. K. Kozybajev, „od konce třicátých let se Kazachstán začal proměňovat ve „stalinský žalář národů““.¹ Tento závěr můžeme vyvodit z faktu, že „v republice se nacházelo obrovské množství zvláštních vysídlenců (každý pátý obyvatel Kazachstánu byl zvláštní vysídlenec)“.² „Navzdory této skutečnosti oficiální historiografie po několik desítek let zamlčovala i samotný fakt, že národy Severního Kavkazu byly deportovány.“³

Mnohasetletá historie ingušského národa zaznamenala hodně těžkých okamžiků, ale tragédie, která se do dějin etnika zapsala jako totální deportace, zaujímá v těchto dějinách zvláštní místo. Začátek dvacátého století byl poznamenán masovými politickými represemi, které vyvrcholily v době vlády J. V. Stalina.

Direktivně-administrativní systém řízení státu dosáhl ve třicátých a čtyřicátých letech svého vrcholu. Rychlý nárůst státního a družstevního vlastnictví spojený s oslabováním demokracie vedl k rozkvětu kasárenského, monopolně-autoritativního socialismu a k vítězství režimu neomezené osobní moci.

Politické kroky centrální vlády měly za následek nenahraditelné lidské ztráty. I v mírových časech zahynuly miliony občanů a další miliony životů byly poznamenány vězněním, stalinskými lágry, vysídlováním nebo soudními procesy. Narodil od válečných obětí však tyto ztráty nebyly nutné a nebyly ospravedlnitelné. Ani potřeba ekonomického rozvoje ani příprava na válku nevyžadovaly od národa takové oběti, jaké musel přinést ve třicátých a čtyřicátých letech. Represe a nucené migrace „potrestaných“ národů bránily ekonomickému, vojenskému i sociálnímu rozvoji země. Víra občanů ve spravedlnost byla hluboce otřesena, vyostřily se mezinárodní vztahy. „Tragédie, která potkala řadu autochtonních národů Severního Kavkazu, nebyla náhodná. Nebyla ani následkem psychic-

kého afektu J. V. Stalina, který v té době držel pevně v rukách vládu nad celou velmocí. Tato tragédie byla jedním z článků silného řetězu totalitního politického systému, který v zemi vládl, byla jednou z praktik, jimiž se komunistický režim držel u moci za pomoci násilí a strachu.“⁴

Začátek represí

Jak dosvědčuje známý vědec z řad sovětských emigrantů G. A. Tokajev, „už na začátku roku 1940 generální štáb SSSR písemně zaznamenal, že v případě války vedené směrem na jih se národy této oblasti nepokojů mohou stát třískou zabodnutou v citlivém místě vojenského aparátu, a proto by bylo strategicky vhodné učinit včas „zvláštní opatření““.⁵

Takovým „zvláštním opatřením“ se stalo rozhodnutí o vysídlení Čečenců a Ingušů přijaté na společném zasedání politbyra Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) a Státního výboru obrany 11. února 1943 (tedy rok předtím, než se toto vysídlení uskutečnilo). Oficiální důvody vedoucí k vysídlení byly podle uvedeného dokumentu následující:

- odmítnutí Čečenců a Ingušů podřídit se rozkazům Vrchního velitelství Rudé armády;
- pokusy o založení vlastní národní armády, která měla spolu s Němci bojovat proti sovětské moci;

– působení spolu s Němci v týle Rudé armády (ačkoliv v Čečeno-ingušské ASSR tehdy nebylo ani jedno místo okupované nepřítelem).

Dne 31. ledna 1944 potvrdil Státní výbor obrany rozhodnutí o vysídlení Čečenců a Ingušů do Kazašské a Kirgizské SSR.⁶

Vlna represí a deportací se rozeběhla však již dávno předtím. Podle oficiálně vydaného příkazu byla 5. srpna 1937 ve všech republikách, krajích a oblastech zahájena operace, která spočívala v represích bývalých kulaků, aktivních antisovětských živlů a zločinců. Následkem těchto událostí se na území Kazachstánu v roce 1937 objevili první rozkulačení Inguši. Jak vzpomíná Aslanbek Alaudinovič Kodzojev (narozený roku 1954 v Kokčetavské oblasti), jeho dědeček Murcal Gojsultanovič, odsouzený na pět let, patřil v roce 1938 k těmto rozkulačeným Ingušům. Tak jako tisíce jiných, i jeho na základě udání uvěznili, zabavili mu majetek a odvezli ho do Kazachstánu. Veškerá jeho vina spočívala v tom, že poctivě a efektivně pracoval a díky tomu si poměrně dobře žil. Jeho rodina, kterou tvořilo devět lidí, trávila skoro všechnen čas na poli: seli, sklízeli, obraceli seno, chystali krmení pro dobytek. Terčem tzv. rozkulačování se Murcal Gojsultanovič stal dokonce dvakrát. Poprvé se mu podařilo „vykoupit se“, podruhé už ho deportovali. Byl poslán do města Kyzyl-Orda v Kazachstánu, zatímco jeho rodina zůstala na Kavkaze. V roce 1944 se Inguši museli podrobit totální deportaci. Murcal Gojsultanovič, který už potrestán byl, získal tehdy od zvláštního velitelství povolení, aby se mohl připojit ke své rodině. Ta byla vyslána do osady Podlesnoje v Zerendinském okrese Kokčetavské oblasti Kazašské SSR. Poté, co strávili třináct let v podmínkách deportace, daleko od rodné země, jim bylo povoleno, aby se vrátili. V té době ale návrat do vlasti nebyl možný.

Příliš živé vzpomínky

Jak říká přímá účastnice deportací, Lejla Kodzojevová (narozená roku 1929 v Čečensko-Ingušsku, nyní žijící v Kazachstánu), ani dnes nedokáže zadržet slzy při pohledu na vlak. O odchodu své rodiny vypráví takto: 23. února 1944 někdy o půl páté ráno vpadli do

domu vojáci a rozkázali jim, aby se shromáždili. Jako by se jim chtěli vysmát, dovolili jim vzít si na cestu pouze pánev, talíř a lžíci. Muže shromáždili v budově místního sovětu, kde byli obklíčeni vojáky. To pro případ, že by se pokusili bránit. Na nádraží je vezli odděleně. Lejle utkvěl v paměti výmluvný obraz: Osetinci, kteří podél cesty tančili radostí. Cesta trvala několik dní, během nichž zemřelo obrovské množství lidí. Pochovávat mrtvé bylo přísně zakázáno, a tak je vyhazovali ven na sníh. Někteří lidé se pokoušeli ukrývat těla svých blízkých, aby je mohli uložit do země. Vojáci po nich však pátrali a pak je vyhazovali z vagonů doslova jako nějaké svinstvo. Cestou vypukla epidemie tyfu. Když konečně dorazili do města Kokčetau, byli nuceni strávit dva dny na nádraží. Bylo tam plno Ingušů a Čečenců postižených stejně jako oni. Plno nemocných, ztrápených a vysílených lidí, kteří nechápali, čím se provinili. Po dvou dnech převezli vysídlence na nákladních autech do Imantau a ubytovali je u ruské ženy se dvěma dětmi. Situace byla zoufalá, chyběly jim základní věci: oblečení, obuv, chleba. Na Kavkaze bývá už v únoru teplo, ale tady zuřily sněhové vánice. Místní obyvatelé je zpočátku nepřijímali dobře, chovali se k nim jako k nepřítelům státu. Teprve později, když místní lidé poznali vysídlence blíž, začal se jejich vztah měnit k lepšímu. Po nějakém čase se rodina Lejly Magomedovny přestěhovala do osady Uprek v Zerendinském okrese, kde žilo dvanáct rodin Kazachů, dvě rodiny Ingušů a dvě rodiny Řeků. Tady žili lidé v přátelství a svornosti. Byla přece poválečná doba – doba hladu a zimy. Když byli Inguši deportováni, znala většina z nich pouze svůj mateřský jazyk (byla monolingvní). K této většině patřila také Lejla Magomedovna, která neuměla ani slovo rusky, takže se po příjezdu do Kazachstánu setkala s jazykovou bariérou. V Imantau, kam rodinu umístili na počátku, bylo málo Kazachů, ale zato hodně Rusů a také deportovaných Poláků a Němců, ti všichni mluvili rusky. Tady se Lejla Magomedovna naučila rusky, a když se rodina přestěhovala do osady, naučila se i kazašsky. Poznala také velmi dobře ruský a kazašský folklór. To je jeden z příkladů, jak se formoval ingušsko-rusko-kazašský polylingvismus. Je zajímavé, že život sám diktoval vysídlencům výběr toho či onoho jazyka. Na-

příklad pamětník Magomed Orcijevič Aušev (narozený roku 1939 ve městě Karabulak v ČIASSR, nyní žijící v Kokčetau) se během deportace dostal do osady Žanažol ve Ščučinském okrese Kokčetavské oblasti, kde až do osmé třídy navštěvoval kazašskou školu. Kazašský jazyk přitom ovládl tak dokonale, že ho dodnes používá jako svůj mateřský jazyk, stejně jako ingušský. Rusky se naučil až mnohem později, když začal studovat na průmyslové škole ve Ščučinsku.

Dalším z mnoha výmluvných svědectví o deportacích jsou zápisky pamětnice Maret Satujevové (narozené roku 1935 v Čečensko-Ingušsku), která žije v Kazachstánu od roku 1944. „Když nás vysídlili, bylo mi šest let. Několik dní předtím obsadili náš statek vojáci. Říkali, že proto, aby nás chránili před Němci. Ukázalo se, že proto, aby nás vyhnali z rodné země.“

Jak známo, únor 1944 byl na Kavkaze velmi teplý a počasí připomínalo spíše podzim než zimu. V té době zde vůbec nebyl sníh. Stromy, ze kterých opadalo listí, byly holé, na polích nebylo ani stopy po sněhu. Dny byly teplé. Potůčky vesele šuměly po úbočí hor a sbíhaly do údolí. Obyvatelé Ingušska se mohli radovat z krásné přírody a z teplého počasí. Tuto pohodu narušily zvěsti, že Inguši mají být vysídleni. Nikdo jim nechtěl uvěřit. Ale Ingušsko už bylo zaplaveno vojsky, kterým dal Stalin za úkol očistit tuto zemi od ingušského plemene a předat ji Stalinovým soukmenovcům, kteří potřebují více životního prostoru.

„Začátkem června 1943, kdy byla velká část Severního Kavkazu osvobozena od německých okupantů, byl přerušen nábor Čečenců a Ingušů do Rudé armády a začátkem podzimu téhož roku byla do Čečensko-Ingušska soustředěna vojska o počtu 120 000 lidí (v době války!).“⁷ Málokdo tušil, co mají tyto dvě události společného. Páni z Kremlu zatím chystali zločin – genocidu malých islámských národů Severního Kavkazu, které měly být vyštvané z rodného kraje do řídké osídlených nehostinných oblastí Střední Asie, Kazachstánu a Sibiře.

Skutečné důvody deportací

Podle dodatečně vydaného nařízení Prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR ze dne 25. června 1944 byl hlav-

ní důvod pro přijetí takového rozhodnutí následující: „Mnozí Čečenci a Inguši... se dobrovolně připojili k útvarům organizovaným Němci a se zbraní v ruce vystoupili proti Rudé armádě...“ Ale dříve než uvěříme tomuto tvrzení a uznáme jako opodstatněná stalinová rozhodnutí, jejichž následkem zahynuly statisíce nevinných lidí, „měli bychom nahlédnout do karet vojenských operací, které probíhaly na Kavkaze v letech 1942–1944. Zjistili bychom, že území Čečensko-Ingušska vůbec nebylo okupováno, takže k nějaké masové spolupráci s nepřítelem nemohlo dojít.“⁸ (A pokud jde o společnou zradu, Čečenci a Inguši nebyli v přímém kontaktu, takže nemohli společně přejít na stranu nacistů, i když odpadlíci se objevovali také mezi Inguši.)

Podle známého zahraničního politologa čečenské národnosti A. Avtorchanova byly hlavní důvody ke genocidě horalů následující:

- 1) nepřetržitý, vytrvalý boj horalů za národní nezávislost a jejich faktické odmítnutí despotického systému sovětského koloniálního režimu;
- 2) potřeba Moskvy „vyčistit“ území Kavkazu, které mělo v budoucnu sloužit jako týl při střetnutích se Západem, a zlikvidovat místní národní frontu, která se stavěla na odpor sovětské metropoli;
- 3) ložiska ropy nacházející se na tomto území;
- 4) potřeba udržovat Kavkaz jako strategické pásmo za hranicí vnitřní zranitelnosti a zároveň ho proměnit v nástupní prostor pro budoucí expanzi do Turecka, Íránu, Pákistánu a Indie.⁹

To byly nedeklarované, ale skutečné důvody, které vedly tehdejší vládcu Kremlu k jejich vyhlazovací politice vůči kavkazským národům. „První obětí této vlčí politiky se tedy stal jeden milion horalů – Čečenci, Inguši, Karačajci a Balkaři...“¹⁰ Operace přesídlování byla zahájena 23. února 1944 v 5 hodin ráno. „Transportní oddíl Lidového komisariátu vnitra SSSR připravil na stanovenou dobu železniční transporty. K převozu vysídlovaných byla použita auta pronajatá přes Írán z USA.“¹¹ Na hladký průběh vysídlování Čečenců a Ingušů dohlížel osobně sám Stalin. K jeho rukám posílal Berija tajné telegramy, jako je například tento:

Soudruhu Stalinovi od Státního výboru obrany

1. března 1944

Informuji o průběhu operace vysídlování Čechenců a Ingušů. Vysídlování bylo zahájeno 23. února 1944 ve většině okresů s výjimkou vysokohorských usedlostí. Do 29. února bylo vysídleno a naloženo do železničních transportů 478 479 lidí, mezi nimi 91 250 Ingušů. Bylo naloženo 180 transportů, z čehož 159 transportů už bylo vypraveno na území nového osídlení. Dnes byly vypraveny transporty s bývalými vedoucími pracovníky a církevními představiteli Čečensko-Inguška, kteří byli využíváni při provedení operace. Na několika místech vysokohorského Galančozského okresu zůstalo 6 000 Čechenců, kteří nebyli vysídleni kvůli silnému sněžení a špatné dostupnosti. Jejich vysídlování a nakládání bude dokončeno do dvou dnů... Během operace bylo zadrženo 2 016 antisovětských živlů z řad Čechenců a Ingušů.

L. Berija. GARF. F. R. - 9401. Op. 2. D. 64. L. 161.¹²

Výmluvným svědectvím o průběhu vysídlování je i následující zpráva vedoucího Rady lidových komisařů Kazašské SSR pro hospodářské umístění zvláštních vysídlenců a evakuantů:

ZPRÁVA O HOSPODÁŘSKÉM A PRACOVNÍM UMÍSTĚNÍ ZVLÁŠTNÍCH VYSÍDLENCŮ ZE SEVERNÍHO KAVKAZU, BÝVALÉ KALMYCKÉ ASSR, KRYMSKÉ ASSR A GRUZÍNSKÉ ASSR VYŠÍDLENÝCH DO KAZAŠSKÉ ASSR

1. července 1946

Na základě rozhodnutí vlády Sovětského svazu byli do Kazašské republiky jako místa trvalého pobytu převezeni zvláštní vysídlenci následujících národností ...

b) na jaře 1944 – Čechenci a Inguši – 89 901 rodin – 405 192 lidí ...

Vedoucí Rady lidových komisařů Kazašské SSR pro hospodářské umístění zvláštních vysídlenců a evakuantů.

D. Rodin. CGA KBR F. 774. Op. 1. D. 3. L. 77.¹³

Z analýzy archivních dokumentů můžeme vyvodit, že početnost Ingušů se v určitém období systematicky snižovala. Mělo to celou řadu příčin: někteří zvláštní vysídlenci (kteří získali povolení od zvláštního velitel-

ství) odjížděli a připojovali se ke svým rodinám, někteří přejížděli nebo prostě přebíhali na jih Kazachstánu, kde bylo klima stejné jako v oblasti Severního Kavkazu, apod. Ale hlavní příčinou tohoto snižování početnosti zvláštního kontingentu byla vysoká úmrtnost v důsledku hladu, zimy a neutěšených životních podmínek. Svědčí o tom archivní dokumenty označené nápisy „přísně tajné“, „zvláštní obálka“, „neprodleň“ atd. V nich můžeme najít údaje o lidech otékajících v důsledku hladu a opatřeních, která měla tento problém odstranit.¹⁴

Tragický osud postihl také vojáky a velitele ingušské národnosti, kteří bojovali v tehdejší armádě. Mnozí z nich byli odvoláni z fronty a posláni za svými příbuznými. Celkem bylo deportováno 16 500 vojáků – jak ingušské, tak čečenské národnosti.

Transporty

Během transportu ve vymrzlých nákladních vagoních, který trval 3–4 týdny, někdy i déle, zemřely následkem skvrnitého tyfu, hladu a zimy desetitisíce nešťastníků, především dětí (ty představovaly polovinu všech deportovaných), nemocných a starců. „Transporty složené z nákladních vagonů a naložené Inguši a Čechenci byly na cestě 12 až 32 dní. Jen za období od 23. února 1944 do 1. října 1945 klesl počet Ingušů a Čechenců o více než 91 000 osob.“¹⁵

Lidé, kteří se nehodili pro transport – starci, nemocní, postižení, těhotné ženy, obyvatelé těžko dostupných oblastí – byli jednoduše zlikvidováni. To byl důvod, proč byli zaživa upáleni obyvatelé těžko dostupných ingušských usedlostí Chajbach, Targim, Guli a Cori v okrese Prigorodnyj. Lidem bylo vysvětleno, že jsou to zrádci a nepřátelé státu.

Vysídlenci, kteří dospěli až na místa nového osídlení, neměli k dispozici obydlí ani prostředky k obživě, což také vedlo k jejich vysoké úmrtnosti. V důsledku toho utrpěl genofond ingušského národa obrovské ztráty. V tomto období Inguši ztratili možnost vzdělávat se v rodném jazyce, přestala se rozvíjet jejich národní kultura, pozastavilo se studium historie, jazyka, literatury. Ve stejné době se v zemích deportovaných národů začali usazovat imigranti z jiných oblastí.

Například v zemi Čečenců a Ingušů žilo podle údajů z měsíce září roku 1956 kolem 180 000 osob naverbovaných ze středního Ruska, Dagestánu a dalších regionů. Tito sovětské kolonisté zabírali opuštěné usedlosti původních obyvatel a začínali se usazovat na „nové půdě“. Spisovatel A. Pristavkin líčí ve svém románu, který znají čtenáři v českém překladu *Na hrudi obra obláček zlatý* (Lidové nakl., Praha 1989), výjev: noví osadníci ničí starý hřbitov u čečenské vesnice Dej Čurt (Mohyla otců). Vyvracejí náhrobní kameny se jmény zemřelých vytesanými arabským písmem a dláždí jimi cestu ke srázu, přes který začali stavět most. Spisovatel vyjadřuje svůj vztah k tomuto vandalství následujícími slovy: „...jednou přijde čas, kdy se děti a vnuci těch, jejichž jména stála na věčných kamenech, vrátí ve jménu spravedlnosti do své vlasti. Najdou tuhle cestu a každý, kdo se sem vrátí, zvedne náhrobek svých předků a postaví ho tam, kam patří. Kameny zmizí a zmizí i cesta, vedoucí do propasti (v přímém i přeneseném slova smyslu).“¹⁶ Autorovo proroctví se naplnilo.

Změny za Chruščovovy vlády

„V době Chruščovovy vlády, počínaje rokem 1957, byly národy postižené represemi rehabilitovány a začaly se navracet do své vlasti.“¹⁷ Přesídlení zpět proběhlo sice ve velmi krátkém čase, ale neobešlo se bez konfliktů. „Místní obyvatelé přijímali vysídlence s krajní ostražitostí. Nepouštěli je do svých domů, nebrali do práce, uráželi je a ponižovali. Později vyšlo najevo, že je ve vesnicích sháněli do skupin a říkali jim, že k nim vezou zločince, zrádce a nepřátele státu, a varovali je, aby jim v ničem nepomáhali. Je zřejmé, že po takových přípravách neměli místní lidé chuť s vysídlenci ani mluvit, natož aby jim pomáhali.“¹⁸ Teprve později pochopili, že příchozí nejsou žádní zločinci, ale obyčejní, pracovití lidé. Tehdy s nimi začali soucítit a pomáhat jim. To bylo ale později. Na počátku to šlo velmi ztuhla. V roce 1957 bylo Ingušům a Čečencům dovoleno, aby se vrátili domů na Kavkaz. Všichni se ale nevrátili, mnozí zůstali zde, v Kazachstánu. Celých deset let byli Inguši zbaveni svých práv, teprve v roce 1954 se objevily první změny v přístupu ostatních lidí k vysídlencům, jak o tom svědčí dokumenty.¹⁹

Důsledky deportací

Události provázající v letech 1943–1944 násilný přesun celých národů, jež byly uměle spojeny, aby tvořily Sovětský svaz, způsobily těmto národům silný otřes. Přitom není zřejmé, co jimi otrásló víc: jestli konečný počet obětí, nebo stav do nebe volající nespravedlnosti, kdy zlo nebylo potrestáno, kdy neexistovala pravda, kdy bylo celým národům odňato právo na vlastní historické území, kdy byla lidem upírána morální podpora státu a spoluobčanů.

Jak jsme už uvedli, obyvatelé Střední Asie a Kazachstánu byli vystrašení přesně zacílenou propagandou a přijímali vysídlence s krajní ostražitostí, jako skutečné zločince. Snažili se vyhýbat kontaktu s příjízďáky, ale ti byli na některých místech usazováni přímo v domech místních kolchozníků, což vyvolávalo ještě větší nespokojenost. Mezi místními osadníky a vysídlenci vznikaly často konflikty, vysídlenci byli uráženi a ponižováni, výjimkou nebylo ani bití. Jak uvádí I. I. Mareššaovová, „adaptace na nové životní podmínky byla krajně náročná, tím spíš, že bylo třeba adaptovat se jak na nové přírodní podmínky, tak na nové etnické prostředí a stejně tak na nové, ponižující společenské postavení. Režim pro vysídlence, jenž byl definován celou řadou vládních rozhodnutí a předpisů, byl velmi krutý.“²⁰ Vysídlenci, kteří byli rozeseti po malých skupinách na více než 480 místech od severního Kazachstánu až po podhůří Pamíru, nemohli udržovat vzájemný kontakt. Často byli od sebe záměrně oddělováni i příslušníci jedné rodiny, bratři, sestry. To byla metoda, s jejíž pomocí měly být z povrchu země smeteny celé zástupy, s jejíž pomocí se měly malé deportované národy „rozplynout“ v jiném národnostním prostředí. Rozkaz M. Kalinina z 8. dubna 1944 neuváděl, jak dlouho mělo jejich vyhnanství trvat. Tento údaj byl zveřejněn Rozkazem podepsaným N. Šverníkem, který hlásal: „*Navždy, bez oprávnění k návratu na předchozí místa pobytu.*“

K tomu, aby vysídlenci dokázali přežít – fyzicky i morálně, museli v každém okamžiku své existence dokazovat, že jsou nevinní. Hlavní a bohužel jedinou cestou přežití byla úmorná a vyčerpávající práce. Fyzické vyčerpání a duševní skleslost se ještě prohlou-

bovaly neznalostí cizího jazyka, zvyků a obyčejů. Moderní věda popisuje různé varianty etnických procesů, které doprovázejí jak dobrovolnou, tak nucenou migraci národů. Může to být asimilace, segregace, marginalizace, integrace atd. Inguši, kteří se ocitli v těchto krutých a nelidských podmínkách, si přesto dokázali udržet jazykovou a národní identitu a „nerozplynuli se“ mezi jinými, velkými národy.

Shrnutí

Celou dobu deportací můžeme rozdělit do dvou období. Podle údajů z archivních materiálů a terénních výzkumů bylo nejtěžší první období – léta 1944–1947. V těchto letech prožívala většina vysídlenců „sociální smrt“. Tuto formu smrti znalo lidstvo odedávna v podobě vyhnání člověka od jeho rodu. Vyhnanec se stával živou mrtvolou. Za takovou smrt je považováno i otroctví, kdy se člověk ocitá mimo ochranu svých vlastních zákonů, mimo fyzickou ochranu rodinných zdí, kdy ztrácí svobodu, svoji tvář a důstojnost. A protože stejné rysy má i deportace národa, můžeme ji také zařadit mezi podoby tohoto fenoménu. Míra, v jaké je národ schopen přežít, přitom závisí na skryté vnitřní síle daného etnika. Měli bychom si připomenout, že Inguši ve vymezeném období žili v očekávání, že je brzy zase pošlou domů. Proto si nestavěli obydlí a nehledali stálou práci. Věřili, že došlo k nějakému strašlivému omylu a že úřady to už brzy pochozí a pošlou je zpátky do rodné země.

K pozitivním změnám v etnicko-jazykovém chování Ingušů začalo docházet v letech 1948–1956, tedy ve druhém období vyhnanství, které můžeme charakterizovat jako období fyzické, sociální, ekonomické, kulturní a jazykové adaptace. Politická a duchovní sféra však zůstala tímto procesem nedotčena. V tomto období si Inguši zajistili obydlí, usadili se na nových místech, navázali kontakty se svými sousedy a více či méně se přizpůsobili drsnému kontinentálnímu klimatu, které v Kazachstánu panuje. Když v roce 1956 dovolili Ingušům vrátit se domů, mnozí z nich už do kazašské země pochovali své příbuzné, a proto se jich hodně rozhodlo zůstat a žít v této zemi.

Krátký epilog

„Ty, kteří prožili deportaci a odloučení od vlasti, můžeme zařadit do zvláštního ‚sociálního pokolení‘, jež se zformovalo pod tlakem určitých historických událostí.“²¹ Jak vyprávějí pamětníci, tělo se zabydlelo, ale jejich „duše“ – ta zůstala doma, v kavkazských horách.

Poznámky:

¹ Kozybajev, M. K.: Nekotoryje aspekty izučeniija istorii deportirovannyh narodov. Deportacija narodov i problema prav čeloveka: Materialy seminaru. Almaty, 1997, s. 7.

² Kalybekovová, M. Č.: Kazachstan kak objekt politiki nasil'stvennogo pereselenija narodov (1937–1956 gg.). Vesnik KazNU im. Al-Farabi. Ser. Istoričeskaja. 2004, č. 2 (33), s. 5.

³ Cuculajevová, S. S.: Repressirovannyje narody Severnogo Kavkaza v gody velikoj otečestvennoj vojny 1941–1945 gg.: problemy istoriografii Avtoref... dis. kan. ist. nauk. Kazaň, 2001, s. 22.

⁴ Korkmazov, A. J.: Etnopolitičeskije problemy na Severnom Kavkaze v period stalinizma. <http://www.ingushetia.org/>.

⁵ Tokajev, G.: Usmirenije Severnogo Kavkaza. <http://ingushetiya-portal.ru>.

⁶ Tamtéž.

⁷ Mutalijev, T. G.: Deportacija ingušskogo naroda 1944 goda: uroki istorii i sovremennost'. Literaturnaja Ingušetija. Nazraň, 2000, č. 4, s. 53.

⁸ Avtorchanov, A.: Ubijstvo čečeno-ingušskogo naroda: narodoubijstvo v SSSR. M., SP: „Vsja Moskva“, 1991, s. 14.

⁹ Tamtéž, s. 17.

¹⁰ Avtorchanov, A.: Imperija Kremlja. Viľn'us, 1990, s. 66.

¹¹ Arapchanovová, L. J.: Specpereseleny. M., 2004, s. 126.

¹² Patijev, J. S.: Inguši. Deportacija, vozvraščenije, rehabilitacija. Magas: izd-vo „Serdalo“, 2004, s. 71.

¹³ Tamtéž, s. 182.

¹⁴ Akmol. obl. archiv F 730, op. 1, d. 95.

¹⁵ Lokajev, G. Ch.: Specpereseleny. Magas: izd-vo „Serdalo“, 2003, s. 34.

¹⁶ Pristavkin, A.: Nočevala tučka zolotaja. Almaty: Žalyn, 1992, s. 190.

¹⁷ Zakon RSFSR „O rehabilitacii repressirovannyh narodov“ (26 aprělja 1991 g.). Rossijskaja gazeta. M., 1991, s. 1.

¹⁸ Čachkijev, S.: Kroški chleba. Literaturnaja Ingušetija. Nazraň, 2000, č. 4, s. 12.

¹⁹ Akmol. obl. archiv F 1, op. 1, d. 2050.

²⁰ Maremšaovová, I. I.: Kulturno-istoričeskije aspekty etnosoznaniija karačajecev i balkarcev v evoljucionnoj perspektive: avtoref... dok. ist. nauk. Machačkala, 2003, s. 201.

²¹ Tamtéž, s. 250.

Překlad Tereza Pogodová, úprava a krácení textu, název a mezititulky Ivana Ryčlová.

Bella Gazdijevová pracuje na státní univerzitě v Kokčetau v Kazachstánu, její specializací je obecná jazykověda. Zajímalá se o ingušský jazyk a kulturu.

Poznámky k ekonomické analýze problematiky globálního oteplování

VÁCLAV KLAUS

Místo přidávání dalších a dalších argumentů spíše filosofického, tedy nekvantifikovatelného typu do „střetu ideologií“, ke kterému v současnosti dochází mezi zastánci svobody na straně jedné a environmentalisty, zastánci nesvobody a manipulování lidí, na straně druhé, zkusme věnovat pozornost elementárním ekonomickým datům, hypotézám, teoriím a modelům, o které se tyto velké „střety“ opírají, nebo spíše opírat by se měly. Možná, že právě toto někoho přesvědčí. Jinak se často jedná o bezvýhodný „dialog hluchých“. Pro tento článek si samozřejmě vybírám jen malou výše celé problematiky.

Je více než zřejmé, že se s námi se všemi hraje podivná hra. Je více než zřejmé, že se mezi těmi, kteří za nás o těchto věcech rozhodují, tedy mezi politiky, žádný skutečný dialog o globálním oteplování, resp. o jeho nákladech a tím méně o nákladech souboje s ním nevede. Je také více než zřejmé to, že většina světových (ale i našich) politiků – aniž by se touto problematikou seriózně zabývala – dospěla k závěru, že je pro ně hraní karty boje s globálním oteplováním kartou snadnou, politicky korektní a osobně velmi výhodnou (navíc s jistotou, že oni sami náklady tohoto boje neunesou a nést nebudou, protože splácet tyto náklady budou další generace).

Tomuto tématu jsem před dvěma lety věnoval svou knihu *Modrá, nikoli zelená planeta* (2007). Bezprostředním důvodem jejího napsání pro mne v podstatě byl můj striktně odborný nesouhlas s neseriózním postupem environmentalistických ekonomů (Stern, Garnaut), v neposlední řadě s jejich bagatelizováním významu velikosti diskontní míry pro jakékoli racionální intertemporální (různých časových období se týkající) rozhodování.¹ Klimatologické chiméry některých environmentalistů jsou věcí úplně jinou, nicméně věci neméně neseriózní.

Při psaní této knihy – na přelomu let 2006–2007 – jsem byl mimo jiné inspirován Nordhausovou kritickou recenzí Sternovy zprávy (Nordhaus, 2007, Stern, 2007, Klaus, 2007, str. 76–78). Výsledky Ster-

nových propočtů byly – podle Nordhause, ale i podle mne – zcela zásadním způsobem ovlivněny tím, že skupina autorů této zprávy, v čele s Nicolasem Sternem, vycházela – a přes všechnu následnou kritiku vychází i nyní – z diskontní míry blízké nule. Stern tím vlastně nerozlišuje časovou dimenzi problému, resp. rok 2100 má pro něho stejný význam, váhu, hodnotu jako třeba rok 2000, což je zcela absurdní. V každém případě je to zcela v rozporu se standardním ekonomickým uvažováním. Svou diskusi těchto technických věcí jsem následně rozvinul spolu s D. Trískou ve statí „Ke kritice používání konceptu solidarity a diskriminace v intertemporální analýze tzv. globálních problémů“ (Klaus, Tríska, 2007, Klaus, 2009).

V roce 2008 vydal Nordhaus rozsáhlou knihu *A Question of Balance: Weighing the Options on Global Warming Policies*, ve které svou původní argumentaci dále rozvíjel a navíc kvantifikoval. Moc mne potěšil již název její 1. kapitoly: „Shrnutí pro nelhostejné (concerned) občany“. Dodal k tomu, že většina technických prací o globálním oteplování (zejména publikace panelu OSN, tzv. IPCC) začíná „shrnutím pro politiky“, ale že jeho více zajímají „zúčastnění“, zainteresovaní, tedy „normální“ lidé. Na základě svého, dlouhá desetiletí rozvíjeného a zdokonalovaného, matematického modelu v této knize, mimo jiné, nabídl 15 alternativních scénářů možné politiky nápravy klimatických změn (od nicnedělání až po varianty

extrémních politik navrhovaných Sternem a Gorem) a na této modelové bázi udělal řadu přesvědčivých závěrů o naprosté nevhodnosti většiny environmentalisty navrhovaných politik. Podle něho by vedly k rozsáhlému narušení světové ekonomiky a ekonomického rozvoje vůbec. Náklady „mitigačních“, emise CO₂ snižujících opatření na bázi těchto politik by daleko převyšovaly jejich možné efekty. Velmi přesvědčivý shrnující pohled na tyto věci, napsaný v podobném stylu, je v letošním článku dalšího významného účastníka těchto diskusí Goklanyho „Discounting the Future“ (2009a).

Je třeba zdůraznit, že se Nordhaus v této své knize zabývá výlučně ekonomickými důsledky globálního oteplování a že je porovnává s náklady opatření, která jsou v posledních letech navrhována jako cesta ke stabilizaci globálních teplot (vůbec se však např. nezabývá samotnou nesmyslností pokusu „stabilizovat“ historicky velmi nestabilní globální teplotu).² Je třeba připomenout i to, že Nordhaus v podstatě – bez jakéhokoli zpochybnění – přejímá klimatologické aspekty závěrů Mezinárodního panelu OSN o klimatické změně (IPCC), což je podle mého názoru sice chyba, ale i mně teď jde – stejně jako šlo jemu – jen a jedině o ekonomickou argumentaci. Klimatologickou diskusi nechme na jindy (ale odkazují na kap. VI. své knihy, v českém jazyce na knihu Kutílk, 2008, řadu příspěvků ve sborníku CEPu, 2008, Motla, 2008, Svobodu, 2003, v zahraniční literatuře např. na Singera, 2008, Curtina, 2009, Essexe a McKittricka, 2007, Christyho, 2007, Michealse, 2007, Moncktona, 2007, Plimera, 2009 a řadu dalších).

V každém případě je evidentní, že je v současnosti probíhající **globální oteplování – probíhá-li vůbec – velmi mírné, těžko změřitelné, vysoce nepravidelné a bez jakékoli bezprostřední souvislosti s vývojem emisí CO₂**. Přední australský klimatolog Bob Carter ve svém vystoupení na konferenci Heartland Institutu o klimatických změnách, konané v březnu 2009 v New Yorku, velmi rezolutně říká, že „se od roku 1940 planeta oteplovala 19 let a ochlazovala 49 let. Výsledkem toho je, že je dnešní globální průměrná teplota zhruba stejná jako v roce 1940“ (Carter, 2009, str. 19). Současně vidíme také to, že i přes „nulový

růst teploty v posledních 68 letech emise CO₂ vzrostly o více než 20 %“ (tamtéž). „Přes více než dvě desetiletí trvající nesmírné vědecké úsilí a přes vynakládání obrovských výdajů se nepodařilo dokázat, že je vliv člověka na klima měřitelný. Ukazuje se, že je tento vliv ztracen v šumu a variabilitě přirozených změn klimatu“ (str. 23). Textů tohoto typu je mnoho, ale tento se mi zdá být jejich vhodným shrnutím.

Nordhaus se do této diskuse nevměšuje. Vychází z ekonomického argumentu, že diskontní míra – nezbytná pro jakékoli intertemporální propočty – má mít hodnotu kolem 5,5 %, že tedy má být daleko od nuly. Neboli, plynutí času je pro Nordhause v jakémkoli intertemporálním rozhodování zcela klíčovým argumentem. Na základě standardní, tedy nijak extrémní či okrajové, ekonomické teorie je přesvědčen, že diskontní míra musí vyjadřovat reálnou míru výnosu z kapitálu, neboť **investice usilující o brzdění klimatických změn neexistují ve vzduchoprázdnu. Jsou v konkurenci s investicemi jakéhokoli jiného typu**. Ekonomové právě z tohoto důvodu v kontextu analýzy investic (a mluvíme o investicích v širším slova smyslu neboli o zásazích či opatřeních jakéhokoli typu) vždy pracují s konceptem náklady příležitosti (opportunity costs), který je jedním ze základů ekonomického uvažování vůbec.

Pomocí svého modelu (který se jmenuje DICE-2007 – zkratka DICE říká, že jde o Dynamický Integrovaný model Klimatu, anglicky Climate, a Ekonomiky) dospívá Nordhaus k návrhu „optimální politiky“, jejíž náklady jsou řádově menší než u politik alternativních (Nordhaus, str. 82–83):

typ politiky	celosvětové náklady na brzdění růstu teplot za 250 let, v konstantních cenách roku 2005
podle Sterna	27,7 trilionů \$
podle Gora	33,9 trilionů \$
podle Nordhause	2,2 trilionů \$

V tabulce uváděné náklady Nordhausovy „optimální“ politiky (stejně jako obou dalších politik) vycházejí z přijetí velmi důležitého, ale zároveň velmi sporného předpokladu, který je třeba explicitně zmínit: emise CO₂ vzrostou na 2,5násobek před-

industriální úrovně.³ Toto číslo je velmi závažné. Měly-li by emise CO₂ vzrůst např. jen na dvojnásobek, náklady jeho „optimální“ politiky by byly 3,95 trilionu \$ (čili byly by skoro dvakrát větší), ale kdyby měly dosáhnout jen 1,5násobku předindustriální úrovně, vyšplhaly by se na 27,2 trilionu dolarů, byly by tedy desetinásobné. (Stejně, mnohanásobné pohyby čísel jsou samozřejmě u jakékoli alternativní politiky typu Sterna či Garnauta, tam se dostáváme do stovek trilionů.) Rozdíly jsou – jak je vidět – enormní a velmi nelineární. Uvádím tato čísla hlavně proto, abychom začali tušit, že náhodné cifry, které z úst politiků padají na jednom summitu EU, OSN, G8 či G20 za druhým (minus 20, 30, 50, 80 % emisí CO₂), mají obrovský význam a dopad. Politici to však buď nevědí, nebo nechtějí vědět.

Že to všechno je „jenom“ modelové cvičení (ale na základě modelu vytvořeného nikoli úřadem OSN či Evropské unie, nýbrž jedním z nejvýznamnějších ekonomů současnosti, jehož učebnice ekonomie – při jejímž sepisování byl Nordhaus spoluautorem slavného P. A. Samuelsona – byla po dlouhá desetiletí používána největším počtem studentů na celém světě), je zřejmé. Je jasné i to, že tento model – stejně jako všechny podobné modely klimatologů – používá řadu diskutabilních předpokladů, a opakují, že Nordhaus vůbec nezpochybňuje – v mých očích velmi pochybné – závěry IPCC. Přesto mají jím používané předpoklady elementární logiku a hlavně pevné zakotvení v ekonomické teorii standardního typu. Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Robert Solow, který je jinak poměrně blízko environmentalistickým postojům, hodnotí Nordhausovu práci k těmto tématům slovy „zdravý rozum, realismus a precizní ekonomická analýza“ (1993, str. 164).

V letošním prvním čísle časopisu *World Economics* (leden–únor 2009) hájí Sternův model a ostře kritizuje Nordhause kanadský ekonom prof. Dore v článku „A Question of Fudge“ (česky, asi, otázka „nepoctivosti“ či dokonce „podvádění“). Doreův text je na první pohled vysoce technický, neekonomům nebo ekonomům neteoretického zaměření v podstatě nedostupný, ale když od něho oddělíme matematický aparát a ekonomickou vědní hantýrku, opět to není

nic jiného než **spor apriorních předpokladů, i když se tváří být navýsost neutrální vědeckou debatou**. Podívejme se na to trochu podrobněji:

- Dore kritizuje Nordhause např. za to, že jeho výpočty „berou v úvahu jenom to, co má hodnotu pro lidské bytosti, a že neberou v úvahu morální hodnoty, jako je zdraví ekosystému“ (str. 95). Vynechám-li úvahu o tom, že je „zdraví ekosystému“ velmi podivný a špatně definovaný pojem, i pak je nepochopitelné, že zdraví ekosystému je považováno za „morální hodnotu“. (Nadužívání slova hodnota považují obecně za koncepční chybu a únik od analýzy.) Ale co je to morální hodnota? V mé *Modré planetě* jsem se pokoušel argumentovat, že pro ekonomy neexistují žádné „objektivní“, na člověku nezávislé hodnoty (v ekonomickém slova smyslu), neboť hodnota je vždy věcí subjektivní. **Hodnoty bez člověka, bez lidského subjektu, nemají smysl a jsou nedefinovatelné.** Kdo určuje výši „morální hodnoty“? Jakým mechanismem se k ní dojde?

Aby nebylo mýlky, je naprosto nesporné, že ekosystému, neboli – v obvyklé terminologii – světu kolem nás, lidé věnují a věnovat musí mimořádnou pozornost, a to z důvodu nejen estetického, ale i zcela „sobeckého“ (vzhledem k zájmu o svou vlastní budoucnost a budoucnost lidského rodu)⁴, „zdraví ekosystému“ však nemá a nemůže mít „morální hodnotu“. S tím se nedá pracovat;

- Dore nemůže přijmout, že investiční výdaje usilující o brzdění růstu teplot u Nordhause „stojí v konkurenci s libovolnými jinými soukromými investičními výdaji“ (str. 96). Dokonce nechápe ani to, že je možné brát jako rovnocenné „veřejné výdaje“ s výdaji „soukromými“ (což prozrazuje jeho zcela etatistický názor na svět). Nezajímá ho, je-li výnos (přínos) klimatických investic vysoký nebo nízký. V podstatě ho nic z toho netrápí, protože **za rozhodující považuje nestrukturované, nespecifikované, nekvantifikované (a nekvantifikovatelné) „chránění zájmů budoucích generací“** (str. 100). Podle Dorea „Nordhaus zapomíná, že je klimatická změna veřejným statkem vyššího řádu“ (str. 101), který má prioritu před vším dalším. Nordhaus ví

neméně dobře jako Dore, co jsou veřejné statky (a externality)⁵, ale ví i to, co ví každý seriózní ekonom: ví, že je veřejných statků méně, než si myslí či tvrdí neekonomové (a politici), což ostatně platí i pro externality. Nordhaus navíc jistě ví i to, že ekonomové nerozlišují veřejné statky vyššího a nižšího řádu;

- platí-li Doreův aprioristický argument, který je jakoby nade vším, pak je jakákoli jemná diskuse velikosti jakéhokoli parametru jakéhokoli modelu zcela zbytečná a je vlastně jenom umělou „stínouhrou“, která je prováděna jen a jedině proto, aby to pro méně kvalifikovaného čtenáře vypadalo, že jde o vážnou scientistní debatu;
- Dore to chce pootočit i tak, že říká, že jde o obecnou diskusi uvnitř ekonomie mezi „**novou klasickou ekonomikou**“ (založenou na hypotéze racionálních očekávání, která se rychle přizpůsobují exogenním šokům) a **Cambridgeskou školou** (cenových rigidit, asymetrické informace, problému „principal-agent“, morálního hazardu atd). Zdá se mi to být dalším úkrokem či úskokem. Tyto věci v hlavách ekonomů svou roli nepochybně hrají, ale já nemám sebemenší pocit, že by Nordhaus mohl být – kýmkoli jiným než ideology environmentalismu – považován za stoupence nové klasické ekonomie;
- mnozí z nás si nemyslíme, že máme státu přiznat právo v ekonomice cokoli řídit, regulovat a organizovat, ale Dore chce (str. 103) dát do centra našeho uvažování ještě daleko více, chce tam dát i „the stewardship of the entire biosphere“ (řízení či spravování celé biosféry), což je téměř neuvěřitelná ambicióznost, založená na „předstírání znalostí“ (Hayek), které lidstvo nemá a nikdy mít nemůže;
- Dore autoritativně říká, že „náklady příležitosti neexistují“, protože v případě globálního oteplování „problém volby neexistuje“ (str. 104)! Jinde existuje, ale tady ne? To je samozřejmě argumentace v kruhu. Pak je ovšem jakákoli debata zbytečná;
- Doreovi se zejména nelíbí to, že je podle Nordhause (aniž by to ale sám Nordhaus takto výslovně formuloval) „klimatická změna jen malou poruchou“ (minor perturbation). Já si to myslím

také, a je na Doreovi, aby seriózními argumenty a daty dokázal, že se jedná o „velkou poruchu“. Ale pro toto posouzení jde také strašně moc o to, jak velkou diskontní míru používáme.

V již citovaném Goklanyho článku (2009a) jsou rekapitulovány některé číselné závěry Sternovy zprávy a modelů IPCC. Čísel a variant je v něm uváděno mnoho, pro tuto diskusi si z nich mohu vybrat jen některé, a to ještě jen jejich „průměrné hodnoty“, tedy bez uváděných pravděpodobnostních rozpětí (či směrodatných odchylek). Jde mi jen a jedině o uvedení několika čísel k posouzení toho, zda jde v případě možného globálního oteplování v dohlédnutelné budoucnosti o „malou“ nebo „velkou“ poruchu. Volím porovnání současnosti s rokem 2100 (i když Goklany uvádí i odhady pro rok 2200).

Goklany nic nepřepočítává, pouze se – stejně jako já – zamýšlí nad čísly IPCC. Všechna uváděná čísla jsou údaje o HDP na hlavu v dolarech roku 1990 (tedy bez jejich pravděpodobného inflačního znehodnocení). Budu uvádět výsledky propočtů **ve scénáři, že se s teplotou nebude dělat nic**, a díky tomu do roku 2100 průměrná globální teplota na Zemi vzroste o 4 °C. (Pro pořádek uvádím, že za celé 20. století vzrostla pouze o 0,74 °C, čili že její zrychlení bude – dle IPCC – více než pětinasobné.) Tato hodnota je velmi podivná, zejména vezmeme-li za východisko to, co bere za samozřejmost většina seriózních klimatologů, že je vztah emisí CO₂ a teploty nikoli lineární (a už vůbec ne exponenciální), ale nejspíše logaritmický (u nás o tom snad nejpřesvědčivěji argumentuje prof. M. Kutílek, 2008).

Přesto **dojde – opět zdůrazňuji, že dle velmi optimistických ekonomů IPCC – k neuvěřitelnému ekonomickému růstu:**

HDP na hlavu	v r. 1990	v r. 2100
rozvojové země	900 USD	66 500 USD
vyspělé země	13 700 USD	107 300 USD

Bohatství dnešního rozvojového světa bude tedy – podle IPCC a Sterna – v roce 2100 daleko vyšší (zhru-

ba pětinasobně) než světa vyspělého v roce 1990! Já to považuji za dost sporné, ale start z velmi nízké úrovně často podobný rychlý postup vpřed umožňuje. Cokoli si o tom můžeme myslet, je evidentní, že i N. Stern, dnešní hlavní bojovník za radikální zásahy do emisí CO₂, a tím i do ekonomického rozvoje a lidských životů, přiznává, že na tom budou další generace obyvatel naší Modré planety daleko lépe než my dnes!

To však není všechno. **Výpočty Sterna a IPCC říkají, že vyšší teplota (o 4 °C) v roce 2100 způsobí lidstvu ztrátu – oproti situaci bez zvýšení teploty(!) – jen 2,9 % HDP na hlavu** (s potenciální chybou v rozmezí od 0,9 do 7,5 %)! Odečteme-li i podle jejich propočtů maximálně možných 7,5 % od výše uvedených 66 500 (pro dnešní rozvojové země) a od 107 300 (pro dnešní vyspělé země), jedná se – oproti dnešní hodnotě HDP na hlavu – o zcela irelevantní ztráty. Máme proto dnes omezovat emise CO₂ o 20, 30, 50 či 80 %, a tím i celý náš dosavadní způsob života? Máme to dělat pro blaho budoucích generací?

Naši předkové nám – aniž by na nás přímo mysleli v podobném smyslu, jak na budoucí generace „myslí“ N. Stern či Al Gore – zanechali obrovské bohatství věcí „tangibilních“ i „netangibilních“, tedy věcí hmatatelných, kapitálu nejrůznějšího druhu, ale hlavně myšlenek, technologií a institucí. I. M. Goklany moc pěkně říká, že to nedělali vědomě, ale že tu funguje jakási „neviditelná ruka přesahování do dalších generací“ (2009a, str. 40).

Plně proto souhlasím s tímto autorem, že **„klimatická změna není definiční charakteristikou naší doby“** (2009b), resp. že se definiční charakteristikou naší doby nesmí stát. Je naším úkolem tomu zabránit. Někdo se to však pořád pokouší takto stavět. Když to nejde seriózně, použije se jakýkoli prostředek. I prof. Dore se v závěru neudržel a i při technicistní diskusi parametrů Nordhausova modelu mu uklouzlo, že „Nordhausův přístup najde příznivý ohlas u naftařské lobby v USA a Kanadě“ (str. 102)! To už je ale skutečně rána pod pás. Uvažuje-li Dore takto, měl by se také zamyslet nad tím, jak moc jsou práce environmentalistických pánů profesorů – a jeho samotného – ovlivňovány nezbytností získávat granty od státu (což moc hezky vystihuje R. L. Gordon, 2009). Globální

oteplování – máme-li racionální klimatický a ekonomický pohled na věc – je opravdu (a naštěstí) jen „minor perturbation“.

Vraťme se ale k Nordhausovi. Jeho kniha dospívá k zásadnímu závěru: „ekonomické ztráty z klimatických změn – nebude-li proti nim nijak zasahováno – budou na konci 21. století v řádu 2,5 % ročního produktu celého světa“ (2008, str. 6). To je malá ztráta. Ztráta vznikající jako důsledek zcela zbytečného radikálního křížáckého tažení proti globálnímu oteplování by byla daleko větší. Zcela souhlasím s Davidem Hendersonem, že „tam, kde je tolik nejistot, nevyjasněností a neznámých věcí, politika by měla být evoluční a adaptivní“ (Henderson, 2009), nikoli revoluční a na dlouho zafixovaná.

Poznámky:

¹ Tomu se věnoval můj článek v časopise *Euro* „Globální oteplování: Pár slov k povinnosti diskutovat budoucnost“ z roku 2007.

² Dlouhodobou nestabilitu globální teploty ukazuje na základě statistických dat řada autorů, v českém jazyce to názorně předvádí např. publikace *Globální oteplování: fakta místo mýtů*, 2007, str. 10, a dalších autorů.

³ Je otázkou, mohou-li vůbec takto vzrůst. Někteří autoři argumentují, že tolik „fosilních paliv“ vůbec na Zemi k dispozici není (např. v osobní korespondenci s R. L. Jenne, National Center for Atmospheric Research). V jeho textu „Carbon Dioxide in Atmosphere (2000–2080)“, 2009, se ukazuje, že spalení všech fosilních paliv může zvýšit emise CO₂ maximálně o 62 %.

⁴ R. Solow ve svém – již citovaném článku – říká, že „má-li udržitelnost znamenat něco více než jen vágní emoční závazek“, pak je to takové chování, které „každé budoucí generaci umožní volbu být na tom tak dobře jako její předchůdci“ (1993, str. 168). To se mi zdá být dobrým pragmatickým východiskem.

⁵ Nordhaus ve své knize výslovně říká, že „globální oteplování je globální veřejný statek“, ale současně dodává, že „bude velmi nákladné ho zbrzdit či vyloučit“, a hlavně říká, že jsou s ním spojeny „velmi nepříjemné vědecké i ekonomické nejistoty“ (2008, str. XI.).

Literatura:

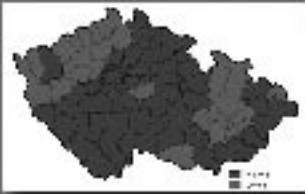
Carter, B., A New Policy Direction for Climate Change, Quadrant, duben 2009.

Curtin, T., The Contradictions of the Garnaut Report, Quadrant, leden–únor 2009.

- Dore, M., A Question of Fudge: Professor Nordhaus on Global Policy for Climate Change, World Economics, leden–únor 2009.
- Essex, Ch., McKittrick, R., Taken by Storm. The Troubled Science, Policy, and Politics of Global Warming, Key Porter Books, Toronto, Canada, 2007.
- Garnaut, R., The Garnaut Climate Change Review: Final Report, Australia, Cambridge University Press, 2008.
- Globální oteplování: fakta místo mýtů. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2007.
- Goklany, I. M. 2009a, Discounting the Future, Regulation, jaro 2009.
- Goklany, I. M. 2009b, Is Climate Change the „Defining Challenge of Our Age“, Energy & Environment, č. 3, červenec 2009.
- Gordon, R. L., The Return of Jimmy Carter, Regulation, jaro 2009.
- Henderson, D., Economists and Climate Science: A Critique, World Economics, č. 1, leden–únor 2009.
- Christy, J. R., Searching for Climate Change. A More Temperate Take on Global Warming, Center of the American Experiment, Minnesota, červen 2007.
- Jenna, R., Carbon Dioxide in Atmosphere (2000–2080), Nature, 27. května 2008.
- Klaus, V. 2007a, Modrá, nikoli zelená planeta, Dokořán, Praha, 2007.
- Klaus, V. 2007b, Globální oteplování: Pár slov k povinnosti diskutovat budoucnost, Euro, 30. červenec 2007.
- Klaus, V., Modrá, nikoli zelená planeta, druhé, rozšířené vydání, Dokořán, Praha, 2009.
- Klaus, V., Tříška, D., Ke kritice používání konceptu solidarity a diskriminace v intertemporální analýze tzv. globálních problémů, Politická ekonomie č. 6, 2007.
- Kutílek, M., Racionálně o globálním oteplování, Dokořán, Praha, 2008.
- Loužek, M. (ed.), Globální oteplování: realita nebo bublina?, sborník textů, č. 67, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2008.
- Michaels, P. J., Meltdown. The Predictable Distortion of Global Warming by Scientists, Politicians, and the Media, CATO Institute, Washington, D.C., 2007.
- Monckton, Ch., 35 Inconvenient Truths. The Errors in Al Gore's Movie, Science & Public Policy Institute, Washington, D.C., říjen 2007.
- Motl, L., Nízká citlivost klimatu vůči oxidu uhličitému, ve sborníku „Globální oteplování: realita nebo bublina?“, č. 67, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2008.
- Nordhaus, W., A Review of the Stern Review on the Economics of Global Warming, Journal of Economic Literature, č. 3, září 2007.
- Nordhaus, W., A Question of Balance: Weighing the Options on Global Warming Policies, Yale University Press, New Haven, USA, 2008.
- Plimer, I., Heaven and Earth: Global Warming, The Missing Science, Connor Court Publishing, Australia, 2009.
- Singer, S. F. (ed.), Nature, Not Human Activity, Rules the Climate, The Heartland Institute, Chicago, IL, 2008.
- Solow, R., An Almost Practical Step Toward Sustainability, Resources Policy, září 1993.
- Stern, N., The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge, Cambridge University Press, Velká Británie, 2007.
- Svoboda, J., Vašků, Z., Cílek, V., Velká kniha o klimatu zemí koruny české, Regia, Praha, 2003.

Václav Klaus je prezidentem České republiky.

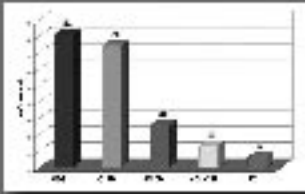
WWW.STRANYAVOLBY.CZ

Analýzy výsledků, komentáře k činnosti stran, změny volebního systému.

Navštivte novou stránku CEVRO specializovanou na volby a politické strany.

Stránku připravuje tým odborníků CEVRO pod vedením politologa Petra Šokla.

Potomci zeleného slunce

Spor o povahu a kořeny environmentalismu

ONDŘEJ ŠLECHTA

Ekologická témata často štěpí politickou debatu na dvě poloviny nesmiřitelných jedinců, kteří se ztotožňují tu s pravicovým, tu s levicovým světonázorem. Ochránářství přírody, jak si následně pokusíme ukázat, nemusí být nutně spjato s moderním rozdělením politiky, byť je na druhou stranu se samotným problémem modernity spjato téměř nerozlučně. V minulosti můžeme najít nejen revoluční environmentální názory (tak jak je dnes známe z vystupování lidí jako Daniela Cohn-Bendita nebo organizací typu Nesehnutí), ale i reakční (kde se dostáváme na velmi tenkou plochu koketování s rasistickými teoriemi). Především je ale nutno vzít v potaz, že ochránářství přírody má co do činění s „konzervací“, tedy uchováním něčeho, co je nám drahé a co samou svou podstatou volá po ochraně a péči. A jak koneckonců upozorňují mnozí významní konzervativní autoři dneška, ty politické síly, jež se považují za „pravicové“ či „konzervativní“, dnes ekologické problémy trestuhodně pomíjejí.

Přitažlivost „putujících duší“ – *Wandervögel*, jejichž smělé víkendové výlety za přírodou daly vzniknout celonárodnímu německému romantickému hnutí středostavovské mládeže se silným antiburžoazním a pohanským nábojem, byla svého času unikátní. Začalo se formovat první masové hnutí, které lze dnešní terminologií popsat jako „ekologické“ (někteří autoři dokonce pro *Wandervögel* používají výrazu „pravicoví hippies“). Pomyslný zelený prapor antiurbanismu, ochrany fauny a flóry, odporu proti technice a snahy o znovunalezení rovnováhy mezi člověkem a přírodou vskutku nepozvedli radikálové s kořeny v osmašedesátém. Dokonce ani „zelení“ politici, kteří létají tryskáčem ze střední Evropy na severní pól zkontrolovat stav tajících ker, či aktivisté, prosazující přesun vyřazených nezávadných ropných plošin do norských fjordů, kde jejich likvidace vyžaduje nepoměrně větší náklady a je větší zátěží pro ekosystém než jejich potopení do oceánu. Kořeny „zeleného“ myšlení lze překvapivě nalézt především v antiosvícenecké (kontra)revoluci, nechápané ovšem výlučně v intencích politických „kontras“ jako byli Joseph de Maistre nebo Louis de Bonald.

Environmentalismus, ochránářství životního prostředí, které kupříkladu britský konzervativní filosof

Roger Scruton etymologicky chápe jako odvozeninu ze slov „conservare“, popř. „conservation“ (uchovávat, konzervovat), a tedy jako jeden z principů konzervativní politiky, se stal po druhé světové válce téměř výlučně záležitostí postmaterialistické levice. Vina za to, že pravicové síly vyklidily toto pole své realizace ideovým protivníkům, ovšem neleží výlučně na oné většině „konzervativních“ stran, které poválečný vývoj zasvětily ideálům volného trhu na úkor témat kulturních a společenských, ale především na temném nacistickém dědictví, které si řadu ve své době revolučních ekologických principů přisvojilo ve snaze vědecky obhájit vize rasové čistoty a ospravedlnit vlastní mocenskou expanzi.

Podstata sporu

Za všechna knižní díla, dramaticky odsuzující konzervativní tendence v ekologii poukážeme na „protiosvícené anti-humanitářství“, zmiňme studii německých sociálních ekologů Janet Biehlové a Petera Staudenmaiera *Ekofašismus*.¹ Autoři, blízcí koncepcím teoretika anarchismu a kontrakultury Murraye Bookchiny, ve svém díle vedou problematickou spojovací

linii mezi romantismem, německými *völkisch* – spolky a nacistickou třetí říší. Určitá nepopíratelná afinita mezi například sympatizanty hnutí *Wandervögel* a v té době se objevujícími nacisty je ovšem generalizována v hodnotící soud, přisuzující veškerému antimodernistickému zpochybnění kultu rozumu nebo vnímání člověka jako součásti přírody zápornou hodnotu předešlých fašistických hrůz. Autoři ovšem zcela opomněli romantickou tradici, se kterou je spojené znechucení z osvícenecké iluze pokroku v celé Evropě, a rozhodně nelze jen proto některým romantickým autorům přisuzovat předznamenání fašismu.

Biehlová a Staudenmaier rovněž těžko mohou popřít především vlastní ideologickou motivaci, jejich počin se termíny „reakční“, „zpátečnický“ a „pokrokový“ jen hemží. Avšak jak zdůraznila již Hannah Arendtová, která odmítla některé teorie, jež mají sklon vidět v totalitních systémech znovuožití „archaických“ vzorů chování, nacismus rozhodně není vyústěním výhradně iracionalistických tendencí (byť ty na jeho zrodu bezesporu podíl mají, ovšem přisuzovat jim generický kód koncentračních táborů má stejnou logiku jako spatřovat gulag a sto milionů obětí komunismu již v Marxově *Kapitálu*). Biehlová a Staudenmaier se tak podobně jako někteří další „sociální ekologové“ a „tmavozelení“ (z českého prostředí zmiňme například filipiku *Hnědí a Zelení. Vzájemný boj, ale i prorůstání* šéfredaktora listu *Romano Hango*s Pavla Pečinky), pro které je spojení ekologie s pravicí svatokrádež zavánějící hnědou totalitou, ukazují ve svých vývodech navýsost omylní a tendenční. Jejich teze o spojení ekologie a antimodernismu a antiracionalismu s fašistickým dědictvím navíc vyvrací i „ideologicky soupeřnická“ Frankfurtská škola. Zejména Theodor W. Adorno upozorňuje na to, že přednostní postavení techniky, ovládnutí světa člověkem a panství občanské subjektivity nelze oddělit od pochopení systému trestaneckých a tedy i nacistických koncentračních táborů. Nacismus není vzpourou proti moderně, ale jejím zvráceným vyústěním. V tomto názoru jej podporuje i představitel francouzské „nové pravice“ Alain de Benoist, připomínající, že za některými nacisty akcentovaným ruralismem se ve skutečnosti skrývala pouhá politická vábníčka ne-

jednotné nacistické ideologie. Za zdánlivým archaismem, tvrdí Alain de Benoist, se Hitlerův režim zasažoval o modernizaci Německa. „Stejně jako komunismus masově zaváděl metody taylorismu a fordismu – ovšem s tím rozdílem, že Sovětský svaz nikdy nepřekonal nedostatek, kdežto německá společnost již v třetí říši znala začátky masového konzumu (!) – racionalizovala výrobu, propůjčila technice přednostní postavení (...), navzdory heslu „Blut und Boden“ nacismus výrazně přispěl k likvidaci německého selského stavu (...), a zatímco opěvoval ctnosti ženy v domácnosti („Kinder, Kirche, Küche“), poslal ji ve velkém množství do těžkého průmyslu.“²

Současné environmentální hnutí kontrolují především pragmatické frakce tzv. „tmavozelených“ (viz například vítězství Bursíkova křídla v české Straně zelených), zdůrazňující (a někdy na úkor skutečného zeleného programu) myšlenky tzv. filosofie osvobození, multikulturalismu a podpory demokracie, kteří se ale někdy dostávají překvapivě k nalezení styčných bodů s liberální pravicí (podpora amerického radaru ze strany bursíkovského křídla a pod jeho vlivem participace na Topolánkově vládě, salonní antikomunismus „zeleného“ senátora Štětiny atp.). Environmentální hlasy na pravici zůstávají roztržštěné a netvoří ucelený tábor.

Nezbývá tedy než si položit otázku, proč pravice tak rychle vyklidila pole ekologické problematiky? Předně je nutné si uvědomit, že na poválečné krizi pravice, po jejímž překonání se vytrácí akcent na některá typicky konzervativní témata, se podepsaly především dva faktory. Zdiskreditování některých konzervativních elit spoluprací s nacistickým, popř. fašistickými režimy a poválečná ekonomická devastace Evropy, v jejímž světle byl vzestup socialistického tábora, umocněného vojenským vítězstvím SSSR, logický. Celkem jiná situace byla pochopitelně v USA, kde pravice ztrácela především proto, že byla až příliš vytížena bojem se sovětským nepřítelem. V této situaci řešily pravicové síly dominantní pozici levice možná až velkým důrazem na liberální alternativu k socialistickému zřízení a protikomunistickou rétorikou. O několik let později, v době nástupu kontrakultury, byla řada témat (včetně ekologie) prakticky opuštěna

a byl otevřen prostor k tomu, aby osmašedesátníci dokázali společnosti unavené ošřepanou bipolární rétorikou a válečnými konflikty (které vesměs pravice podporovala) nabídnout na svou dobu pozoruhodně pestrý svět alternativy ke světu demonizovaného protivníka, který si zcela zbytečně nechal řadu zajímavých oblastí vlastní politické realizace zcizit.

Děti slunce

Ten, kdo čeká, že po vyslovení názvu „reakční ekologie“ bude následovat plejáda explicitních tradičně konzervativních a politicky radikálních myslitelů, bude nejspíš zklaman. Ekologické myšlení má hluboké kořeny a ne vždy bezprostředně souviselo s tím, co dnes chápeme jako „pravicovou“ politiku. Naopak, často mělo co do činění s vysloveně antikřesťanskými transfiguracemi a postoji. Reakční ekologická antimoderna nezářídka akcentovala fenomény související s „liberalizací“, často dokonce s komunitarismem (stejná práva ženám, zvířatům, otevřenost ve věci sexuality), byť nebyla ovlivněna antropologií toho liberalismu, který chápeme jako politickou ideologii.

Mluvíme-li o kořenech environmentálního, popř. ekologického myšlení (v tom smyslu, jak jej v roce 1867 definoval Ernst Haeckel, a sice jako myšlení založené na zdůraznění interakcí mezi organismy a jejich životním prostředím), nutně se dostáváme do doby definitivního upevnění křesťanství v Evropě. Je to křesťanství, které je mnoha autory obviňováno z rozvrácení harmonie mezi člověkem a přírodou.³ Dobře nám poslouží neblahý příklad evangelizace prostoru budoucího Německa. Výpravy vůči Sasům lze (nehledě na množství povražděných, odmítajících přijmout křest) považovat za první v jistém smyslu ekologickou katastrofu – výpravy mnichů šířících evangelium, spojené s kácením posvátných hájů a ničením svatyní, zanechaly na tváři tehdejší střední Evropy nesmazatelnou stopu. O obrození teutonského ducha a zejména nalezení harmonického vztahu člověka k přírodě pak o několik staletí později usiloval křesťanský mystik mistr Eckhart. Za jisté předznamenání pozdějších romantizujících spolků 19. století usilujících o opětovné sepětí s přírodou také můžeme

považovat různé tzv. středověké „heretiky“, zejména adamity, kteří „návrat k přirozenosti“ leckdy dováděli k „dokonalosti“ praktikováním úplné nahoty. Sám vrcholný středověk navíc přinesl tehdy v jistém smyslu „převratné“ myšlenky – zejména co se týče představ Viléma z Conches, který chápal přírodu jako entitu oproštěnou od jakéhokoli duchovního principu (což okamžitě ústilo v představu, že lidské tělo je stvořeno přírodou a až následně do něj Bůh vdechne život). Rovněž by neměli zůstat opomenuti představitelé italské renesance Marsilio Ficino a především Niccolò Machiavelli.

V roce 1798 překvapil dílem *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* Christoph Wilhelm Hufeland, který zde poprvé použil výrazu „makrobiotický“ ve vztahu k výživě. Hufeland byl prvním, kdo se pokusil konceptualizovat vztažení se člověka k živé přírodě problematikou osobního chování a jednání – co se týče stravy a životního stylu. Ale až Johann Wolfgang Goethe provedl první novověký pokus o setření vzájemných hranic mezi přírodou a člověkem. Goethe, přítel Herderův, člen kulturní skupiny *Sturm und Drang*, bojující proti „faleši civilizace“, stoupenec naturfilosofie a vynikající literát, byl mimo jiné biologem. Zabýval se osteologií a botanikou a téměř padesát let před zformulováním Darwinovy teorie interpretoval součásti květu jako metamorfované listy a rostliny jako metamorfózy prorostlin.

Druhá polovina 19. století je bohatá na celou řadu osobností volajících po znovunalezení harmonie mezi člověkem a přírodním okolím. Především se dostáváme do doby, kdy se Evropa mohutně industrializuje, což vyvolává nejen sociální otřesy a politické změny, ale i proměny krajiny a životního prostoru. Často se zapomíná, proč demonizovaná *völkisch* a antimodernistická hnutí odmítla industrializaci a průmyslový vývoj. Nikoli z vrozeného zpátečnictví, ale v obranné reakci na hypertrofovaný urbánní progres – zatímco ještě v roce 1870 byla německá populace ze dvou třetin rurální, kolem roku 1900 již byly dvě třetiny Německa plně urbanizovány. V Británii dokonce na postupující průmyslovou revoluci reagovali ruku v ruce toryové spolu s radikály. Odpor k rozvíjejícímu se průmyslovému zemědělství spojoval socialisty, jako

byl H. J. Massingham, torye, jako byla lady Eve Balfourová, a excentriky typu Rolfa Gardinera.⁴

Počátky zmasovění životního stylu na konci 19. století vedou mnohé non-konformisty k odmítnutí civilizačních výtobytků a snaze jít vlastní cestou. Ernst Moritz Arndt už v roce 1815, tedy na samém počátku industrializace Evropy, publikoval stať *O ochraně lesů a péči o ně*, za několik let na něj navázal Wilhelm Heinrich Riedl spisem *Pole a les*, kde vyzýval k boji za „práva divočiny“. Začíná se také houfně objevovat vegetariánství, ale též nudismus (v roce 1904 se tomuto fenoménu v samostatném díle věnoval Richard Ungewitter) a kritika chemizace lidské hygieny. V roce 1860 publikoval bývalý pruský ministr Eduard Baltzer knihu *Die natürliche Lebensweise* („reforma života“), na svých sympoziích velebil vegetariánství a „přírodní životní styl“. Jeho přítel, malíř Karl Wilhelm Diefenbach, reflektoval „životní reformu“ na svých dílech. Spolu s jeho dvěma žáky, Hugo Höpnerem (známým pod přezdívkou Fidus) a Gusto Gräserem, se stali reprezentanty tzv. psychedelického umění, jehož velkým fanouškem byl například Hermann Hesse.

V roce 1895 se objevuje mládežnické hnutí *Wandervögel*, které zakládá Hermann Hoffmann. Zprvu malá skupinka pořádající výlety do přírody, jak bylo v úvodu zmíněno, se brzy rozroste do několika desítek sympatizantů, považujících se za „tažné ptáky“. Typický příslušník *Wandervögel*, věkově mezi 14–20 lety, se zajímal o životní prostředí, faunu a flóru, preferoval dobrodružné přežívání v drsných podmínkách před civilizací, studoval myšlenky východních učení a velebil „pohanská“ božstva. „Putující duše“ se staly fenoménem zejména díky své typické charakteristice – to když desítky tyrolských čapek houfně procházely krajinou a prozpěvovaly tradiční lidové písně.

Dvacáté století: tradicionalismus i kontrakultura

Hnutí *Wandervögel* bylo významně ovlivněno filosofem Ludwigem Klagesem. Ten vydal své fenomenální dílo *Člověk a země* u příležitosti legendárního míšeňského shromáždění *Wandervögel* v roce 1913. Klage-

sova esej, která se v Německu dočkala v 80. letech svého znovuvydání, je dodnes považována za dílo, které předjímalo řadu témat současného ekologického hnutí. Klages v něm zachycuje problém mizení jednotlivých živočišných druhů, narušení globální rovnováhy ekosystémů, odlesnění, zkázu domorodých kultur, růst měst a rostoucí odcizení člověka a přírody. Razantně zde odmítl křesťanství jako „strůjce iluze pokroku“, stejně jako kapitalismus a hypertrofii materiální spotřeby. Klages odvrhl kult rozumu, jehož převaha podle něj vede k „barbarským politickým následkům“.

Do podobných snah se zapojil i filosof Martin Heidegger. Jeho oslava „autentického bytí“ a nelibostná kritika moderní technologie ho rovněž řadí k předchůdcům současného ekologického myšlení. Nutno zdůraznit, že inspiroval především hlubinné ekology.⁵ Do této skupiny můžeme zařadit i kontroverzního italského filosofa Julia Evolu, který současnou kulturu Západu s jeho technicismem a materialismem považoval za úpadkovou formu liberalismu. Podobně jako v případě Klagese i Martin Heidegger musel zejména po druhé světové válce čelit obviněním ze sympatií k nacismu (které skutečně choval, a dokonce byl po určitý čas členem NSDAP) a podezření, že jeho myšlenky byly ovlivněny vpravdě antihumanistickými, až misantropickými pohnutkami. Samotný nacionální socialismus se vývody lidí jako Riehl, Haeckel a Klages bezesporu inspiroval. Zůstává rovněž nepopíratelným faktem, že mnozí antimodernisté 19. století a stoupenci *völkisch* hnutí byli leckdy upřímnými šovinisty a antisemity a houfně vstupovali do NSDAP.

Zatímco antimodernistická revolta vůči průmyslovému světu a racionalismu byla skeptická až nepřátelská k antropocentrismu, lidstvu jako k celku, přílišnému nadhodnocení „lidské esence“ na úkor přírody a ostatního živočišstva, nacistický pohled tyto tendence převrátil ve snaze ospravedlnit dominanci árijské rasy ve světě. Bez ohledu na to, že znečišťujícím průmyslníkem a bezohledným likvidátorem lesů mohl být stejně tak Němec jako Žid nebo Slovan, byli právě Germáni v očích nacistů nositeli „vyšší kultury“ a jejich expanze byla předzvěstí nového splynutí člověka s přírodou. Je známo, že Heinrich Him-

maler a Adolf Hitler byli přísnými vegetariány, Hitler ve svých vizionářských snech dokonce spřádal plány na budoucí využití bioplynu z fekálií coby obnovitelného zdroje energie. Nacionální socialisté na druhou stranu ale také předpověděli využití vody, větru nebo přílivových vln ve smyslu energie budoucnosti. „Zelení“ nacisté jako Alfred Rosenberg, Walter Darré nebo Fritz Todt si libovali v homeopatické medicíně a přírodním mysticismu, kdy nezdědka přirovnávali ekosystémy k árijské rase (například Darré v knihách označoval Židy za „plevel“) a plánovali budoucí „ekologické“ využití východních teritorií (Heinrich Himmler v roce 1942 vydal dekret *Jak zacházet se zemí ve východních teritoriích*).

Padesátá léta přinesla zcela nový fenomén: kontrakulturu, která byla nesena především na bedrech literárních děl tzv. „beat generation“. Kontrakultura rezolutně odmítla stávající kulturu Západu založenou na liberalismu (podobně jako v případě Evoly nebo Heideggera!), konzervativní mravy (zejména ve vztahu k sexu) a prudérní morálku. Při bližším prozkoumání tohoto fenoménu zjistíme, že pozdější jev zvaný „hippies“ má překvapivě i alternativní výklad svého vzniku. Gordon Kennedy ve své studii *Children of the Sonne* v časopise *TYR* dokonce tvrdí, že typický zjev hippies (neoholení, s dlouhými vlasy) má kořeny v Tacitově popisu „přírodního člověka“, tedy Teutona (!) z prastarých evropských hvozdů. Hnutí hippies, jakkoli se v 70. letech naplno utopilo v laciném pacifismu a užívání drog, má kořeny v generaci „beatníků“, kteří byli silně inspirováni některými zásadními autory německé „anti-modernistické“ školy (především Nietzsche). Tak například Hermann Hesse se svým obdivem k jungiánské psychologii, východním filosofiím a esoterismu silně oslovil Jacka Kerouacka. Inspirace přírodní filosofií a deziluzí z moderní doby se naplno projevila v Kerouackově románu *On the Road* (Na cestě). V něm také autor vypráví příhodu ze setkání s „přírodními muži“, tzv. „nature boys“. Fenomén „nature boys“ má kořeny v roce 1948 v Kalifornii a jednalo se o vůbec první případ na Západě, kdy skupina lidí plně převzala filosofii *Naturmensch*. Nature boys lze dodnes potkat například v lokalitě kaňonu Topanga.

Panoptikum a realismus

Svého času nezůstalo ohledně sporu mezi „reakční“ a „tmavozelenou“ ekologií v 90. letech ušetřeno ani Česko. V roce 1999, brzy po jejím vydání, kritizoval studii Biehlové a Staudenmaiera ekologický publicista Jakub Kašpar, který jí vytýkal přílišnou generalizaci, zjednodušení, a stavěl se odmítavě k myšlence, že by ekologické hnutí mohlo být ovládnuto „mysticisty a newagisty“.⁶

Známý je případ Roberta Gruzovského, který byl v 90. letech členem SPR-RSČ a po jejím ústupu z Parlamentu vstoupil do Strany zelených. Vyskytly se i případy, jako například při volbách v roce 1997, kdy leták brněnské SZ volal po snížení věkové hranice trestní odpovědnosti a povinné práci vězňů. V roce 2002 kandidovala znojemská zelená kandidátka spolu s lidmi z okruhu podnikatele Petra Dušejovského ve snaze „zamezit kapsářskému řádění a skončit s ústupky vůči nepřizpůsobivým“. Člen brněnské SZ Jan Tauš, vynálezce v oblasti větrných elektráren a soukromý detektiv, vystupující též jako Občanský ochránce lidských práv, adresoval členům SZ v červenci 2003 tuto výzvu: „Všechny Romy, kteří mají vstoupit do brněnské SZ, je nutno prověřit, vyžádat si jejich trestní rejstříky, zjistit, zda mají stálé bydliště, zda nejsou stíháni soudem atd., stejně jako by to tak mělo být u všech členů SZ.“⁷

Podobným případem je i „aféra Pucherna“ z roku 2002. Václav Pucherna byl tehdy jako náměstek primátora pro životní prostředí v Ústí nad Labem nejvýše postaveným funkcionářem „staré“ SZ, v parlamentních volbách 2002 kandidoval za SZ na 1. místě v Ústeckém kraji. Před komunálními volbami na podzim 2002 ústecká koalice Puchernovy SZ a Bloku demokratických stran (ODA, ČSNS, KAN, Cesta změny, Naděje) navrhovala přestěhování některých nájem neplaticích obyvatel s asociálním chováním. Šlo především o Romy ze známé Matiční ulice a čtvrti Předlice. Vystěhování se mělo týkat podle lídra koaliční kandidátky Pucherny hlučných neplaticů spojených s podsvětím. Nově vybudované sídliště z obytných buněk za městem měla střežit policie. „Termín ghetto odmítám, já bych to nazval spíš slumem,“⁸ prohlašoval Pu-

cherna. Signifikantní byla reakce Ondřeje Lišky, reprezentanta „tmavozeleného křídla“, který požadoval Puchernovo okamžité vyloučení s poukazem na „zásadní rozpor se základy politiky SZ“.

Co se týče anti-modernistických vlivů, inspirovaných Theodorem W. Adornem či Erichem Frommem (dílo *Mít, nebo být?*), současná Strana zelených se zdá být po někdejší bursíkovsko-liškovském převratu nasměrována na cestu pragmatismu a středovosti. Alternativa Demokratické strany zelených po otevřeném vyznání přední představitelky vůči sociální demokracii je zřejmě dopředu posmrtnou záležitostí. Koneckonců, nová levice se v českém prostředí nikdy nekonstituovala a přes jisté náznaky byla pohlcena konformismem a vyústila buď v „neotrockistickou“ pózu (P. Uhl), nebo humanitářství a podpis Projektu pro nové americké století (V. Havel). Výjimkám patří čest, takovou je například Václav Bělohradský.

V každém případě zůstaly otevřeně rasistické a „reakční“ názory uvnitř SZ dočasnou okrajovou anomálií a konzervativní spektrum v Česku výraznější cestu k environmentálnímu myšlení zatím nenalezlo. Výjimku může tvořit ekolog Bedřich Moldan z ODS, který nedávno vydal knihu *Přeplněná planeta*, kde označuje fenomén globálního oteplování za vysoce rizikový jev současnosti (srv. například s názory Václava Klause).

Environmentalismus vycházející primárně z koncepcí Ernsta Haeckla, popř. z hlubinné ekologie, a nezdržující postoje sociálně-emancipačních hnutí je v Evropě (odhlédneme-li od aktuální „zelené“ módní vlny mnoha nacionálních socialistů) zastupován hojně Novou pravíci. Její autoři, jako například Alain de Benoist, se na problematiku ochrany životního prostředí dívají celostně. Podle de Benoista se problematika ochrany životního prostředí musí zabývat především „otázkou hranic“. „Od jaké míry znečištění a ničení ekosystémů začne být život na Zemi nesnesitelný? Od kterého momentu bude možné pokračovat bez toho, abychom počítali s „přírodními zdroji“? (...) Je možné, aby ve světě, který je konečný, existoval nekonečný materiální rozvoj?“⁹ V manifestu *Nová pravice v roce 2000* v kapitole „Proti démonii techniky“ prohlašují Charles Champetier a Alain de Benoist,

že „proti ekonomické pýše (l'hubris) a technickému prometheismu stavíme smysl pro míru a hledání souladu“. Podobně přemýšlí i reprezentant nové italské pravice Marco Tarchi, který prohlašuje, že „s odvoláním na celou řadu společných zájmů – sociální spravedlnost, vztah člověka a přírody, obranu práva národů na sebeurčení (...) – cítím, že mám blíže k nějaké přijatelné levici než ke všem pravicím, jež až dodnes existovaly“.¹⁰ Patrně nejvíce kontroverzní, až extrémní současný proud radikálního environmentálního myšlení představuje finský misantrop, bývalý rektor Helsinské univerzity a vášnivý rybář Pentti Linkola. Linkola podporuje deindustrializaci, obviňuje lidstvo z genocidy životního prostředí, odmítá vlastnit automobil, stejně jako vodovody a obdivuje eugeniku a speciálně nacistickou a stalinistickou genocidní politiku, jejichž strůjce chválí za „rozumný boj s přeľidněním“.

Nejvíce při zemi tak pravděpodobně zůstává Roger Scruton, který, jak už bylo nastíněno v úvodu, představuje svébytný příklad konzervativního environmentalismu dneška. Scruton zůstává realistou, a i když kritizuje mýtus volného trhu, připomíná, že svobodné podnikání sice potřebujeme, ale zároveň také vládu práva, které jej omezuje. Scruton pokračuje: „Každému konzervativci je zřejmé, že naše bezohledná snaha dosáhnout osobního uspokojení podkopává jak společenský řád, tak životní prostředí na zemi.“¹¹ Vzorem by nám měl být Edmund Burke se svou koncepcí „konzervativní smlouvy“ mezi mrtvými, živými a ještě nenarozenými. Výstižně si všímá, že „obhajovat pomalé jídlo, pomalou dopravu a nízkou spotřebu energie ve společnosti, závislé na rychlém občerstvení, turistice, luxusním zbožím a produkci odpadků, nepřinese žádné volební hlasy“. Je pravda, že vinou nerealistických romantických snů toužících po návratu k primitivismu je dnes téma ochrany životního prostředí prezentováno jako téma „nostalgických cvoků“. V kontrastu s „uhlíkovým byznysem“ (Al Gore) si ale také Scruton všímá, že globální vize moderních environmentalistů mají na ekosystémy podobně destruuující vliv jako bezohledná volno-tržní honba za růstem a ziskem. Britský konzervativce nás nabádá, abychom environmentální otázky ře-

šili na úrovni komunit, popřípadě jednotlivých států. Zkrátka je lepší, lapidárně řečeno, zamést vlastní dvorek a zahrádku než nabízet okázalá globální zdanění, regulace a restrikce. Jak sympatické.

Poznámky:

¹ Biehlová, J., Staudenmaier, P.: *Ekofašismus. Poučení z německé zkušenosti*, Olomouc 1999.

² Benoist, de A.: *Totalitarismus – komunismus a nacionální socialismus – jiná moderna 1917–1989*, Brno 2009 – v tisku.

³ Kennedy, G.: „Children of the Sonne: Wandervögel, Reformers, Hippies, Greens, Naturmenschen and Ferals“, in *TYR – Myth, Culture, Tradition 3*, Atlanta 2007, s. 197.

⁴ Scruton, R.: „Ochrana přírody jako konzervativní téma“, in *Bulletin OI*, č. 208, Praha 2008, s. 3.

⁵ Hlubinná ekologie je přesvědčení, že příroda tu není proto, aby sloužila lidem, nýbrž je to naopak. Člověk je chápán jako součást přírody, jinými slovy – jedním druhem mezi jinými.

⁶ Kašpar, J.: *Hrozí nám zelení fašisté?*, dostupné na: < <http://www.ekolist.cz/recenze.shtml?x=2017958>>.

⁷ Pečinka, P.: *Hnědí a zelení. Vzájemný boj, ale i prorůstání*, dostupné na: < <http://www.blisty.cz/art/36578.html>>.

⁸ Tamtéž.

⁹ Champetier, Ch., Benoist, de A.: *Manifest. Nová pravice v roce 2000*, s. 19, dostupné na: < <http://www.alainbenoist.com/pages/textes.php?cat=livres&clang=cze>>.

¹⁰ Milza, P.: *Evropa v černých košilích*, Praha 2005, s. 223.

¹¹ Scruton, R.: „Ochrana přírody jako konzervativní téma“, s. 10.

Ondřej Šlechta je politolog a historik.

CEP nabízí sborník č. 76/2009 „Energetická politika“, do něhož přispěli Václav Bartuška, Martin Herrmann, Jaroslav Pantůček, Vladimír Tomšík, Václav Pačes, Jiří Hanzlíček, Ladislav Kurc, Karel Svoboda, Lukáš Kovanda a Tomáš Munzi. Editorem je Marek Loužek. Předmluvu napsal prezident Václav Klaus.		CEP nabízí sborník č. 77/2009 „Nacistická okupace – 70 let poté“, do něhož přispěli Robert Kvaček, Vladimír Nálevka, Jindřich Dejmek, Václav Klaus, Václav Pavlíček, Zlatica Zudová-Lešková, Pavel Mádr, Stanislav Kokoška a Jiří Weigl. Editory sborníku jsou Marek Loužek a Jindřich Dejmek. Předmluvu napsal prezident Václav Klaus.
Cena: 70 Kč, 88 stran		Cena: 70 Kč, 154 stran
objednávky na www.cepin.cz • tel. 222 814 666 • e-mail: cep@cepin.cz		

Dědicové kánonu klasické filologie

Rozhovor s Janou Nechutovou

Jana Nechutová se narodila 28. listopadu 1936 v Olomouci, absolvovala brněnskou univerzitu, obor latina a klasická řečtina. Po několikaletém působení ve Státním oblastním archivu v Třeboni se stala odbornou asistentkou Ústavu klasických studií (dříve Katedra starověké kultury) FF UJEP (MU) v Brně, v roce 1991 se habilitovala, 1992 byla jmenována profesorkou klasické filologie se specializací na latinskou medievistiku. V letech 1995–1998 byla děkankou FF.

Publikuje edice středolatiné literatury a především základní česká subsidia k filologii latinského středověku: *Středověká latina*, Praha, KPL 2002; *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000 – v rozšířené a aktualizované německé verzi: *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*, übersetzt H. Boková und V. Bok, Böhlau Verlag Köln 2007; *Jaroslav Ludvíkovský, Antika, Čechy a evropská tradice*, Spisy FFBU, Brno 2002.

Působí také jako překladatelka z antické (Suetonius, Lucanus, Claudianus),

patristické (Augustinus, *De doctrina christiana* – *Křesťanská vzdělanost*, Vyšehrad 2004) a středověké latinské literatury. Je též autorkou časopiseckých i knižních publikací, nejnověji *Caesarius z Heisterbachu, Vyprávění o zázracích*, Vyšehrad 2009.

V rámci *Kontextů* jsme paní profesorce položili několik otázek, jež se vztahují zejména k dějinám i přítomnosti Ústavu klasických studií a k pedagogům, kteří na něm působili a působí.

S vaším jménem, s vašimi aktivitami a snahami se spojuje Ústav klasických studií. Jaká je jeho historie? Jaké jsou základy tohoto pracoviště, hlavní trendy, kterými jej lze charakterizovat? Jde o ústav, který přes všelijaké společenské změny drží nějakou linii?

Především – Ústav klasických studií byl až do nedávné doby zaměřen výlučně na studia řecké a latinské antiky (dnes je tomu poněkud jinak) a působilo na něm několik velmi výrazných osobností, které stály v čele českého průzkumu antiky a její reflexe; podle mého názoru právě tito pánové ukazovali, a nejen svým studentům, jak můžeme antiku přijmout i vnitřně, vzít ji za svou, žít s ní jako s jakousi konfesí: učili nás, co antika znamená, co přinesla a co z ní v nějakém smyslu zůstává do dneška.

Z osobností bychom mohli začít Františkem Novotným?

Ano, nejstarší, koho si pamatuji, byl profesor František Novotný. Byl to už opravdu starý pán, přednášel nám latinskou historickou mluvnici a potom jsme s ním ještě měli ovidiovský seminář, to už jsme docházeli k němu do bytu. Pana profesora Novotného musel pochopitelně brát čert, když viděl, jak jde jakákoli preliminární znalost klasických jazyků nadobro „zu grund“ – byla to druhá polovina padesátých let, byli jsme již absolventy jedenáctiletky. Vždyť když s námi četl Ovidia, nemohl předpokládat ani základní jazykové porozumění textu, nemohl se věnovat interpretaci a musel se s námi zabývat tím, co text sděluje v prvním plánu. Pro nás studenty i tak velmi mnoho znamenala atmosféra, která z něho vycházela... On byl ještě takový profesor starého stříhu.

Ještě jste u něj zažili prvorepublikovou atmosféru...

Ano, ano, bylo jej dokonce možno vnímat jako c.k. důstojníka. Mimochodem on i prof. Ferdinand Stiebitz nám vyprávěli, že si i na polním lůžku ve světové válce četli Herodota, jen tak pro potěšení, jako beletrii, bez slovníku... Tak to my si už neumíme ani představit. To byli lidé, kteří měli klasické gymnázium se vším všudy. A také se svému oboru věnovali ještě před vydělením jednotlivých specializací klasické filologie, ovládali vědu o antickém starověku jako celek.

...doba jim patrně také umožňovala, aby témato očima chápali i všechny lidské souvislosti. Takže od toho šíře toho poznání a patrně i to, co by se dalo označit za moudrost.

Německý klasický filolog, jedna z největších moderních autorit v našem oboru, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, má nádhernou definici klasické filologie: neznamená to jen hnidopišsky se párat v textech, ale právě na těch textech se máme dobrat toho, jak lidé žili, mysleli, cítili ve všech oblastech života, dejme tomu od náboženství a filozofie až po pestrý provoz na tržišti a v přístavu...

...až po toho Dionýsa.

...a tohle ti staří páni velice dobře uměli. Byli stejně tak dobrými starověkými historiky jako klasickými archeology, znali řeckou a římskou literaturu opravdu velmi spolehlivě z vlastní četby.

Byli dobří i jako pedagogové?

Byli výborní pedagogové. Pan prof. Novotný byl takový ten přísný, poněkud zkostnatělý učitel, z těch, kteří, pokud působili na gymnáziu, zejména klasickém, uměli dosáhnout toho, že když studenti maturovali, opravdu latinsky a řecky znali. Ale my jsme ho už takhle nezažili, znali jsme jej v době, kdy jednak vzal na vědomí, co se stalo – že studenti na to prostě už nemají a že to po nich nemůže žádat – zkrátka, že je jiná doba. Prof. Stiebitz – to byla osobnost charismatická mimo jiné tím, že měl nádherný hlas...

Takový „uhdeovský“?

Tam bylo ještě něco víc. Míval přednášky, bývaly velmi hojně navštíveny – také nejrozumnějšími dámami, které obdivovaly pana prof. Stiebitze a obdivovaly ho právem; taky ten jeho hlas byl zcela mimořádný. Lituji toho, že jej patrně nikde nemáme zachycený.

Ty jeho nádherné přednášky antiku nejen popularizovaly, ale podávaly lidem názornou a přesvědčivou informaci o způsobu života, jaký byl a jaký eventuálně v jistém slova smyslu zůstává jakýmsi modelem – ideálem. To bylo vynikající. Pan prof. Stiebitz na rozdíl od prof. Novotného, který byl kabinetním vědcem, byl především překladatelem. Napsal vlastně jen pár článků – dnes by za to profesuru nedostal, ale znal to horem dolem a svou znalost využíval v překladatelské činnosti. Prý to bylo dáno taky tím, že paní Stiebitzová byla náročná dáma, která si žádala mnoha kožichů, a bylo proto nutné, aby pan profesor vydělal hodně peněz, a to šlo na překladech – dnes už to nejde. Prof. Stiebitz byl Bohem nadaný básník a vůbec literát; a tak nejen krásně mluvil, ale uměl také skvěle vystihnout text, který měl v ruce, a my mu vdčíme za velkou část toho, co dnes máme přeloženo z antických jazyků. Třeba co on uměl udělat s takovou řeckou komedií... tam, kde se mluvilo nějakým dialektem, to převedl do hanáčtiny nebo slovačtiny, měl perfektní smysl pro humor. Ta legrace byla dost nevybíravá, někdy dokonce trochu obscénní – antickému smyslu pro komično naprosto dostál.

Prof. Novotný byl, jak říkám, kabinetní vědec, který celý svůj život věnoval Platónovi. Jednak překlady Platóna – on ho celého přeložil, jak jistě víte –, jednak velké čtyřsvazkové monografii. Byl to člověk, který měl antiku zažitou, uměl přesně a přísně vystihnout její charakter, ostatně po vzoru svých učitelů, velkých německých (ale i těch mála českých) filologů přelomu století. Napsal knížечku, která byla určena gymnazijním studentům, jmenuje se *Gymnasion* a pojednává o hlavních kategoriích řeckého vidění světa. Především tam mluví o uměřenosti a o „fysis“. O tom, jak každá věc směřuje ke svému přirozenému stavu, fysis, a té dosahuje, a nesmí pak překročit určitou hranici, danou onou přirozeností. Byla to kníž-

ka o estetice, trošku o literatuře, trošku o výtvarném umění. Maličká knížečka, ale dokonalá. Takže já ji předepisuji dodnes studentům jako úvod do studia klasické filologie – a byla napsána na začátku dvacátých let!

Dalo by se tedy říct, že v těch padesátých letech tam ještě tito významní lidé „protáhli“ tradici vedení seminářů, takže jste i v té těžké době zažili, jak to bylo dřív?

Dá se to tak říct, ale pravda je, že velmi rušivě tady působila nepřipravenost nás adeptů.

Takže oni byli omezeni spíše tou nepřipraveností, než že by něco nechtěli nebo nemohli? V padesátých letech?

Ne, tam opravdu nevládlo žádné omezení. Koneckonců ten obor se může stavět jako dostatečně odlehklý, aby mohl vzdorovat nejrůznějším tlakům politiky. Takže se nedálo nic, co by ty pány rušilo. Podávali ty věci tak, jak jim věřili a jak je podávali kdykoli předtím.

Já mám ale příklad z historického prostředí – historie byla zřejmě, jak říkám, víc „na ráně“, proto to tam bylo výraznější... Jak trpěli lidé typu Holinky, že musí učit něco jiného nebo jinak, a byli nuceni k celé řadě věcí, které jim šly „proti srsti“. To tady zřejmě tedy nebylo tak výrazné.

Tak tomu opravdu nebylo. Jedinou indoktrinací, kterou jsme zažili, byla výuka marxismu-leninismu, ale to šlo mimo, v rámci tzv. „společného základu“. Rozhodně se to do odborné výuky nebo do vztahu učitelů s námi neprojevilo.

Na historii byli tzv. ádékáři... nové kádry, kteří mistrovali i staré kantory.

Pokud vím, u nás ne. Musel byste mluvit s někým ještě trochu starším, než jsem já, třeba s profesorem Bartoňkem, ale myslím si, že nikoliv, že se tam neprojevila ani žádná obezřetnost profesorů vůči jejich publiku.

Já jsem ovšem zatím mluvila o prof. Stiebitzovi a prof. Novotném. Stiebitz měl na mě velký vliv. Antickou literaturu dokázal přednášet, jak jsem už povídala, způsobem, který byl fascinující a neodolatelný, nakonec nejen pro studenty.

...takže ho považujete za svého učitele par excellence v tom smyslu předávání tradice.

V tom nejhlubším slova smyslu možná ano, v tom věcném slova smyslu to byl spíš prof. Jaroslav Ludvíkovský, který byl jen o málo mladší než zmínění pánové. Prof. Ludvíkovský byla osobnost nejotevřenější. Takže zatímco prof. Stiebitz a prof. Novotný zůstávali takovými odtažitými idoly, které nám předávaly svoji moudrost z výšin akademického Parnasu, prof. Ludvíkovský byl muž, neříkám, že lidový, ale byl lidu dosažitelný. S námi jednal značně kolegiálním způsobem a velmi často nám vyprávěl nejen věci, které se týkaly přímo vědy, již nám přednášel, ale také ledacos ze svého života a ze své osobní, kulturní a politické zkušenosti. Koneckonců přišel z Bratislavy, odkud ho v roce 1939 vyhnali, dostal se do Brna, kde se ho vědecká rada ujala s vědomím, co se na Slovensku stalo a dalo. Dostal tady „šalomounsky“ formulovaný obor: prof. Stiebitz měl sjednanou antickou literaturu, prof. Ludvíkovskému byl tedy přidělen obor „latinská literatura“. Což je právě ta šalomounská formule a definice, poněvadž to neznamená římská literatura, ale latinská literatura jako celek... Prof. Ludvíkovský to velmi rychle pochopil a orientoval se pak k latinské medievistice a ještě pozdější latinské literatuře raného novověku. Měl však pořád formaci klasického filologa, z níž vyšel, a vůbec nejvíc ho stále fascinovala řecká filozofie. Začal kdysi ještě jako středoškolský profesor studiemi z řecké filozofie, a nejvíc ze všeho mu utkvěl takový ten materialisticky založený hédonismus, takže miloval Epikura, z římské poezie pak Horatia – to dokonce jako by odpovídalo jeho zcela reálným a praktickým životním postojům, a dokázal k nám o mnohých základních kategoriích mluvit nejenom jako o odborných či vědeckých skutečnostech, předával nám s nimi zároveň své životní postoje, své přesvědčení, svou opravdovost. Což bylo nesmírně důležité.

Vy jste u něj psala své práce?

Já jsem psala diplomku u prof. Stiebitze, protože jsem odkáživa tendovala spíš ke křesťanské literatuře, takže jsem u něho psala závěrečnou práci o Cypriánovi. Že jsem přešla k prof. Ludvíkovskému, to byla ať už jakkoli režírovaná náhoda: on potřeboval vědeckého aspiranta (tak se tomu tehdy říkalo), ta pozice byla vypsána pro latinský středověk, a já jsem se na to přihlásila. Jinak bych bývala asi zůstala u té pozdní antiky. Už v době, kdy jsem byla u prof. Ludvíkovského jako tzv. aspirantka, jsem s ním strávila pozoruhodné množství hodin v lepších brněnských restauracích nebo kavárnách, které měl v oblíbě. Byly to Grand, Slavia, International a pak Continental, tehdy nejlepší brněnské lokály, které jsou asi i dnes dobrými brněnskými lokály. Trávil v těch kavárnách svůj život a pojídal v nich své snídaně, obědy a večere jako vdovec, který kupodivu věřil, že si nikdy nemůže vzít žádnou jinou ženu (jakože o něj mnohé usilovaly), poněvadž se tam někde s tou svou Marií setká, ona tam na něho čeká. Byl to svým způsobem věřící a přitom racionalistický člověk, v podstatě epikurejec, živá ilustrace toho, co se adeptům klasických studií vštěpuje, totiž že epikureismus nebyla navzdory lidovému zdání bezbožná filozofie. Mimochodem jeho první práce, kterou publikoval, ačkoliv to bylo ještě v době, kdy byl zaměřen na řeckou filozofii, bylo Komenského *Unum necessarium* – to byl jeho první překlad a první knižní publikace, kterou vydal. A zvláštní shodou – já nevím čeho – životních postojů nebo takové setrvačnosti, která v člověku je, si přál mít na parťá slova „Unum necessarium“ a taky to tam měl: Jen jednoho jest potřebí... Zvláštním způsobem se v něm antická tradice, antické vzdělání a životní způsob epikurovsky motivovaného, laděného a poznamenaného bonvivána snoubily s obsahem evropské křesťanské tradice. To byl naprosto skvělý člověk – byl opravdu homo humanus.

Pak tam byl ovšem také prof. Hejzlar, to byl klasický archeolog. Řekla bych, že osobnostně byl nejméně výrazný, nebo jsem s ním právě já přišla poměrně málo do styku: mám malý smysl pro výtvarné umění a podařilo se mně se celé té disciplíně vyhnout, sa-

mozřejmě k mé pozdější a dosavadní škodě. Ale snad mohu říci zcela objektivně, že dva páni profesori, Stiebitz a Ludvíkovský, ovládali duchovní pole, siločáry ústavu, tehdejší Katedry starověké kultury. Profesor Novotný už byl přece jen příliš stár a takříkajíc mimo provoz, ti jeho mladší kolegové si na něho příliš netroufali, a prof. Hejzlar byl archeolog, tedy trošičku na vedlejší koleji. Tudíž ten ústav formovali oni.

V jakém smyslu svůj ústav či katedru přesáhli a do jaké míry vstoupili do tvorby české kultury té doby? Stiebitz zcela nepochybně svou překladatelskou činností, o tom není žádného sporu. A Ludvíkovský, já si myslím, že se dá říct, že spolu s pražským prof. Rybou založili českou latinskou medievistiku.

Jsou tu i dva směry, proudy, které se kontinuálně projevovaly po celou dobu existence ústavu? Tak ve vaší osobě určitě ta středověká latinská literatura, to je jeden z těch dvou proudů?

Latinskou medievistiku, tedy filologii latinského středověku, jednoznačně načasoval a založil prof. Ludvíkovský. Teprve později bylo potřeba začít tento obor budovat samostatně badatelsky, publikačně i pedagogicky, zaměřit se tím směrem jednoznačněji a cíleně a přimět i ústav, aby vzal na vědomí, že má specializaci, která si dneska žádá akreditaci a už dlouhou dobu má akreditaci doktorskou... souvisí to s možnostmi, které jsem měla od roku 1990. Tehdy se začalo pracovat i v rámci grantových podpor a sehnalo a podařilo se ledacos v tomto směru. Dnes je na Ústavu klasických studií latinská medievistika na slušné úrovni, i co se týče literatury a elektronických databází máme vlastně vše potřebné. Já se jen děším, až budou chtít někde vystěhovat naši už dost obsoletní budovu, k čemuž se patrně schyluje, a já a ovšem ani nikdo jiný se k těm knihám nedostaneme.

A výboje pracoviště v jiných směrech?

Kdybych měla ještě mluvit o dalších výbojích tohoto pracoviště, jak jste to nazval, nemohla bych v prvé řadě nepřipomenout prof. Antonína Bartoňku, který je se svou grécisticko-lingvistickou orientací a se svou

mykénologií na světové špičce, o tom není pochyb. Já jsem přesvědčena, že se dá v těch oborech mluvit o „brněnské škole“. Máme žáky, kteří se dneska uplatňují a o kterých se ví, že jsou z této líhně. Z vrstevníků pana profesora Bartoňka se nedá vynechat dílo profesora Josefa Česky jako historika starověku, ale jsou zde i další...

Profesora Česku trochu znám... Jako svého učitele.

Já vím. To je velmi zajímavá osobnost – a také kabinetní vědec, pracoval poměrně pomalu, jakoby bez valné dynamiky, velice důkladně, spolehlivě, s akribií. Můj muž, příslušník generace Bartoněk – Česka, to říkával takhle: zatímco Josef Česka sepisuje článek, já bych už byl hotov s encyklopedií. Prof. Česka je stejně jako prof. Bartoněk a jako byl můj nebožtík manžel prof. Hošek ještě stále nositelem té celistvosti, kánonu klasické filologie. Znali řecky, latinsky, starověké dějiny, vyznali se ve starověké filozofii, ve starověkém náboženství, prostě v kdečem. Musím ale podotknout, a to je dost důležité pro současnou profilaci oboru anebo pro současný stav klasické filologie vůbec, že došlo k tomu, k čemu došlo kdysi po Aristotelovi v helénistické vědě, že se celistvost toho, čemu se říkalo tehdy (v trochu jiném, širším, smyslu) i nyní (v tom smyslu dnes obvyklém) „filologia“, rozpadla. Teď už není klasický filolog, který by to uměl všechno.

Už to tedy běží po specializacích.

Ano, a je to někdy náročné. Člověk má dojem, že musí se svými vlastními kolegy pracovat způsobem, který se vnímá spíš jako interdisciplinární.

Ale je zajímavé, že ke specializaci tady došlo až poměrně pozdě. Třeba ve srovnání s jinými obory.

Myslím, že generace lidí, kteří se narodili ve dvacátých letech minulého století, se to ještě naučila na klasickém nebo i jiném náročném gymnáziu. Tam se klasické jazyky a antická literární kultura do studentů „nalila“ a pak už nebyl problém to obohatit o informace, které podávalo vysokoškolské studium. Kdežto my už

jsme tuhle středoškolskou formaci neměli. Já si vůbec nejsem jistá, zda poněkud neklamou sebe i jiné, když se pokouším nejen studentům vysvětlovat, že to tak moc nevádí, že klasická filologie už není tou globální a univerzální vědou, jakou bývala, ale že specializace samy o sobě jsou hodnotnými samostatnými obory. Můžeme tedy říct, že dnes je klasická filologie jiná, ale že je stejně dobrá? Na druhé straně se obávám toho, co říkal můj muž, realista až skeptik, že by tomu mohlo být stejně jako s orientálními jazyky, které kdysi ovládaly půl tehdejšího vzdělaného světa, ale postupem času se zjistilo, že není potřeba znát řeč starých Egypťanů nebo sumerštinu a akkadštinu.

Viděl jsem, že teď nabízíte nějaké speciální kurzy novořečtiny. To je jakoby takový pokus o aktualizaci?

To je třeba zmínit a je to jinak. To nejsou jen „nějaké speciální kurzy novořečtiny“, my na Ústavu klasických studií z novořečtiny žijeme. Máme to jako magisterský studijní obor. Vzhledem k tomu, že studentů klasické filologie, jak latiny, tak staré řečtiny, je skrovný počet, zvláště když se těch méně dobrých a úplně nedobrých zbavíme už po prvním nebo druhém semestru, jsme v rámci fakulty počtem studentů, což je důležitý ekonomický ukazatel, takříkajíc na chvostu. Ještě horší je to pak s počty absolventů. A naše novořečtina je tak trochu jazyková škola, je o ni poměrně velký zájem: je v tom i trochu menšinového národovectví, mnoho studentů novořečtiny máme z Řeků u nás žijících, dětí řeckých rodičů nebo prarodičů.

Jaké jsou další možnosti studia?

Máme jako samostatný magisterský obor klasickou latinu, klasickou řečtinu, je možno tyto dva jazyky kombinovat navzájem, to je pak studijní obor „klasická filologie“ (ale není to tak vznešené, jak to zní!). Usilujeme o magisterské studium latinské medievistiky, kterou máme zatím ve specializaci a teď ji chceme akreditovat. Už několik let máme akreditováno doktorské studium latinské medievistiky, v tom jsme byli první v republice a odvažují se říci, že jsme na rozdíl od následujících pracovišť o tuto akreditaci žádali na

oprávněném základě. Z tohoto doktorského studia, na začátku ještě v rámci společného programu s doktorským oborem klasické filologie, vyšla řada opravdu parádních absolventů.

A to je výborné, protože tam můžete brát lidi i odjinud, tam nemusí být jen vaši absolventi.

Můžeme brát lidi odjinud, ale to se moc nedaří, protože když bereme lidi odjinud, často nejsou dostatečně připraveni.

Oblast, která by mě hodně zajímala, je vztah politiky a filozofické fakulty a jednotlivých ústavů v době od padesátých do devadesátých let. Vy už jste něco řekla o padesátých letech, mohla byste to nějak rozšířit i na další období? Do jaké míry ta politická situace a ty změny a krize, které se odehrály ve společnosti, na ústav dolehly a je možné to nějak poslat?

Dolehly minimálně nejen díky těm osobnostem, ale i díky odlehlosti toho oboru, který se mohl tvářit, že sice nemá s naší současností nic společného, ale že to jsou antické tradice, které jsou vzácné a nepomíjivé a které ostatně mohou, když už jsme u těch ideologických vlivů, docela dobře nahradit křesťanské náboženství. Když se někdo dá na antiku, tak mu to může dostatečně naplnit život a nebude potřebovat „chodit do kostela“.

Zažili jste nebezpečí zrušení nebo něčeho takového?

Ústav byl několikrát v nebezpečí všelijakých sloučení, ale nikdy ne tak, že by byl v nemilosti po stránce ideové. To doléhalo na ústav, na jeho život, minimálně. Co na něj dolehlo zjevně, bylo to, že se na gymnáziích přestala učit latina a že nebyli studenti. Vlastně tomu bylo podobně jako dnes, ale z jiných důvodů. Ne že by šlo o financování studia, bylo-li málo studentů a byl-li o klasické jazyky malý zájem, ale prostě nám pro malý zájem a vlastně nulovou „společen-

skou potřebu“ bývalo znemožněno ročník vůbec otevřít; přijímali jsme tedy studenty ob rok nebo jednou za tři roky. Nebo jsme měli studenty, kteří se hlásili na angličtinu, francouzštinu nebo na jiný málo realizovaný a vlastně ideologicky nežádoucí obor západní filologie, mohli na něj být přijati tři nebo čtyři studenti nebo vůbec nebyl otevřen, a studenti se zájmem třeba o angličtinu byli zlákáni ke studiu latiny, ale vypadalo to podle toho. O latině nic nevěděli, neměli o ni zájem. Byly ročníky, které se vydařily, třeba ty, které přišly ve druhé polovině šedesátých let, byly takové, které se podařilo vychovat, ze kterých vzešli i lidé, kteří v tom oboru dokázali potom něco udělat, ale byly ročníky, které vzaly úplně za své.

Jakousi červenou nití našeho hovoru je určitá nostalgie, že klasickým studiím a jejich univerzálnosti je už odzvozněno. Je to asi poznání, které může přivodit jistou kulturní skepsi, i co se týče budoucnosti. Vy jste ale spíše bojovnice, ne?

Co nabojujeme? Aby se klasická filologie udržela jako respektovaná disciplína, aby zde zůstala úcta k dědictví antiky a konečně i k těm, kdo latinsky a řecky znají (to zatím funguje, někdy je to docela zábavné), aby lidem něco říkala jména jako Homéros, Aristofanes, Cicero nebo Vergilius, aspoň to, o to už musí usilovat naši mladí doktoři a pomalu se rodící docenti – spíš doktorky a docentky, „timeo philologiam in manibus mulierum“, říkávala moje maminka. Že jsou tady a že budí naděje, to je výsledek našeho boje, to jsme vybojovali na sobě, na nich i na poměrech my, Antonín Bartoněk, Daša Bartoňková a já. Máte pravdu, netajila jsem se v tomto rozhovoru tím, že klasická filologie ve své c.k. nebo i prvorepublikové podobě už není a nebude. Ale že by jí bylo odzvozněno? To jsem neřekla a to se nestane, pokud nevezme za své moderní evropská kultura. (A nemám ráda červené nitě.)

Rozhovor připravil Jiří Hanuš.

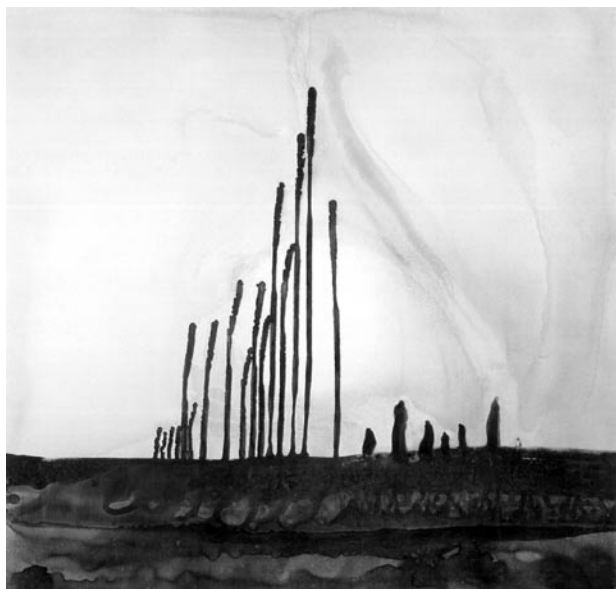
Gao Xingjian – Chuť tuše za oběma světy

DENIS MOLČANOV

Malíř, nebo spisovatel?

Umělec, který si chce zachovat nezávislost svého umění, se musí vrátit k jednotlivci, osobním etickým pocitům. Není to sice jediný způsob spásy, ale aspoň ho to drží zpříma.

O dramatikovi a spisovateli čínského původu Gao Xingjianovi (nar. 1940) se toho v poslední době napsalo docela dost na to, že překlad jeho *Hory duše* do češtiny se teprve připravuje k vydání (na jaře 2010 ho vydá Academia). Vzhledem k autorově hostování na Pražském festivalu spisovatelů bylo samozřejmě v hledáčku především jeho dílo psané, ale nesmíme zapomenout, že Gao se začal věnovat malbě ve stejný okamžik jako psaní – jeho tuše se vystavují v galeriích po celém světě a my máme za to, že to není jen z důvodu Nobelovy

Hádání osudu, 2006.

Gao Xingjian.

ceny za literaturu, které se mu v roce 2000 jako prvnímu čínsky píšícímu autorovi dostalo. Mimochodem sám rád připomíná, že: „Lidé mě dnes znají spíš jako spisovatele, ale v dobách, kdy mě nikdo neznal, mě přeci jen živila malba, na to se nesmí zapomínat...“ Toto rozpoložení, neustálé přerývání a prolínání tvůrčích rovin ostatně Gao Xingjiana charakterizuje, skýtá mu útočiště i živnou půdu k formulování svého světa, ať už slovy nebo bez nich, k překonávání vyslovitelného a nazírání již za „horizont slov“. „Když mám malovat, musím se nejdříve zbavit nejen slov, ale i myšlenek. Tady obraz předchází myšlenku... Pod štětcem to začne prýštit, to je šťastná chvíle malířova.“

Ve své děkovací řeči ke Švédské akademii, 7. prosince 2000, Gao zdůrazňuje: „Jazyk je nejzazší krystalizací lidské civilizace. Je spleť, úsečný, nepolapitelný, a přesto přesvědčivě proniká lidské vnímání a spojuje člověka, vnímajícího subjekt, se svým vlastním chápáním světa.“

Gao je převozníkem mezi dvěma světy, a to hned na několika úrovních: stal se exulantem, nuceně dob-

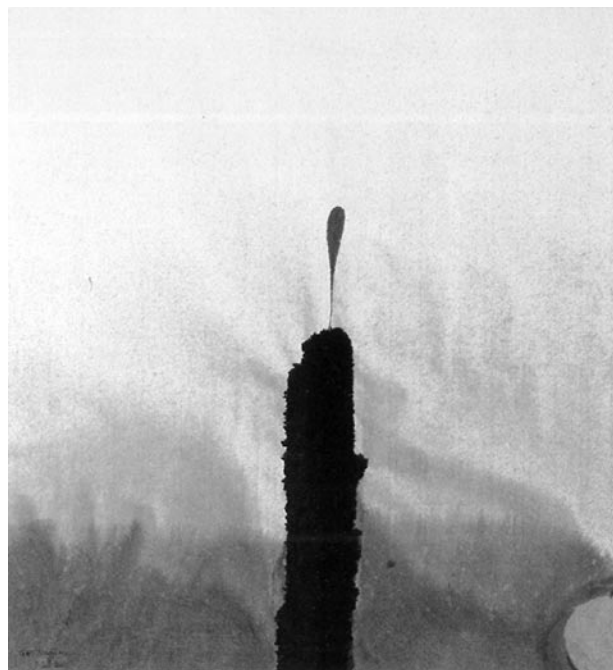
rovolným, který musel opustit Čínu, svoji kulturně tak rozsáhlou a bohatou vlast. V atmosféře kulturní revoluce byly všechny nové formy myšlení potlačovány a považovány za podezřelé, kontrarevolucionářské. Ani politická „převýchova“ na venkově mezi rolníky, ani dřina, kterou tam snášel, neměly na Gaovo přesvědčení vliv. Byl v neustálém obležení obrazů, a proto toužil nějak prolomit nemožnost prosté, osobní komunikace s ostatními, ať už slovem nebo utajovaným přepisováním svých myšlenek. Tak vznikají nové obrazy na základě velice omezeného jazykového prostoru, charakterizovaného velkým smyslem pro objektivitu, ke které ho inspirovalo studium západní literatury, velkých románů, a zároveň s plným vědomím své čínské kultury, jejích mýtů, moudrosti a historie. Z psaní se stala strategie pro přežití, nástroj hledání náhle ztraceného.

Tradice, nebo modernita?

Narodil ses v Číně a nevadí ti plochost tradičních tuší, ale stíny a světlo, stejně jako hloubka ti učarovaly. Časový rozestup mezi kulturními tradicemi pro tebe nic neznamená.

Vpíjení, 2006.

Stín svíce, 2006.

Vyrůstal ve velké, bohaté – jeho otec pracoval v bance – a intelektuálně velice aktivní rodině, kde se seznamoval především prostřednictvím své matky, profesorky, s herci, spisovateli a umělci. Do tohoto bujarého, svobodomyslného světa otevřeného kultuře jak tradiční, tak i moderní, čínské nebo západní se ovšem znenadání vetřel politika a rozvrátil jeho základy. Gaova matka se na apel Strany rozhodne k „nápravě myšlení“ (jak to její syn nazval ve svém románu *Moje vlastní bible*) a předčasně umírá ve svých 38 letech: „Utopila se v jedné řece za nějakým statkem.“ Je to jeden z životních zvratů pro malého kluka, který bude muset přihlížet pádu mnohých členů své rodiny. „Všichni rodinní příslušníci umřeli – na nemoc, utopení, sebevraždu, šílenství.“ Gaova rodina, abychom ocitovali jeho lapidární shrnutí, byla „příliš jemná, příliš křehká, ... odsouzená k zániku“, ale čtenáři je mezi řádky jasné, že to nebyla ani tak dědičná rána jako spíš politický kontext, který jeho rodinu roztrhal na kusy a zadupal. I tady lze v rámci široké vyprávěcí imaginace vlastní čínskému lidu pochopit jak osud jednotlivce, tak i politickou situaci země.

Poslové, 2006.

Několikrát hlavní, anonymní představitel románu, nesoucí znaky jasně autobiografické, připomíná, že vzpomínky se mažou a obrazy mizí. Není divu, že jeho *Bible* začíná právě ztrátou paměti a následným rozostřením všech jeho vzpomínek. Vzpomínky totiž svojí symbolickou silou představují dělicí čáru, sice imaginární, ale o to skutečnější, mezi jeho starým a novým životem, mezi Čínou, kterou opustil, a Francií, kterou si zvolil: „Nezapomněl na to, že měl ještě jiný život. Vzpomínka na starou, zažloutlou fotografii, kterou nechal doma a kterou oheň ušetřil, v něm budí smutek, ale je již tak vzdálená, jako by ten život už dávno uprchl...“

Musíme připomenout, že nejdříve se Gao chce stát malířem a studovat na pekingské akademii. Již jako student na Nankinském americkém lyceu na začátku 50. let se sbližuje s jedním z profesorů, Yun Zhongyuem, komunistou intelektuálem, který vystudoval moderní západní umění. V jeho ateliéru poznává základní techniky a hlavně se poprvé seznamuje se západní modernou od Matisse po Picassa přes ruské nebo americké realisty z meziválečného období. V okamžiku, kdy si má vybrat obor vysokoškolského studia, váhá mezi vědou, literaturou a malířstvím.

Nadšení profesora Yuna nad jeho prvními dílky – v té době výlučně olejomalbou – ho na chvíli tlačí k Umělecké akademii, ale matčin nesouhlas ho nakonec vede ke studiu francouzské literatury v pekingském Institutu cizích jazyků. O pět let později opouští studium s diplomem překladatele. V té chvíli začíná Kulturní revoluce, ke které Gao na čas přilne a pak se od ní, ne bez velikého rizika, odklání.

Toto silné trauma hluboce podmíní jeho pohled na svět, společnost a... sebe sama v konfrontaci se svým vlastním násilím. Zážitky tohoto „zničení vlastního svědomí“ se objeví v roce 1998 právě v *Mojí vlastní bibli*, v které líčí svoji účast na Kulturní revoluci, ohrožení a rizika, lavinu totality, vyhnání na venkov a převýchovu rolnickou prací. Na venkově se začíná věnovat hlavně fotografii, kterou zachycuje své obrazy, i když ty si zatím uchovávají podobu skutečnosti a tlačí malbu tak trochu do pozadí. Až v roce 1978, když jako překladatel doprovází oficiální delegaci na cestě do Itálie a Francie, je Gao přímo uhranut krásou a silou klasické malby, a to do takové míry, že sám ztrácí odvahu a chuť – pokračovat s olejomalbou mu připadá v jeho případě jako nesmysl. „Nevěděl jsem,

Děšť krásného dne, 2004.

V hlubinách nehlubších, 2004.

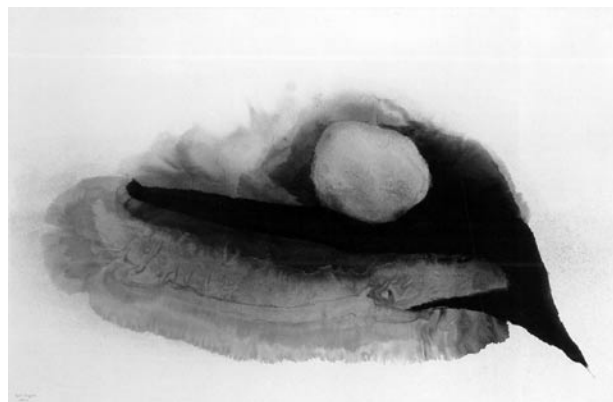
jak bych se mohl vyrovnat těm mocným dojmům, které jsem nikdy předtím nezažil. Ta sensualita hmoty a světla mi připadala o to nedostupnější, že malíř v Číně měl k dispozici jen velice průměrný materiál. Moje barvy zšedly za pár měsíců, zatímco v Louvru, Orsay nebo Offices zůstávalo při životě pořád stejné kouzlo. Jaký šok pro někoho, kdo se měl za dobrého malíře a který si najednou uvědomí, že všechno to, co vytvořil, není na nic.“ Taková krize byla dosti příslušná pro mnohé umělce, jejichž měřítko se přestalo vztahovat k jejich národní tradici a přijala západní schémata postavená na piedestal univerzálního principu. Pro Gaa naštěstí modernita neznamenal prostý přechod od Východu na Západ a zřeknutí se vlastní identity. Protože se vždy stavěl skepticky k vyhledávání té originality, která jen špatně zakrývá prokletí věčných začátků bez výsledku, využil této konfrontace kultur k vyslovení své vlastní identity. Cesta roku 1978 ho také přivedla do Fondation Maeght v Saint-Paul-de-Vence, kde objevuje tuše od Picassa a Michauxe. O co se mu u západních malířů zdála technika a umění oleje nedosažitelnější, o to povrchnější v porovnání s čínskou tradicí mu připadalo západní pojetí tuše. „Pro Picassa a Michauxe je čínská tuš prostě černá. Nepochopili její možnosti, a tudíž ji používali příliš zjednodušeně.“ Touto konfrontací s tuší, jak ji používala evropská kultura, se malíři zjevilo bo-

hatství ukryté v jeho vlastní tradici, které se také stane jeho výlučným vyjadřovacím prostředkem. To je další Gaův důležitý přechod mezi světy. Osmdesátá léta 20. století jsou u něj poznamenána návratem k čínské tuši na poli uměleckém, ale také jeho exilem nejprve do Německa, později do Francie – jazyk Molièrův mu je tak blízký, že se zde cítí „jako doma“. Paříž se mu stává novým centrem světa a je pro něj jen logicky lidské, že právě zde se vysloví proti událostem června 1989 na známém náměstí Nebeského klidu, Tiananmen, kde jsou mírumilovně manifestující studenti zmasakrováni jednotkami čínské armády. Francouzskou literaturu znal velice dobře, překládal Becketta, Ionesca, Artauda, Michauxe, a dokonce i jeho lavírování mezi oběma malířskými tradicemi mu pomohlo v rozhodnutí usadit se ve Francii jasně a jednou pro vždy. Čína ho vyškrtila ze svých seznamů a on jí to sám vrací. Od roku 1989 Gao do Číny nezavítá.

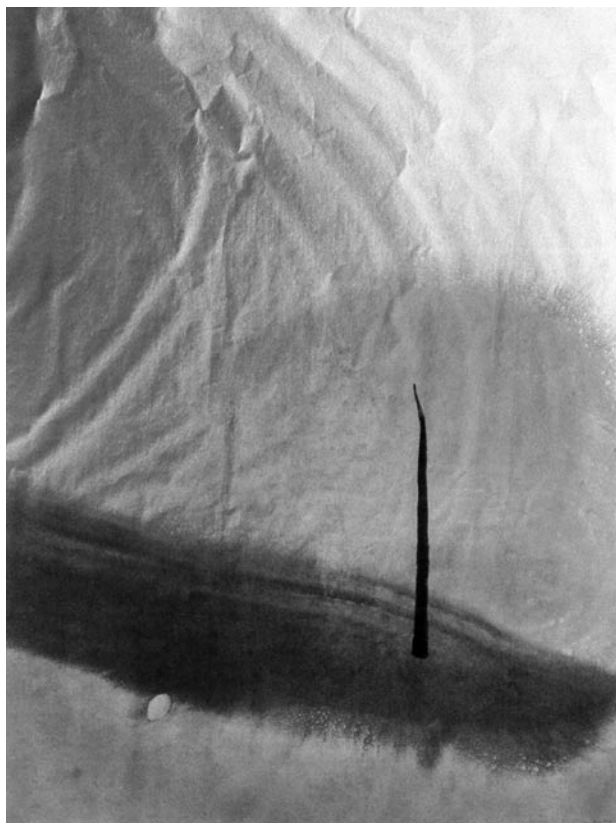
Šelest tuše

Co je to čínská tuš? Pořád ty recepty na staré chutě, už toho máš dost! Je to prostě látka k znovunalezení.

Když se mladý Xingjian učil psát, zcela přirozeně mu matka do ruky vložila tradiční malířský materiál: rýžový papír, čínskou tuš – tyčinku sazí z borovicového dřeva slepených pryskyřic, a štětec s delšími, měkkými zvířecími chloupky. V čínské kultuře se malba a písmo objevují ve stejném materiálním a fyzickém

Válka, 2000.

Myšlenka v letu, 2005.

kontextu. Už proto, že se výuka velkého počtu ideogramů, význam nesoucích obrazů, musí rozložit do několika let – písmo je tedy v zásadě složeno z abstraktních obrazů, a také proto, že klasická čínská malba zahrnuje písmo jako svoji součást v podobě estetické paraboly. V aspektu čistě fyzickém znázorňuje čínská malba lehkost a virtuozitu ukrývající se již v samotných materiálech – tekutost, živost tuše precizně nanášené měkkým, ale poslušným štětcem a rychle vstřebané do papíru. Základní podmínkou je naprostá jistota gest, není zde místo pro pochyby, ty by hned prozradily nervozitu, omyl, úpravy. Nezbytná virtuozita a mistrovství pramení již v počátečním pojetí, myšlenke přenášející se do slovní a vizuální koncepce, která se v rychlosti odvíjí na křehkém listu papíru. Pro Gao Xingiana, mistra slova a obrazu, malovat ovšem znamená naprosté osvobození od slova. Ve své tvorbě nikdy tyto dva způsoby vyjadřování nemíchá. Může

malovat celé týdny bez přerušení, často za poslechu jedné skladby, kterou si znovu a znovu přehrává. Malba mu umožňuje na čas vystoupit z jazyka a pustit se do prohledávání další hory duše. Proto se na svých obrazech vyhýbá kaligrafii, slovům nebo symbolům. „Odhoď všechny koncepty, povolej zpět svoji duši, maluj *zen* a všechno to, co proudí za hranicí slovního vyjádření.“

Z tohoto úhlu pohledu lze říci, že Gao, ať už svojí psanou nebo malířskou tvorbou, se vždy snaží dostat blíž k sobě a že si dokázal v obou oblastech vybudovat naprosto nezávislý výrazový prostředek. Oba mu navíc umožňují vytvořit si svůj vlastní jazyk, kterým v nahlížení do svého vnitřního života dosahuje za vyslovitelné. Oba mají své bohatství, ale navíc dokážou zprostředkovat nejen zážitky země poznamenané politickými tragédiemi, ale mají i tu drzost, že se nebojí spojovat Východ se Západem, a tak přesáhnout úděl čistě individuální. Gaovy tuše dostaly postupem času dimenzi formálního jazyka, v Číně dosti netradičního, ale jeho řeč zůstává věrná vzpomínkám, zkušenostem a myšlenkám o životě v rodné zemi. I přes mizějící obrazy vzpomínek se dokázal vrátit k Číně, zemi své „ztracené duše“, a napsat *Horu duše* (Tchaj-wan, 1990). Když se pak usídlil ve Francii, píše *Moji vlastní bibli* (Taipei, 1998), na základě vzpomínek z vlasti ztracené a zatracené.

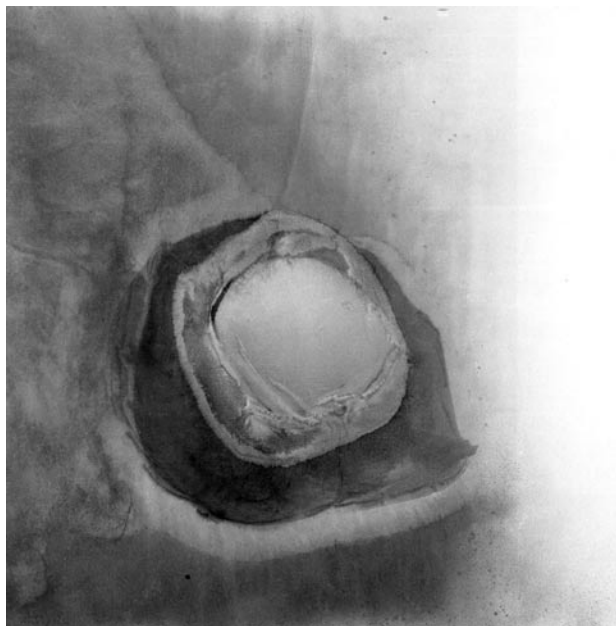
Hora duše

Nad čím ale budeš meditovat? Co za to stojí?... Vrhneš se do svého ducha, poletíš mezi nebem a zemí, ve světě, který je tvůj: dost široký pro tebe, kde se cítíš všudy-přítomný.

Styčným bodem mezi Gaovými romány a malbou je silná nota hluboké melancholie, osamocení a čím dál silnější „prázdnoti“ na dvou úrovních: Kromě formální omezenosti na pár skoupých gest také vede k vyprázdnění ducha a forem (buddhismus *chan*) a dosažení absolutního bodu, počátku konce světa, úzkostlivě nebo poklidně očekávaného.

Rozvíjením svého piktorálního jazyka do nuancí často naprosto nepozemských, jasně vycházejících

z hluboké introspekce, Gao působí jako čaroděj nebo mystik. Tak jako u dalších velkých tvůrců se u něj kresba a psaní, coby individuální, chtěná gesta, skoro téměř vytrácejí. Namísto toho se před námi otvírají neomezené prostory, mimozemské krajiny bez lidí, vegetace, života. V tom velmi krátkém časovém úseku, kdy jsou inkoust a voda nanášeny na papír, vzniká neuvěřitelný počet možností, které sice vznikají samy, ale zároveň jsou, jakoby rukou osudu, vědomě vedeny, budou se však moci projevit jen jedním, jediným způsobem. Gao si vybral formu, která se sama jakékoliv formě téměř vyhýbá a využívá všechny možné způsoby náhledů, většinou naprosto abstraktních, forma u něj není nikdy konkrétní a neudává nějaký „význam“. Místo toho si pohrává s možnostmi vyvolání prožitků v duši každého z pozorovatelů, jeho hluboko schovaných vlastních obrazů. K tomu používá původní řeč ducha a zdravý rozum, které se vyhýbají lingvistickým překážkám. Gao ve svém *Zamyšlení nad malbou* formuluje toto „dobývání“ vnitřních obrazů následovně: „Pohled nás nutí malovat raději toto než tamto. Já si vybírám podle toho, jak spokojený jsem s tím, co maluji. K tomu abych mohl pokračovat dál, se musím cítit zaujatý. Obrazy, které se objevují

Probuzení, 2005.

pod mojí rukou, jsou také moje vize, mě coby malíře. I když malíř maluje nějaký přirozený předmět, obraz, který mu vzniká pod rukama, přestává být skutečným předmětem – je znázorněním vznikajícím v jeho subjektivním pohledu.“ Tato „subjektivní vize“, jak sám říká, touží po „skutečnosti“, u tohoto tvůrce se totiž vize a realita vzájemně nevylučují, jsou dokonce realizovatelné na stejné úrovni. Vize jen touží po tom být reálnou, konkrétní, a právě malba jí to umožní. Malba sice nedokáže ztvárnit vůně ani hudbu, je omezena na pár náznaků myšlenek a vizí. Díky obrazům a intuicím, které nás všechny naplňují, se však dokáže stát jejich nejpřímější představitelkou: vnitřní obraz je dokáže přenést téměř dokonale a navíc do obrazu fyzicky viditelného. Gao tuto fázi přenosu velice vědomě vnímá a náležitě ji využívá ve svém tvůrčím procesu: „I když tyto vize mají někdy také barvu, trvají vždy tak krátce, jako v záblesku, jsou zamlžené a zachycují se jen těžko. Proto je jim tušově vyjádření nejbližší a proto používám jen odstíny černé, ne barvu.“

Jeho vize však zdaleka nejsou jednobarevné. Použitím neuvěřitelné škály černé, šedé a bílé Gao dosahuje tak bohaté palety, že nám ani barva na jeho dílech nechybí. Nuance, kterých dosahuje, jsou jakoby odtahité a zároveň blízké: nechávají dostatek prostoru k zaujetí pozice, přiblížení, odstupu, pohledu do hloubky a ponoření se do světa, který se rozvíjí před našima očima. Nové perspektivy, které tak vznikají, se blíží lehounkému přeletu světů, ať už v nadzemských, kosmických výškách, nebo naopak v nekonečné blízkosti, viditelné jen pohledem mikroskopu. Celá teritoria stínů, místa zatížená melancholií, ale skýtající také klidné místo ke kontemplaci. Černá a bílá vědomě klade nepřekonatelnou bariéru, která nás dělí od skutečnosti. Tato umělá momentka se tak dokáže vyhnout všem nástrahám estetického kýče, a jako by nás vracela ke klasické černobílé fotografii, objektivem se však nepromítá omezený rámec věcí, ale živoucí, stále se měnící vnitřní svět, stíny, cokoliv.

Denis Molčanov (*1973). Vystudoval sinologii ve Francii, později žil v Číně. V současnosti bydlí v Praze, překládá z čínštiny a z francouzštiny.

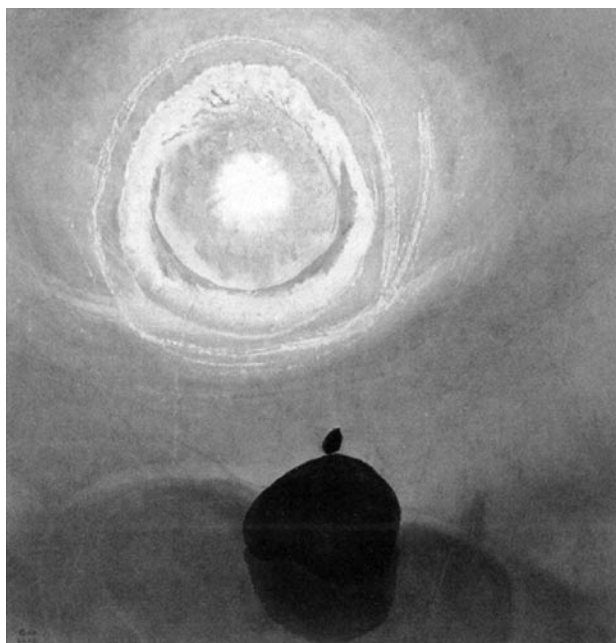
Zamyšlení nad malbou

GAO XINGJIAN

Kam dál se může ubírat malířská tvorba poté, co Picasso a Kandinsky pravděpodobně dosáhli dokonalosti abstrakce, a po oné sto let trvající vlně abstraktního malířství, která nás zahltila? – Malířství nahradila koláž, asambláž, barva, hmota, fotografické techniky, numerické obrazy, foto-elektrické efekty, písmo a dokonce koncepční hry. Co dál? Může dnes malba ještě nalézt nové výrazové formy, anebo se vrátet, jak jsme toho svědky, k figuraci, a muset tak znovu soupeřit s velkými mistry, které nám předkládá historie?

Může malba zůstat sama sebou a zároveň překročit hranice, které jsou jí dány dvojrozměrností? Jinak řečeno, může malba dosáhnout dalších způsobů, jak v rámci těchto hranic s prostorem naložit?

To ještě není všechno, položme si otázku, jestli i přes omezení kladená plochou existují jiné postu-

Úžas, 1999.

Tváří k ohni, 2006.

py než bod, čára, půdorys, barva, stín, světlo, kompozice?

Další otázka: Dáme-li těmto postupům vale, může být nezpracovaná hmota – jako třeba prázdná plocha nebo hmota barvy jako taková – pojmána pořád jako malba? Můžeme považovat jakýkoliv pohyb po ploše za malířský postup: třeba seknutí nožem nebo to, že se plocha zmačká, spálí, poválí se v ní nahé tělo nebo se na ni vypustí hlemýžď?

Jménem „modernismu“ se už sto let nepřestává inovovat, dělat revoluce na poli malby, musí to ale nutně vést k popírání tohoto umění? Co je to vlastně modernita? Má tento výraz nějaký konkrétní historický význam? Jakými kritérii soudit konkrétní dílo – má přesahovat svoji dobu, nebo stačí, aby bylo dostatečně moderní?

Co chce vlastně malba říct? Co je to malba? Spočívá smysl malby v samotném činu malíře, nebo v tom, co chce vyjádřit?

Tyhle otázky mě znepokojovaly, a protože jsem nedokázal zodpovědět žádnou z nich, rozhodně jsem se vrátil k ploše, dvěma dimenzím a těm nejtradičnějším materiálům: rýžovému papíru, štětcí a tuši. Postupně jsem si začal uvědomovat, že používání starých materiálů může jít dál, další cestou. Podobně jako může-

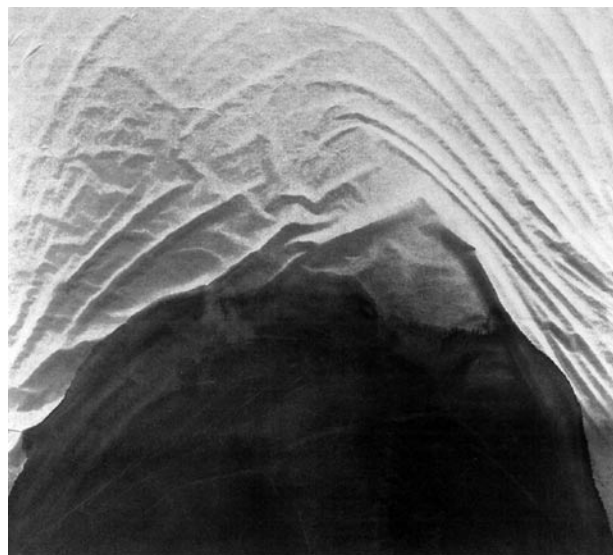
me vyjádřit jazykem, který jsme zdědili po předcích, cokoliv, co dnes potřebujeme, stejně, řekl jsem si, je určitě možné malovat nové s původními materiály. Jde jen o to vědět, jak bude malíř s to nově naložit se starými postupy, tolikrát používanými od okamžiku, kdy lidstvo začalo malovat.

Pro vytvoření pikturálního prostoru na ploše o dvou rozměrech je možné jít dvěma směry: první spočívá ve znovuvytvoření skutečného prostoru, například perspektivou, pro získání iluze dalšího, třetího rozměru, druhá metoda spočívá v přiznání plochy, v důrazu na vlastní charakter malby a v malbě přímo na této ploše. Oba tyto postupy, západní a východní, mají svoji historii a tradice. V moderním malířství si obě strany postupy vyměnily a pustily se opačným směrem. Cézannem počínaje začali západní malíři usilovat o návrat k ploše a východní zase hledat v ploše hloubku. Ti největší si dokázali najít svoje vlastní řešení, ale každý, kdo se v umění snaží o něco nového, se s touto složitou otázkou musí poprat.

Pro malíře nemůže být pikturální prostor předmětem spekulací. Jeho cílem zůstává svědomitě vytvořit na plátně nebo papíře svoje prostorové řešení, a přesně tady leží poslední demarkační čára rozdělující pochopení od řemesla. Postupy, na které moderní uměl-

Prázdnost, 2005.

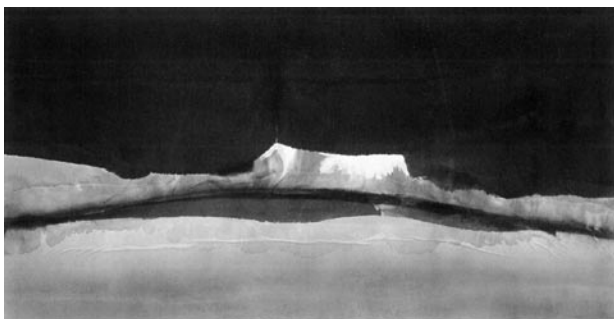

Vrcholení, 2005.

ci přišli, se nedají vypočítat. Picasso rozložil prostor a jeho tři rozměry na plochu, Cézanne zničil hloubku, Matisse zkontrastoval barvu, Kandinsky se rozhodl k vršení rovin, surrealisté položili skutečnost a imaginárno na stejnou úroveň. Zao Wu-ki, přestože byl z Východu, vzdoroval orientální tradici už tím, že na plátno naskládal několik vrstev malby a vytvořil tak dojem hloubky, kterou tradiční čínská malba nezná. To, čemu se říká malířský jazyk, se vždy musí nějakým konkrétním způsobem projevit na technice, jinak se jedná o plané slovíčkaření.

I já se ve své malbě pokouším o svoje osobní řešení. Vzhledem k tomu, že jsem přeci jen Číňan, zvykl jsem si na dvourozměrnou výrazivost tradiční čínské malby, ale hloubka západního malířství mě také přitahovala. Z tohoto důvodu, byť ke svému vyjádření používám tuš, se snažím také o vyjádření hloubky, která se ovšem liší od perspektivy, jak je chápána na Západě. V teorii moderní čínské malby existuje postup zvaný perspektiva roztroušením ubíhajících bodů. Je to sice jen další způsob, jak skrze západní koncepty pojmut tradiční čínskou malbu, ale není to úplně bez důvodu.

Vycházel jsem z tradiční čínské výrazovosti a doufal jsem, že dosáhnu prostorové hloubky. Ta nemá opravdu nic do činění s hloubkou vnímanou pozorova-

Noční vize, 2005.

váním skutečnosti, spíše s hloubkou viditelnou vnitřně. Někáká perspektiva sice existuje, ale nemá nic společného s jedním nebo několika ubíhajícími body. Když v sobě člověk tuto vnitřní vizi udržuje, může vnímat vzdálenost mezi věcmi jako nerozlišenou, jako kdybyste položili videokameru do pološera a spustili automatické zaostřování a nechali ho bez přerušování pracovat. Samozřejmě, tato metafora je zjednodušující. Když člověk zavře oči a dívá se do sebe, může zahlédnout vnitřní obrazy, ani blízké ani vzdálené, vzdorující běžným zákonitostem, podle kterých jsou předměty blízké větší než ty vzdálenější. Jak se zmocnit těchto obrazů, jak je předat podkladu bez použití rigorózní perspektivy, toť otázka, kterou ve své malbě řeším i já.

Tuto hloubku vnitřních obrazů nazývám raději „falešnou perspektivou“. Nakládám s těmito vnitřními obrazy na různých úrovních a úhlech pohledu a shromažďuji je v něčem, co vypadá jako jednotný prostor, který ovšem budují z několika rovin, působících jako perspektiva a zároveň činících z malby na-prosto nedělitelný celek. Je to prostor založený na momentální inspiraci, který se ve skutečnosti neřídí zákony perspektivy, nemá ani jeden ubíhající bod. Tento prostor znovu nachází hloubku, trochu jako fotografie na základě skutečnosti. Kdybych ho měl popsat, raději bych použil výrazu stíny než krajiny. Ty přicházejí na světlo odkudsi zevnitř a jejich skutečnosti blížící se podoba je čistě iluzorní. A přesto je možné těchto vnitřních obrazů dosáhnout, malba se je jen snaží přetvořit do uměleckého díla.

Vzhledem k tomu, že se tyto vnitřní obrazy stále mění, někdy mají nádech barvy, jindy, a to častěji,

jsou temné, špatně rozlišitelné, protože se pohybují a nesnadno se ukotvují, tak se k nim lze podle mého přiblížit právě pomocí tuše. Je to jeden z důvodů, proč používám jen černou tuš a nikoliv barvu.

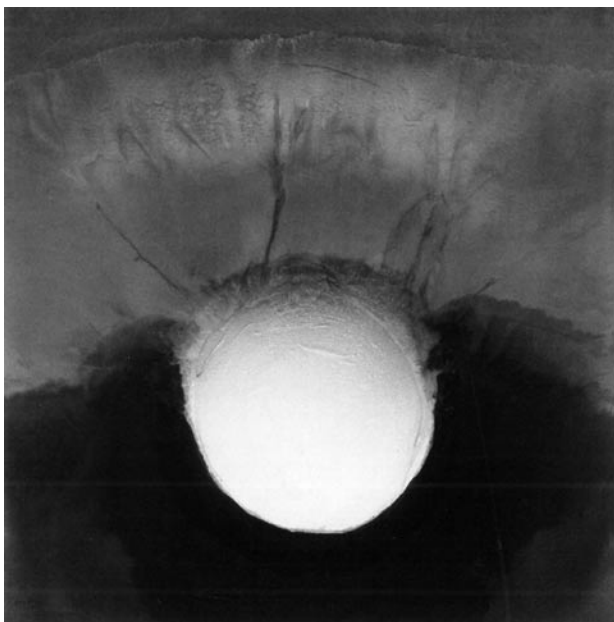
Ze začátku jsem používal tuš k abstrakci. Někák jsem si oblíbil ty tahy štětcem a čáry inkoustu na rýžovém papíře. Nejstarší tušové abstrakce pocházejí z malby *zen*. Nesnaží se o znovuvytvoření obrazů, ale o dosažení vnitřního stavu. Co se mě týče, já se malbou pokouším zachytit na papíře obraz, který pak divák bude moci dlouho pozorovat.

Tuše, které nám zanechali velcí mistři tradiční čínské tuše, jsou plné půvabu, kouzla. Kandinského studie bodu, ploch a čar na druhé straně také nejsou jen formální tvorbou bez půvabu. Jeho umění sdílí stejnou grácií, jakou se odlišují tradiční tušové malby. Dotek štětce a stopa inkoustu nejsou postupy, kterými lze vytvářet jen formu. Měly by také mít svoji vlastní hodnotu a kouzlo. Moje abstraktní tuše si nekladou za cíl jen formu tvořit, chci zároveň, aby si dotek štětce a stopa inkoustu uchovaly svůj vlastní půvab.

Postupně jsem si uvědomil, že čára mezi abstrakcí a figurací by neměla být tak absolutní a že, co se mne týče, se mi čím dál méně jeví jako nutnost. Proto se

Ohnivý pták, 2005.

Zrození, 2004.

také někomu moje malba zdá jako figurace a jiným jako abstrakce. Jedná se zároveň o obraz i formu a je to právě „obrazovost“, kterou vyhledávám jak v tuši, tak mimo ni. Bod, plocha, čára si musí uchovat příchut' tuše a přitom zároveň formulovat obraz. Rozlišování mezi abstrakcí a figurací jde tedy úplně mimo mě. Nijak to neomezuje svobodu mého výrazu.

Ve svém pojetí malby nejsem poslušný žádné teorie nebo školy. Nejvíc se bojím právě toho, že na moji malbu nalepí nějakou módní nálepku. Podle mě se má malíř ve své činnosti držet co nejvíc stranou, vyhýbat se proudům a, pokud se mu podaří nalézt svoje vlastní umělecké vyjadřování, pak může dosáhnout velkých radostí i pocitu, že jeho práce vede k důležitým výsledkům. A jako se v reálném životě osobní svoboda formuje uvnitř hranic společnosti, tak malíř získává v umělecké tvorbě svoji výrazovou svobodu. Tato svoboda ovšem musí také spočívat ve schopnosti nalézt svoji formu, svůj osobitý výraz, jinak je to opět plácání do větru.

Svoboda uměleckého projevu nespočívá jen v malířově vůli malovat, ale mnohem víc ve vědomí, že jeho výrazové postupy jsou dostatečně pružné na to, aby mu tuto svobodu umožnily. Malíři nestačí idea,

musí také umět prostudovat, do jaké míry mu používaný materiál a nástroje svobodu dovolují. Zcela konkrétně: Jak mohu použít papír, štětec a inkoust, abych mohl udělat tuš? Je tedy nutné nastudovat vlastnosti materiálů i techniku postupů. Čím víc se tomu věnuji, tím víc zjišťuji, kolik možností se v inkoustu ještě skrývá. Přestože malba tuší existuje víc jak tisíc let, každý malíř jí svým používáním vkládá pokaždé jiný výraz. I já si přeji pokračovat v hledání této neutuchající a nové vitality.

Nemůžeme říct totéž i o olejomalbě? Dokáže někdo říct, že po tom či onom malíři toto umění již nesvede žádnou jinou novou formulaci? Dnes je sice možné používat velké množství materiálů a nejružnější techniky, třeba počítače nebo laser, ale já se chci naopak věnovat jen odstínům šedé na ploše vymezené papírem. Možná se dá právě říci, že každé umění směřuje k potření hranic v rámci daném podmínkami tvorby.

Co vlastně chce umění vyjádřit? Každý malíř má mít svou odpověď. A v různorodosti odpovědí na tuto základní otázku spočívá také rozmanitost uměleckého hledání. Žádná odpověď ani nemůže být jednotná

Před bouří, 2004.

a univerzální. V umění nelze rozhodovat nad pravdou a lží, není morálního soudu, umělec nepřijímá pravdy ostatních. A právě proto, že v umění není ani boha, ani pána, umělci se po hlavě vrhají do tohoto hledání a nacházejí v něm rozkoš.

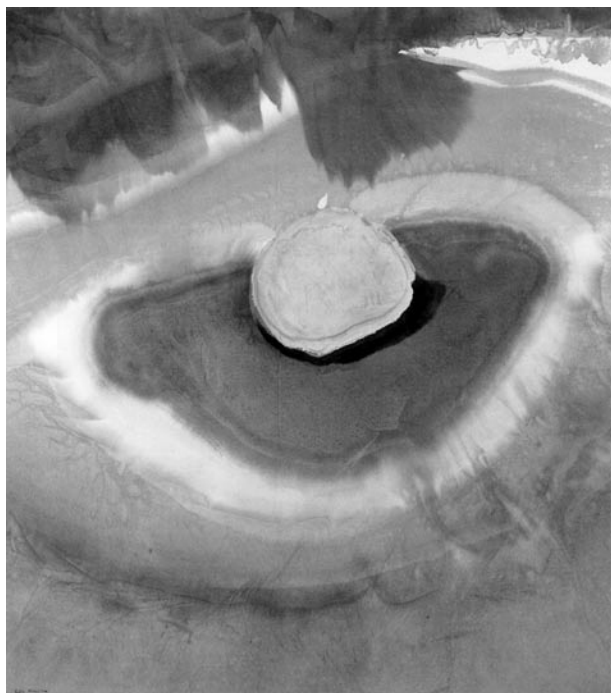
Ve svých dílech se snažím udržet příchutí inkoustu a štětce, ale jde mi také o vnímání hmoty, která je v tradiční malbě tuší nepřítomná. Snažím se spojit dohromady kouzlo inkoustu a cit vyjádřený v olejomalbě. Je pro mě důležitý jak výsledek dosažený vsáknutím inkoustu do papíru, tak pocit hmoty, který se snažím obrazům dát. Tuš je tedy několikrát navrstvena, dává tak v obrazech vzniknout dojmům hmoty. Prázdnost a plnost se rodí nejen z kompozice díla, ale také ze hry rozdílných látek mezi obrazci.

K obohacení vyjadřovací síly tuše používám také světla. Ve zpracování světla mám svoji zvláštní metodu, na rozdíl od většiny západních malířů totiž nepoužívám jeden světelný zdroj. Myslím si totiž, že světlo je všude, kde je život a duch. Když se někdo pozoruje a vidí svoji vizi, obraz nebo jeho obrysy vydávají světelnou aureolu. Tento dojem lze na papíře vzbudit třeba setkáním dvou stop tuše.

Jeden čas jsem se také velice intenzivně zabýval fotografií, to mi umožňuje vnášet do malby úhel pohledu, hloubku zorného pole a ohniskovou vzdálenost, pronikat do vnitřních obrazů. Samozřejmě že se dostávám k obrazům, které fotografie nemůže nikdy zachytit. Svět, po kterém pátrá umění, je přeci ten, který se skutečnosti vymyká, nač jinak vynakládat tolik energie?

Když maluji, vždy poslouchám hudbu. Když ve mně vzbudí impuls, chopím se štětce, obrazy vyvstávají samy. Hudba se pohybuje hnutím štětce, dává malbě určitý rytmus. Pikturální postupy jako jsou body, plochy, čáry a tahy štětcem díky hudbě získávají ještě silnější kouzlo. Proč se ho vzdávat? Tento způsob plastické tvorby malbu obohacuje o další škálu plnou citů a dodává jí svoji spiritualitu.

Nepovažuji malbu za výraz čistě formální. Forma je důležitá, především v rámci plastického umění, kde je výraz od formy neodlučitelný. Moderní malířství už sto let kráčí směrem k čistotě formy a dokonce jeden čas považovalo hledání formy za cíl nejvyšší. Po-

Závrať, 1999.

stupem času ale čistá forma ztratila na své výrazové síle. Stala se čistě dekorativní, někdy v podobě stěny, prostě bílé, nebo plochy malované olejovou barvou; několik chuchvalců barev, pár čar a dole v rohu podpis umělce. To je výsledek marného hraní s formou. A přesto na něj umění neumírá.

Je-li umělcův výraz jen prostředkem k přímému vyjádření svého já, pak jeho umění dříve nebo později skončí v absurditě. Já je chaotickou masou, počáteční černou dírou. Co v ní asi umělec zahlédne, jestli si sám nejdříve neosvojil sebepoznání a není s to se klidně zamyslet nad světem, jehož je součástí?

Myslím si, že umělecká tvorba se řadí více k očistě než k vyjádření svého já. Spočívá v pozorování, očima skutečně otevřenými a navýsost pozornými, deseti tisíci světů, které nás obklopují, a svého já, kterému je tak zatěžko komunikovat s ostatními. Záhada života zůstane sice nepochopitelná, ale umění nám může přeci jen přichystat pár překvapení.

Paříž 14. července 1995

Z čínštiny přeložil Denis Molčanov.

Hora duše

(*Ling Shan – kap. 19, ukázka z románu připravovaného nakladatelstvím Academia*)

GAO XINGJIAN

Hluboká, černočerná tma chladné podzimní noci jako by vše dokola obestřela do závoje počáteční nicoty, nebe od země k nerozeznání, strom od skály, cestu už vůbec není vidět, nezbývá ti než zůstat na původním místě, nehýbat se, trup nakloněný dopředu, obě ruce natažené, hledající, ohmatávající hustou temnotu před tebou, slyšíš ji protékat, nikoliv vítr, ale tmou, těžko říci, co je nahoře či dole, nalevo či napravo, blízko nebo daleko, prvé či druhé, celý se v té nicotě ztrácíš, uvědomuješ si jen hranici svého těla a i ta se v tvé mysli začíná rozplývat, z tvého těla se zvedá jakési světlo, jako by v temnotách vysvitla svíce, její plamen ale nehřeje, vydává studené světlo, které tě naplňuje, přetéká hranici tvého těla, hranici zachycenou v tvé mysli, tvé ruce se svírají, snaží se zachytit tu ohnivou záři, to chladné, průsvitné vědomí, potřebuješ ten pocit, snažíš se ho ochránit, před tebou se objevuje klidná jezerní hladina a pás lesíka na břehu, stromy holé i ty, z kterých listů ještě úplně nespadalo, prořezané větve topolů s řadou žlutých lístků, pár kmitajících se nažloutlých lístků na leskle černém datlovníku, karmínově červené cypřiše, hustá i řídká místa porostu jsou zalita kouřem šedavé mlhy, hladina je klidná, ale plná jasně zřetelných stínů v bohaté škále barev, od temně rudé po karmínovou červen, oranžovou, pernatě žlutou, černavě zelenou, popelavě hnědou, měsíčně bílou v mnoha vrstvách, usilovně ses zapřemýšlel, když tu náhle barvy mizí a mění se v nestejnoměrnou skvrnu šedobíločerné a mnoha dalších odstínů, jako na staré a vybledlé černobílé fotografii zůstávají zřetelné jen stíny, už nejsi někde na zemi, spíš v jiném prostoru, bez dechu sleduješ vlastní srdce, je takový klid, že je ti z toho úzko, jako ve snu, netřeba se ničeho obávat, ale zároveň si nemůžeš pomoci, ten příliš velký, neobyčejný klid ti nahání úzkost.

Ptáš se jí, zdali viděla ten stín?

Říká, že viděla.

Ptáš se jí, zdali viděla malou loď?

Říká, že právě jen díky té lodi na jezeře panuje takový klid.

Slyšíš náhle její dech, hledáš ji rukou, bloudíš po jejím těle, rychle tě zastavuje, ty ji chytáš za zápěstí a přitahuješ ji k sobě, ona se nakonec otáčí a choulí se do tvé náruče, cítíš teplou vůni jejích vlasů, hledáš její ústa, ona ti ale bleskurychle uhýbá, její teplé, živé tělo začíná silně oddychovat, cítíš, jak srdce ve tvé dlaně náhle poskočilo.

Říkáš, že ty chceš tu loď potopit.

Ona říká, že kostra té lodi už je plná vody.

Rozevíráš ji a vstupuješ do jejího vlhkého těla.

Věděla to, vzdychá, její tělo náhle měkne, jako by pozbylo pevné kostry.

Chceš, aby řekla, že je rybou!

Ne!

Chceš, aby řekla, že je svobodná.

Ach, ne.

Zjevení, 1998.

Chceš, aby klesla na dno, aby na všechno zapomněla.

Ona říká, že má strach.

Ptáš se jí, čeho že se bojí!

Říká, že neví, také říká, že má strach ze tmy, že se bojí klesnout na dno.

Pak to jsou rozpálené tváře, poskakující ohnivé jazyky okamžitě pohlcené temnotou, stočená těla, křičí, abys byl jemnější, že to bolí! Bojuje s tebou, spílá ti do zvířete! Je stopována, ulovena, čtvrcena a polykána, ách... Ta hustá tma, kterou lze nahmatat, nicota ničím nenarušená, není nebe ani země, není prostoru nebo času, není bytí či nebytí, není bytí a nebytí, je nebytí a bytí nebytí, není nebytí a je nebytí nebytí, řehavý popel, vlhký pohled, otevíraná jeskyně, voluty dýmu, rozpálené rty, hrdelní výkřiky, člověk a zvíře, volání počátečních temnot, úzkost krvežíznivého tygra v lese, nenasytlost, plameny se zvedají, ona pláče vysokým hláskem, divoké zvíře kouše, řve, podléhá zakletí, skáče kupředu kolem zapálené hranice s neustále silnějšími, ale nestálými, beztvarymi plameny, urputně zápasí v jeskyni naplněné kouřem, vrhá se na zem, křičí a skáče a skučí, rdousí a polyká... zloděj ohně prchá, vzdalující se pochodeň se ztrácí v temnotách, plamen je čím dál tím menší, stává se z něj malý světelný bod, bliká ve větru a konečně umírá.

Mám velký strach, říká.

Čeho se tak bojíš? Ptáš se.

Já se nebojím, jen musím říct, že se bojím.

Hlupáčku,

druhý břeh,

o čem to mluvíš?

Tomu nerozumíš,

miluješ mě?

Nevím,

nenávidíš mě?

Nevím,

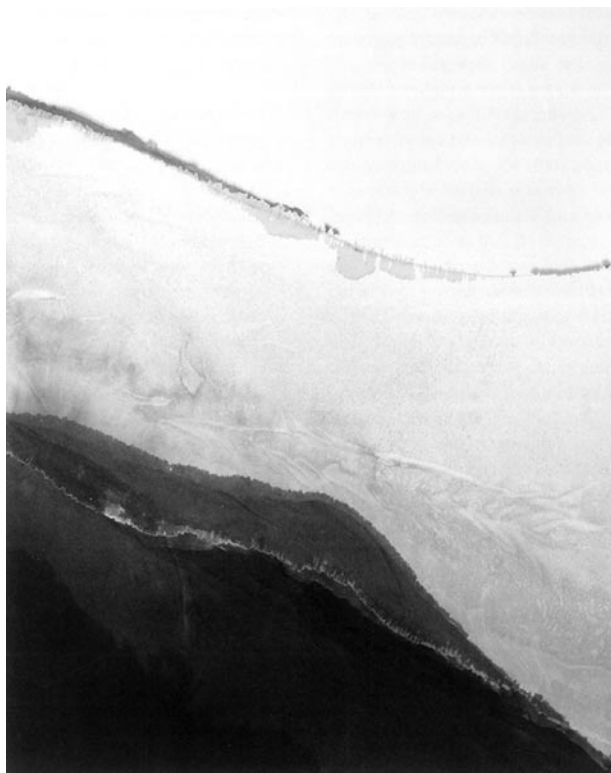
tys ještě nikdy?

ten den měl dříve nebo později nastat,

jsi ráda?

Jsem tvoje, říkej mi něžná slovíčka, povídej mi o temnotách,

Pangu tasí svoji sekeru, aby otevřel nebe,

Perspektiva, 1998.

Nemluv o *Panguovi*,

tak o čem mám mluvit?

Mluv o té lodi,

o lodi, která má klesnout na dno,

chce se potopit, ale zároveň to nedokáže,

potopila se nakonec, nebo ne?

Nevím.

Jsi opravdu ještě dítě.

Vyprávěj mi příběh o tom, jak

po velké potopě zbyla na zemi jen ta loďka, v které byli jen bratr se sestrou, nevydrželi to osamocení, pevně se jeden k druhému přitiskli, jen dotek těl jim byl něčím skutečným, jediným důkazem, že jsou.

Miluji tě,

žena se nechala svést hadem

a tím hadem byl její bratr.

Z čínštiny přeložil Denis Molčanov.

Narodil se člověk

VALERIJ ZEMSKICH

Valerij Zemskich (1947), narodil se a žije v Petrohradu, vystudoval matematicko-fyzikální fakultu, pracuje jako programátor topných zařízení. Jeden z nejvýznamnějších představitelů volného verše v Rusku, napsal sbírky *Mlčenlivý zpěv sépií*, *Chybný úhel*, *Co bude po knihách*, *Zlehka, malinko, jak kdy*. Člen volného literárního sdružení Vavilon, které se zabývá experimentálními formami. Tvorba většiny jeho členů (k nejvýznamnějším patří Dmitrij Kuzmin, Jurij Milorava, Dina Gatinová) se vyznačuje spojením civilních témat s intelektuálním odstupem, sklonem k lapidárnosti až minimalistické a silnou skepsí vůči současné ruské realitě.

...

Narodil se člověk
Chvilku si žil
a umřel

...

Rozednilo se
Ale klidně se mohlo setmít
Miluji proměnlivost
za její stálost
Ale občas mi leze na nervy

...

Uskočit stranou
Od sebe

Obejít svůj stín
Spadnout naznak do studny

Zvednout hlavu a beze spěchu pozorovat
Vědro letící dolů

Dlouho naslouchat krátkému zvuku prasklého řetězu

Vytáhnout měsíc z vody
Pro nepotřebnost

Hvězdy v očích

...

Tvrдый úder míčem
Červená skvrna v kalendáři
Syčení plynu v lampách
Sníh na Vánoce
Kouzelník se schoval za vraty
Auta krouží
Ve vyjetých kolejích
Hromady ledu na hrabčím rybníku

Čísi obraz je už namalován
Zakašlat
Dlouho studovat podpis
Vpíjet se zrakem do otisku podpatku
Na hnědavé pustině Marsu

Setřít odrobinky dortu
Z francouzského zavíracího nože
Rozřezat krk
Toaletním papírem vytřít průdušky
A zalepit skotskou
Panák vodky jako desinfekce
A další jako narkóza
Až pak malý broušený pohárek
Jen tak pro radost

Už dávno nesněží
Krákání vran zamrzá
A míč se vrací

...

Zatočila se cizí slova
V úsměvu z obrazovky
Vyskočil knír
Nad horním rtem
Dolík na tváři
Paprsky světla do iks
Zapomněly zhasnout
Dávno popraskaly lampy
Obrátit stránku
Hledání tváře
Ztuhlé na bodáku
Za oknem salvy
Utichají
Na stole nedojedky
Prasečích uší

...

Žluté pivo
Žhavé léto
Žravá doba

...

je to na nás
stát se slepými žebráky

nerozměnitelný rubl
hodte tulákovi
opilému
portským a větrem

ztracená berla
modřina pod okem

...

jaro
ve sklepe jsou cítit kočky

zvedá se žaludek
jak po dvou lahvích
poránu

...

zjistil jsem kam dopadnu
a podestlal si
celou řůru slámy

ale pád jsem si rozmyslel

sláma hnije
ani pro mě ani pro koně

Připravil a básně přeložil Jakub Grombář.

Jakub Grombář (* 1974) vystudoval filmovou vědu na Univerzitě Palackého v Olomouci. Žije v Bzenci. V roce 2006 mu vyšla básnická sbírka *Kráska a network*. Píše poezii, prózu, zabývá se literární kritikou. Překládá především z ruštiny. Rozsáhlý blok jeho překladů z ruské poezie vyšel v *Proglasu* 4/20.

Co se ví?

JUAN GELMAN

Co se ví?

O básni, nic. Přijde, chvěje se
a škrtne zhasnutou sirkou.
Je z ní něco vidět? Nic. Natáhne
ruku, aby sevřela
vlnky času, jež plynou
v hlase stehlíka. Co
uchopila? Nic. Pták
odlétl do neznění
v pokoji, jenž se točí bez
vzpomínky a posečkání.
V dešti je mnoho jmen.
Co ví báseň? Nic.

Baires

čtvrť/za soumraku/předstírá
vzpomínky
strnulé ve zlatém okamžiku/
tango které šlo v nohách
nejkrásnější dívky v sále/
té s ňadry jež mluvila/byla jak
smrt/co nikdy neměla přijít/
sny/zrnka prachu/
ve ztrátách loučení/soumrak/
teď rozbitý v ústech
města jež existuje/
ve starém pohlazení/

Četba

Holčička čte
abecedu stromů
a stává se jasným ptákem. Kolik
trpělivosti musí mít ve třídách,
kde ji učí nebýt.
Chvění uvíznuté
v hrdle je němé.
Je také svět, který
pronásledují ti, co vědí. Tak se učí
jezdit na obludách s proradným zrakem
a když se vrátí k té, co byla,
vidí poraněný čas.

Domýšlivost

Nesmyslnost smutku a
jeho zvířata, která
se prohrabují všude,
jsou skutečnější než já.
Tato slova
jsou skutečnější než já.
Jsou látkou a ne časem,
v jejich vnitřnostech je
kámen, jenž nikdy neskončí.
Synové lidí věří,
že namáčením ve víně
je zbaví svědomí, ohně.
Jsou slova, jež čekají a nikdo si je nevezme.
Osamělá tam v rozkvetlém tichu.

Stromy

Kdo se sehne, aby
sebral papír ze země, vidí,
že stromy mluví. To
nikam nevede. Ptát se,
co řekly předtím,
než je pokáceli,
nikam nevede. Stromy
se dotýkají rána, aby bylo šťastné, a to
je osud a
nikam nevede. Pila
sebere ptáky ze dne,
odpoledne nepůjde spát opěvané.
Můj stůl je ticho,
které nejde otevřít.

Odpoledne

Dnešní odpoledne uléhá
v ulicích, jimiž jsem šel, přináší mi
své zlato. Když
minulost tak vrací svou minulost
je vlnobití úst jež
znovu smáčí stíny
které za nás prosí.
Stařeny sedící na ulici
v měkkém náhuatlu tvoří
minulost dnešního odpoledne proti
chladu opuštěných domů.
Jazyk jde
ke slepým zdem a
jsou tváře, jež znovu začínají.

Trávit podzim

Je třeba tak činit s velkou
úctou k listům. Jejich žlut
je zbytek slunce a říká,
že duše je
cvičením duše. Pokud ne,
uletí jí střecha a bouřky
zablátí jazyk. Odsud
se nerodí muž ani žena, stěží
tak zrcadla puklin
bez měsíčního světla, bez kouře,
jenž by skryl špatně zavřené dveře.
Co reziví, je vzpomínka
na sebe sama
v pokřikování věty.
Kdosi zalévá hvězdy
a dřevo roste.

Ten druhý

Luisi Garcíovi Monterovi

Kůň znachoví v hloubi
slepého slova a
ta věčná otázka:
Kdo tohle napsal? Já ne.
Já jdu do krámu koupit chleba
a беру osm léků denně,
aby se smrt trochu oddálila.
Kůň se pohne a slovo
vystoupá do měsíce dubna a zpívá lásku
ženě, její tíze
ptáka na větvi. Já
tohle nenapsal,
odkud, kdy, jak?
Já se každý den holím
před navyklým zrcadlem.
Dnes se zeptal na nachového koně.
Mne se na to ptá?
Mne?

Návrat

Marku Antoniu Camposovi

Minulost se vrací, když
mizí. Prázdná místa, jež pláčou
ve svých zemích
a na předměstích uvnitř křičí
Jakou cenu má příliš zbitá šíje?
Ach těla, která dosud
plují krví a ve
staré lásce se spojují.
Strach v tvářích už dotčených
je kámen, jenž opakuje svůj kámen.
Oči natékají
z babělostmi této doby,
usazenými
na židlích svého zapomnění.

Postel

Na zpola opuštěné posteli leží
tvá modrá vůně. Mé ruce
se střetnou s
prázdnem/tvou tváří

Spát

Spánek si představuje
samotu všech věcí.
Podivné zprávy mísí
včerejšek se včerejškem. Nikdo
nechrání blábolení těla. Usazeniny
v játrech mu řeknou, že je smrtelný a
vyčistí si zuby před
imanencí, která se mění.
Kdy, kdy mu stoly,
židle, krveprolití
řeknou, že
vstoupil do stínu sebe sama
a nejsou
tam bílé květy.

Básně přeložila Mariana Machová.

Mariana Machová (*1977) vystudovala anglistiku a hispanistiku na FF UK. Působí na Literární akademii Josefa Škvoreckého, kde učí jazyky, překlad a poezii. Překládá z angličtiny a španělštiny.

Básník Juan Gelman

Můj stůl je ticho, které nejde otevřít

Básník Juan Gelman se narodil v Buenos Aires v roce 1930 v rodině ukrajinských židovských přistěhovalců. V mládí prošel nelehkou „školou života“, příznačné je, že první výrazná literární skupina, do které se začlenil, nesla název Pan Duro – *Tvrď chleba* a její program byl velmi radikální, revoluční a levicový. Takový byl i Juan Gelman a jeho tehdejší poezie, městská, proletářská, vycházející z lidového jazyka, ze světa chudiny a periferie, z okraje společnosti. První sbírka *Violín y otras cuestiones* vychází autorovi v roce 1956, další následují poměrně pravidelně až do počátku sedmdesátých let, jsou stále velmi kritické, vycházející z drsné skutečnosti, básník má ale veliký smysl i pro metafyziku a podstatně překračuje horizont a program sociální poezie, a především dokáže být nezaměnitelný a svůj. Mnohem hravější básnickou polohu představují verše vydané pod pseudonymem Sidney West v roce 1969.

Až po třicítce začíná Juan Gelman pracovat jako novinář, ovšem v tisku výrazně opozičním, a jeho postoj vůči vládnoucím argentinským režimům, které nebyly příliš demokratické, vrcholí přímým zapojením se do partyzánského odboje. Při vojenském převratu v Argentíně v roce 1976 je Juan Gelman na „diplomatické partyzánské misi“ v zahraničí, což mu zachrání život. Jeho syn a těhotná snacha se však octnou na seznamu zmizelých osob. Mnohem později jsou nalezeny důkazy o tom, že Gelmanův syn byl zastřelen, o osudu synovy manželky není známo dodnes nic. Vnučka Juana Gelmana byla ihned po narození předána k výchově do bezdětné rodiny v Uruguayi, nesměla cokoli vědět o svých rodičích. Po pádu vojenského režimu a po dlouhém pátrání se Juanu Gelmanovi vnučka – už dospělou – podařilo nalézt a setkat se s ní. Ani v exilu to Juan Gelman neměl jednoduché. Jeho vlastní partyzánské hnutí nad ním veřejně vyhlásilo rozsudek smrti a později byl zase za přísluš-

nost k témuž partyzánskému hnutí postaven v nepřítomnosti před soud v už demokratizující se Argentíně. Básník v nejdramatičtějším desetiletí svého života knižně nepublikuje, k poezii se vrací až na začátku osmdesátých let, ovšem velmi intenzivně. Jedním z nejdůležitějších témat této druhé etapy tvorby je exil a osud exulantů, vzpomínky na vlast, na rodinu, na konci devadesátých let se ve své poezii zabývá osudem zmizelých, mučených a zavražděných v době vojenské diktatury v Argentíně. Závěrečné básníkově tvůrčí období, které začíná spolu s jedenadvacátým stoletím, je ve znamení smíření – nikoliv ale zapomnění na prožité rány osudu – a životní moudrosti, v žádném případě ovšem vševědoucí, ale stále pochybovačné, skeptické a ironické.

Nejvýznamnějším z mnoha ocenění, kterých se tvorbě Juana Gelmana dostalo, je Cervantesova cena, kterou obdržel v roce 2007. Tato cena je nejprestižnějším literárním oceněním pro autory píšící ve španělštině a je pro tvůrce z této jazykové oblasti co do ohlasu i vážnosti srovnatelná s cenou Nobelovou. Ostatně udělování Nobelových cen za literaturu, a to i z hlediska více než stoleté historie tohoto ocenění, je v posledních dvaceti letech obzvláště problematické, ovlivňované především politikou a médií, a skutečně velký tvůrce je oceňován zřídka. Cervantesova cena se tedy jeví být – z pohledu umělecké tvorby – vlastně mnohem důležitějším oceněním, které hledá hodnoty nezávislé na diktátu doby a vycházející z literatury samé.

V listopadu roku 2008 navštívil Juan Gelman Prahu a své texty četl na večeru uspořádaném v Instituto Cervantes. Verše, které publikujeme, jsou ze zatím poslední sbírky Juana Gelmana s názvem *Mundar* vydané v roce 2007.

Medailon autora připravil Petr Motýl.

Co je velkého na křesťanství?

JIRÍ HANUŠ

Internet a zvláště server YouTube nabízí mimo jiné možnost seznámení s jistým americkým univerzitním fenoménem. Jde o učená hádání ateistů s věřícími, která mají podobu akademické diskuse, přitom jsou ale hojně navštěvována i mimoakademickou obcí: lze je tudíž označit za velmi úspěšnou popularizaci. Na rozdíl od klasické popularizace vědeckých poznatků zde však přichází často na přetřes celý náboženský a kulturní kontext i – jak to k hádkám patří – vtipné osobní ataky. Představit si podobné akce v evropských souvislostech je velmi obtížné. V našich podmínkách se univerzity přece jen střeží poskytnout svou „nezávislou“ půdu bojovníkům všeho druhu, navíc po podobných sporech zřejmě neexistuje společenská poptávka. Co není dnes, může však v blízké budoucnosti přijít.

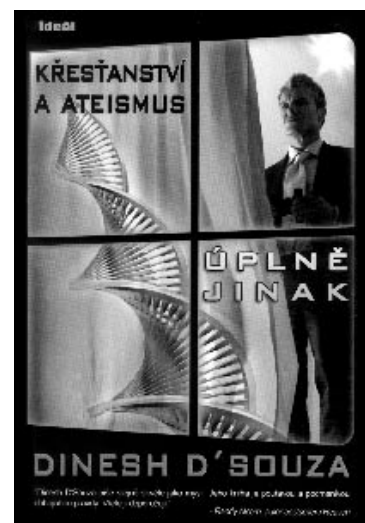
Jedním z těch, kdo se do těchto zámořských půtek zapojují s velkou chutí, je křesťanský žurnalista Dinesh D'Souza, jehož knihy se v posledních patnácti letech ocitají na předních místech amerických žebříčků non-fiction produkce. Jde o muže s indickým původem, s rozhledem po americkém i evropském filozofickém, historickém a kulturním prostředí, se schopností působivé stylistické zkratky a značnou výřečností, se smyslem pro humor i ironickou nadsázku vůči svým protivníkům. Přední američtí ateisté jako Richard Dawkins, Sam Harris, Christopher Hitchens a Daniel Dennett v něm našli důstojného soupeře: jejich bestsellerům šlapou na paty bestsellery D'Souzovy, po jejich výsměchu křesťanství následuje Dineshův výsměch vědecké ideologii, jejich ironickým šlehům na adresu křesťanské nauky i morálky čelí neméně šťavnatá ironie naturalizovaného Inda, který pronásleduje slabiny ateismu „na souši, vodě i ve vzduchu“.

V jeho dílech ožívá stará křesťanská apologetika, arcí v novém šatu. To, co tvořilo součást výuky na katolických teologických fakultách až do reforem Dru-

hého vatikánského koncilu a s čím se mohli v českém veřejném prostoru setkat posluchači a čtenáři naposledy v poválečném třiletí (ve slavných polemikách křesťanů s marxisty, po kterých následovaly perzekuce a vyhánění prvně jmenovaných), to je pojednou možno znovu nalézt v textech vzdělaných amerických laiků i duchovních, kteří si už nechtějí nechat líbit silácké řeči o zlém Bohu, ničivém vlivu křesťanství na lidskou civilizaci, o osvícené roli vědy, která je schopna vymýtit všechny náboženské pověry, o „jasných hlavách“ (tak se označují ateisté), jejichž posláním je osvětlit nábožensky temnou stránku lidských vědomí a přivést je k pravému poznání, které spočívá v odvážném a odpovědném přijetí údělu – být na světě bez Boha, jeho díla i pomoci.

Proč je D'Souzovo dílo silné a působivé? Především díky schopnosti ukázat, že antikřesťanské výpady jsou často založeny na velmi slabých a jednoduše zpochybnitelných argumentech, ba co víc, lze je často označit za „víru svého druhu“ než za vědění opře-

Dinesh D'Souza:
*Křesťanství a ateismus
úplně jinak. Skvělé
křesťanství aneb Co
je na křesťanství tak
úžasného.* Ideál, Praha
2009, 314 stran.

né o pečlivý výzkum a průzkum lidské mysli, chování i dějin. Bojovní ateisté si podle D'Souzy zkrátka mnohdy ve svém antikřesťanském zápalu neuvědomili, že opustili svou vlastní doktrínu o spasitelnosti vědy a že se ocitají v zajetí vlastních předsudků a stereotypů, které je přivádějí na (intelektuální) scestí. Že tu zkrátka není nějaká „správná“ či „nesprávná“ strana, ale spíše „správný“ či „chybný“ myšlenkový výkon a že ateisté nemají a ani nemohou mít patent na pravdu. V tomto postřehu napomáhá křesťanskému apologetovi slušná znalost evropských reálií od Kanta přes Marxe k Nietzschemu, ale také odvolání na moderní anglosaské obranné tradice reprezentované G. K. Chestertonem a C. S. Lewisem, které v sobě spojují bystrost, literární styl a vtip. Nemůže být pochyb o tom, že náš autor je důstojným dědicem právě těchto známých a oblíbených spisovatelů.

I jemu by bylo možné leccos vytknout. Ve své snaze po obhajobě křesťanství jako celku se pokouší zmapovat takřka celý vesmír – od působení tohoto náboženství ve světě přes jeho historická selhání až po složitou otázku vztahu křesťanské nauky a vědeckého poznání. Stranou nezůstala ani těžko řešitelná otázka teodiceje (proč Bůh dopouští zlo) a otázky morální (přirozený a boží zákon). Je jasné, že v tomto takřka neohraničeném prostoru jsou některé autorovy výroky zjednodušené a že občas ve snaze o obhajobu zajde až zbytečně daleko. Je to zvláště zřetelné v kapitolách věnovaných astronomickým problémům, tzv. teleologickému argumentu nebo třeba kapitolám historickým. Právě na nich je možné s Dineshem D'Souzou úspěšně nesouhlasit, a to nikoli z hlediska ateistického, ale na základě postoje (evropsky poučeného) křesťanství, které například nebude používat teorie velkého třesku jakožto důkazu boží existence nebo se pokusí vyhodnotit inkvizici a její působení v dějinách nikoli pouze na základě srovnání počtu umučených s počtem poprav v komunistických lágrech. Právě v těchto místech se ukazují hranice apologetiky, i kdyby patřila k těm nejlepším svého druhu.

Když jsem sledoval na YouTube diskusi Dineshe D'Souzy s Christopherem Hitchensem, představoval jsem si, že by se do ostré debaty vmísil nějaký evrop-

ský křesťan s východoevropskou zkušeností, třeba takový Josef Zvěřina nebo Josef P. Ondok blahé paměti. Zkusil jsem si zkrátka začlenit do této vyhrocené polemické atmosféry osobnosti, které sice prošly militantní ateistickou dobou s jejími excesy, na druhé straně však žily s přesvědčením o potřebě zjitřené vnímavosti k moderním myšlenkám a trendům. Došel jsem k závěru, že tito křesťané by dali občas za pravdu Dineshovi, občas Christopherovi, občas by jen tiše naslouchali s úsměvem ve tváři, ať už proto, že by za Hitchensovými výpady viděli jen slabý odvar Marxových a Nietzscheových šlehů nebo že by jim při D'Souzových argumentech vystávaly před očima Chudobovy a Peckovy texty z roku šestačtyřicátého. Že by však v každém případě jejich hlas i mlčení byly mimořádně potřebným prvkem ve vyhrocených sporech podobného druhu.

Na závěr snad poznámka pod čarou k českému vydání knihy. Když si odpustím hnidopišské poznámky k překladu (po dvaceti letech intenzivního překládání náboženských textů by se už nemusely vyskytovat lapsy v podobě nerozlišování výrazů evangelický a evangelikální) a k podobě obálky, napadá mne jedna poznámka k vydavatelství a jeho edičnímu plánu prezentovanému na zadních stranách recenzované publikace. Zdá se mi totiž zvláštní i pozoruhodné, že nakladatelství Ideál, sledující poměrně široké „duchovné“ zaměřené literární spektrum a zaměřené evidentně na propagaci nových mimoevropských náboženských proudů (nejvíce reprezentovaných titulem korejské teoložky Jong-Un Kimové), sáhlo po knize D'Souzově, která je přece jen více méně návratem k tradičnímu křesťanskému postoji, jenž v podstatě říká: „Bůh je dobrý, křesťanství je veliké, Kristus je jedinečný, nemějte strach a obraťte se, neboť dobrý Bůh vás zachrání z vašich hříchů. Nedejte se svést z pravé cesty bludnými naukami a herezemi, pravda vás osvobodí.“ V tomto smyslu si neodpustím poznámku, že tímto titulem si nakladatelství Ideál zaneslo kukaččí vejce do svého „ekumenického“ programu.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu FF MU, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století a dějinám historiografie.

Pohled polského konzervativce

PAVEL ŠVANDA

Výbor z textů polského filozofa a ministra Ryszarda Legutka (nar. 1949), nazvaný *Ošklivost demokracie a jiné eseje*, představuje vhléd do polského pravicového myšlení. Také nabízí možnost srovnání s úrovní našeho domácího uvažování. Česká politická scéna ze sebe v posledním desetiletí téměř vyloučila inspirativní intelektuální výkony velkého stylu. Převládly pestré, avšak nestálé názory čilých politických praktiků a komentáře na úrovni okamžiku. Relativní období systematicky myslícího profesora a politika Legutka, včetně nacionálně konzervativního profilu, představuje v našich poměrech snad Václav Klaus, jenž rovněž spojuje politickou funkci s publicistickou aktivitou. Je tu také přemýšlivý politik Petr Pithart. Legutkovo politologické a filozofické uvažování je ale zaměřeno především analyticky. Proto mu mohl být českým partnerem do diskuse zejména profesor Dušan Třeštík, který ovšem nebyl aktivním politikem.

Maciej Ruczaj vybral obsah knihy, přeložené Josefem Mlejnkem, z Legutkových textů uveřejněných převážně v posledních letech. A hned v prvním esejí nazvaném Právo na všechno se setkáváme s ostrou kritikou dobové módy, která vystavuje demokracii jako systém, ale i lidské vztahy těžkým rizikům, vyplývajícím ze zanedbávání zdravého rozumu. Legutko oponuje radikální „kroky právníků a legislativců, (jež) mají více společného s uměleckou tvorbou než se solidními dedukcemi,“ (s. 16) a také upozorňuje na enormní posilování role státu, vyplývající z lidskoprávních aktivit. Významným tématem je Legutkovi vztah démosu tedy lidu a demokratických elit. Český čtenář si uvědomí, že v polské tradici jde zřejmě o vyhraněnější problém než u nás. Biografický i myšlenkový profil průměrného českého politika je až úzkostlivě mainstreamový. Z řady se sem tam vybočuje leda nějakým tím drobným hulvátstvím. Ne

tak v Polsku. Zde teprve nacistická a komunistická a posléze populistická „vzpouza davu“ likvidovala to, co Legutko označuje jako „měšťansko-zemanskou“ kulturu, sahající svými kořeny hlouběji do minulosti a dopřávající více místa osobnostem distingovanějšího rázu.

Legutko také upozorňuje: „Začali jsme v demokracii spatřovat nejlepší z možných systémů, téměř něco jako současnou utopii...“ (s. 27), „...očekávali jsme od ní mravní zušlechtění veřejného života, přičemž však vyšlo najevo, že vytváříme spíše společnost jako obchodní centrum“ (s. 35). Naše ideální spotřebitelské středisko by však mělo být zároveň pohodlně diverzifikováno podle vůle rozličných kulturních entit. Proto se vyžaduje nový druh loajality, který udrží pohromadě k sypanosti diferencovanou společnost. Zde narážíme na problémy. I když se většina z nás

shodne na demokracii jako „nejméně špatným způsobu vlády“, míra obecné loajality vůči stávajícímu politickému systému je poměrně kolísavá. Čelíme především vlastní náladovosti. I demokratická reprezentace ve volebních kampaních apeluje spíše na smyslové podněty než na náš rozum. Proto a ještě z mnoha důvodů, jež Legutko vypočítává, „demokracie je ošklivé zřízení“ (s. 33).

Ryszard Legutko se považuje za reprezentanta myšlenkové tradice Západu. Dokáže se však vyjádřit velmi kriticky vůči kultuře USA: „Americká humanistika produkuje myšlenkový schematismus v nebývalém rozsahu a americká média a masová kultura v USA představují vzorové příklady myšlenkového konformismu. Kdo by chtěl dnes psát traktát o zotročeném duchu, nenalezl by lepší příklady, než jsou americká televize a americké filmy.“ (s. 65) Opakuje se tu stará výčitka evropských intelektuálů vůči americkému společenskému konformismu, dobře známá již v 19. století.

Legutko se asi nemýlí v tom, co pociťujeme i v našem kulturním a politickém životě: vliv povrchních módních témat a k nim příslušejících sloganů často zabráňuje věcnému pohledu na ten či onen problém. A většinu z difilních levicových sloganů už neuvádí do provozu francouzská, nýbrž právě americká monděnní elita. Lze však polskému konzervativci namítnout, že zkoumáme-li dnes vážně jakýkoliv problém, okamžitě si klademe otázku, co se k té věci publikovalo v USA. Nebude to tedy s intelektuálním životem v USA až tak špatné, i když mediální propaganda amerických levicových humanrightistů leckdy působí na Středoevropana podobně tíživě jako kdysi marx-leninské náhražky myšlení. Legutko má ovšem pravdu v tom, že duch západní kultury je dnes ve světě a tedy i u nás převážně vnímán podle masového mediálního provozu, jenž vždy reprodukuje hlavně akutní dobové předsudky.

Velmi kritický je polský filozof ke koncepci otevřené společnosti, jak ji razí Popperovi následovníci. Dospívá k překvapivému závěru, že je to „koncepte dogmatická“ (s. 81). Rovněž podrobuje analýze základní liberální téma negativní a pozitivní tolerance. Konstatuje postupnou radikalizaci ideje tolerance až k repre-

sivním podobám postmodernistického programu, ke „svržení filozofie v podobě, v jaké existovala po více než dvacet pět století“ (s. 97). Legutko domýšlí některé současné projekty absolutní tolerance všech vůči všemu a odhaluje je jako dobovou psychózu. Z ní roste paradox, že „ve světě, v němž má být čím dál tím méně netolerance, se zvyšuje posedlost ohrožením z její strany“ (s. 108).

Rozdíl mezi klasickým liberalismem a radikálnějším libertarianismem si většinou dostatečně jasně neuvědomujeme. Proto se také nevěřícně podivujeme leckterému intelektuálnímu importu ze západních zemí. „Řeč je o libertarianismu, krajní verzi liberalismu, který vyžaduje téměř úplnou likvidaci státu a aplikaci tržních principů na veškerou sociální skutečnost.“ (s. 118) Vůbec je *Ošklivost demokracie...* dobrým průvodcem po četných módních psychózách našeho času, včetně známé fascinace radikálních západních liberálů, respektive anarchistických libertariánů, diktátorskými figurami a režimy, na jejichž stranu se často překvapivě staví ve sporech s vlastními vládami. V jádru problému Legutko spatřuje jednostrannou exploataci až zneužívání představ J. S. Milla o stálém zásadním konfliktu mezi lidskou svobodou a mocí.

Více než Legutkova stručná polemika s akademickým feminismem, jenž je popsán jako kvantitativně plodný, zato kvalitativně sterilní, českého čtenáře zaujme esej Antikundera, který byl ovšem poprvé publikován již v polském samizdatu v roce 1985 a týká se *Knihy smíchu a zapomnění* a zejména *Nesnesitelné lehkosti bytí*. Legutko, na rozdíl od Normana Podhoretze, tehdy konstatoval to, co je dnes již očividné: Milan Kundera, ač si zachovával tichý kritický odstup od komunistického systému ve své původní vlasti, patřil a patří ke kulturní levici. Hlásal a hlásá „vyčerpanost tradičně chápaných funkcí kultury“ (s. 151). Legutko tedy přiřazuje Milana Kunderu k Jeanu-Paulu Sartrovi, Susan Sontagové, Günteru Grassovi a dalším. Je velice kritický ke Kunderovu světu. Například chirurg Tomáš a malířka Sabina jsou podle něj „chladní, krutí, nelояální, nevypočitatelní, místy odpudiví“ (s. 156). O Kunderově teorii krajiny kýče, „kde je vše třeba brát se smrtelnou vážností,“ říká: „Potíž u po-

dobných výroků spočívá v tom, že se v podstatě vymykají jakékoliv polemice.“ (s. 153) Přesto se ale Legutko do polemické analýzy pustil, aby posléze konstatoval: „V Kunderově knize není nic, co by naznačovalo, že by se cítil dobře v okruhu Normana Podhoretze a jeho stoupenců, naproti tomu existuje mnoho důvodů se domnívat, že by byl spokojen v táboře jejich protichůdců.“ (s. 157) V té souvislosti se nám nabízí širší otázka, do jaké míry jsou znuděné a životem hluboce znechucené postavy Kunderových románů výrazem přece jen už poněkud opožděného českého literárního existencialismu.

Podstatná je stať *Tři konzervatismy*. Autor se pokusil pozitivně vymezit hranice a smysl konzervativního myšlení, přičemž svůj úkol předem označil vlastně za nesplnitelný (s. 158). První verzi konzervatismu reprezentuje „náboženství obracející nás k transcendentci nebo filozofie, která si klade za cíl dospět k věčným pravdám“ (s. 161). V druhé verzi si „konzervativci... nejčastěji vypomáhají odlišováním toho, co je konkrétní, od toho, co je abstraktní, přičemž za skutečné považují pouze to, co je konkrétní“ (s. 171). Třetí konzervatismus představují například konzervativní komunisté nebo monarchisté, tedy lidé, kteří víceméně bezmyšlenkovitě hájí politickou realitu v té podobě, jíž uvykli. Všechny tři typy konzervativního myšlení a postojů Legutko přiřazuje ke konkrétním osobnostem od Platóna přes Edmunda Burkeho až k Michaelu Oakeshottovi. Tento esej možná nastoluje víc otázek, než zodpovídá, přesto je užitečným pokusem o vnesení světla do prostoru oplývajícího nejasnostmi. O zapamatování se mimo jiné uchází akutní postřeh moralisty: „Totalitarismus a autoritářství, jak známo, nejsnadněji vznikají tam, kde se všechny normy prohlásí za konvencionální, relativní či arbitrární věc, tedy tam, kde zmizely bariéry vybudované v zájmu omezení moci a kde je moc při vytváření nového světa nadána beztrestností.“ (s. 165) Tím je pragmaticky vymezena společenská funkce konzervativních morálních i politických iniciativ. Zároveň si čtenáři ještě jednou ujasní, proč Ryszard Legutko není obdivovatelem Milana Kundery.

Zhruba třetinu *Ošklivosti demokracie...* tvoří rozměrný Esej o polské duši. „Polsko, v němž jsem žil

a jak je od svého narození znám, je země s přerušnou kontinuitou.“ (s. 195) Polský myslitel rozvinul radikální úvahu, která myslím v češtině nemá obdoby, snad s výjimkou některých výroků Třeštíkových. Konstatuje, že „Poláci po roce 1945 neobnovovali svou vlast, jak to dělaly jiné národy postižené válkou. Budovali jsme spíše nové Polsko, neboť to staré neexistovalo v takovém stavu, aby je bylo možno obnovit.“ (s. 207) Příčiny spatřuje v událostech 2. světové války, jež byly posléze dovršeny za komunismu. Dvojnásobnou genocidou inteligence, těžkými ztrátami na životech, jež zasáhly nejširší populaci, sovětskou anexí východních částí Polska a přičleněním východních částí Německa byl vytvořen stav, v němž Poláci dosud obtížně hledají novou totožnost.

Legutko viní polskou socialistickou inteligenci, že pomáhala pěstovat distanci vůči předválečným tradicím; vyčítavě jmenuje Czesława Miłosze, ale i Andrzej Wajdu a jeho film *Popel a démant*. Výhrady jsou působivé. Ale proti historickým změnám v životech národů a jejich kultur jsou asi námitky v podstatě marné; například ani Francie počátku 21. století nemá už mnoho společného s meziválečným rájem světové umělecké avantgardy. Neustálé proměny životních obsahů i kulisy jsou dokonce charakteristické právě pro euroatlantický způsob života. Jenže polský problém identity vytvořily záměrné destrukce národních tradic, které za nesvobody nemohly být nahrazeny čerstvými inspiracemi. Také zábor východních území Polska Sověty na podzim 1939, který západní Spojenci po válce přešli mlčením, zřejmě vytvořil specifické polské trauma zrady, zdaleka přesahující i českou zraněnost „Mnichovskou dohodou“, která byla konečkonců spojeneckými státy oficiálně oduznána.

Ostatně můžeme také letmo nahlédnout do Legutkova zrcadla. Jsme dnes vskutku tímž národem, jímž byli Čechoslováci mezi světovými válkami? Nemluvě o tom, že Československo už neexistuje, uvědomujeme si například dost jasně, jaká myšlenková propast zeje mezi světem Karla Čapka a například již připomenutého Milana Kundery? Těž vleklé a překvapivě emotivní diskuse nad termínem Česko naznačily, že také máme své vážné problémy s identitou. Zajímavým znamením doby jsou i zřejmé pocity nejistoty

vůči EU, jež část české veřejnosti demonstruje za debaty o Lisabonské smlouvě.

Vezmeme-li ovšem za bernou minci Legutkův pohled, pak se naše problémy vedle polských jeví celkem jako idyla. Je tomu tak možná proto, že československá meziválečná, převážně levicová kultura, ať se nám to dnes líbí nebo ne, svým způsobem připravovala psychiku a jazyk veřejnosti na to, co se u nás dělo po roce 1945. Zatímco v Polsku komunismus tvrdě rozbíjel mnohem tradicionalističtější nastavené kulturní a sociální konvence. Máme také výhodu v tom, že Češi dnes svou 1. republiku skoro jednosvorně uctívají, a to až ke zbožštění „Masarykovy republiky“, v čemž se ovšem skrývá i sklon k vlastnímu sebezbožňování. Kdežto část polské inteligence se dodnes zřejmě staví k témuž údobí vlastních dějin s výrazným kritickým odstupem.

Legutko také míní: „Při všech propagačních PR akcích má Polsko vážné problémy s prezentací vlastního obrazu: všechno tu funguje dobře, ale přesto neexistuje nic původního, co bychom mohli o sobě dále šířit.“ (s. 210) Co to připomíná v zemi, která vyprodukovala jako vrcholnou kulturní sebe prezentaci fragmentární podivínství nazvané Entropa?

Naopak Poláci si udrželi podle Legutka výhodu, že si prostřednictvím katolické církve uchovali myšlenkový prostor, v němž priority a symbolika nacismu a komunismu neměly místo. Kdežto český na-

cionalista byl odjakživa radikální statista, a tudíž byl principiálně protináboženský a ke komunistickému ateismu přívětivý. Ostatně všimněme si, že i současná česká hlučná mediální polemika s levicovým totalitářismem je vedena pouze opakovaným poukazováním na očividné kriminální činy komunismu. Jeho ideový základ, dialektický materialismus a všechny ty dobré úmysly, jež vedly do pekel, zůstávají prakticky mimo kritiku. Komunistická představitelství v Česku zatím přežívá analýzou nedotčena, aby ji už dnes kradmo využívali někteří populističtí šikulové, případně aby se jí jednou opět chopila nová generace sebevědomých kolektivistických nadšenců.

Kniha *Ošklivost demokracie a jiné eseje* nabízí českému čtenáři mnohem více než jen informace o polském konzervatismu. Naše demokratická inteligence si běžně usnadňovala vztah k severním sousedům tím, že je povýšeně odsuzovala jako feudální pozéry. Legutkovy analýzy jsou tedy pro nás velmi užitečnou četbou, při níž zahlédneme obrysy nejen polských, ale i některých vlastních problémů. Svazek je dobře vybaven jmenným rejstříkem a také stručnými poznámkami, jež čtenáři pomohou zorientovat se mezi jmény a událostmi významnými pro polskou kulturní a politickou tradici.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

Z nových knih

MICHAL KOPEČEK

HLEDÁNÍ ZTRACENÉHO SMYSLU REVOLUCE

Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960

Argo, váz., 388 s., 398 Kč

Kniha nabízí zcela nový pohled jak na dynamický vztah marxismu a mocenské politiky, tak na celkový politický a intelektuální vývoj ve středoevropských komunis-

tických diktaturách po Stalinově smrti. Analyzuje počátky tzv. marxistického revizionismu, který se v tomto období formoval do specifického politického jazyka štěpícího zdánlivě monolitní ideologickou strukturu partajní moci a který byl základní myšlenkovou oporou reformních hnutí let 1956 v Maďarsku a Polsku a 1968 v Československu. Časový odstup, důraz na období druhé poloviny 50. let, které bylo dosud v historické literatuře spíše opomíjené, a komparativní perspektiva porovnávající vývoj politicko-ideologického diskurzu v několika zemích tehdejšího východního bloku jsou předními klady této studie. Právě ony totiž autorovi umožnily překonat řadu přetrvávajících myšlenkových stereotypů pocházejících z osobní emocionální a politické angažovanosti svědků a aktivních účastníků tehdejších událostí či nereflektovaných historicko-sociálních kódů české, polské či maďarské národní kultury.

ROBERT CHAZAN

ŽIDÉ STŘEDOVĚKÉHO ZÁPADNÍHO KŘESŤANSKÉHO SVĚTA 1000–1500

Argo, váz., 310 s., 448 Kč

Svět křesťanského západu za pomoci výbojů a skrze imigraci v letech 1000–1500 přitahoval a přijímal stále větší počet Židů. Tato komunita měla význam-

ně přispět k prudkému vývoji evropské civilizace, zároveň však prožít i několik vln odporu, vrcholících sérií vyhoštění z vyspělých západních oblastí Evropy. Současně se ve světě objevily nové mocné židovské komunity, které daly vzniknout bohatému kulturnímu dědictví Židů. V této významné historické syntéze se Robert Chazan věnuje pětisetleté židovské zkušenosti napříč celým evropským kontinentem. Kniha lze vnímat jako příběh středověkého židovstva, ale současně i barvitě vykreslení důležitých aspektů každodenního života v Evropě této doby. Pro studenty středověké židovské historie se jedná o nezbytnou základní příručku, která však bude užitečná i pro každého, kdo se věnuje evropskému středověku.

Argo,
Milíčova 13, 130 00 Praha 3
tel.: 222 781 601, fax: 222 780 184
argo@argo.cz, www.argo.cz

ANTHONY BROWNE

ÚPRK ROZUMU

Politická korektnost a smrt veřejné rozpravy v moderní Británii

Dokořán, váz. s přebalem,
160 s., 250 Kč

Známý britský novinář Anthony Browne se ve svém eseji zabývá jedním z klíčových fenoménů současného veřejného života – politickou korektností. Na rozdíl od ostatních tex-

tů, které se k politické korektnosti staví kriticky, však neuplývá na okrajových jevech, jakými jsou leckdy komicky neústrojná „korektní“ pojmenování. Politickou korektnost chápe jako ideologii, jež výrazně formuje nejen vyjadřování, ale hlavně myšlení a postoje jednotlivců i skupin, zvláště těch mediálně a politicky aktivních. Kde se vzala ideová struktura, v jejímž jménu je moderní západní člověk ochoten tolerovat cenzuru a autocenzuru? Jaké jsou její kořeny? A komu a čemu v konečném důsledku slouží? To jsou jen některé z velmi provokativních otázek, jež si autor v této knize pokládá.

Dokořán,
Zborovská 40, 150 00 Praha 5
tel.: 257 320 803, 603 432 056
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

MAREK ORKO VÁCHA
PROBOUZENÍ

Cesta, brož., 132 s., 98 Kč

Každá z těchto povídek v sobě skrývá příběh, který se stal, jejich místa a lidé jsou skuteční. Tyto črty jsem psal v rozmezí mnoha let po večerech a nocích jako deník, jako di-

apozitivy situací a nálad. Tak jak čas šel jsou některé texty veselé a jiné vážnější a vyjadřují spíše atmosféru, chvění, ono španělské duende prožívaných událostí, než vědeckou objektivitu sociologického popisu společnosti. Knížka je věnována mým přátelům výtvarníkům, neboť oni vědí, o čem je řeč.

CESTA,
nám. Republiky 5, 614 00 Brno
tel. 545 574 373
cestanakl@volny.cz, www.cestabrno.cz

PETR KRATOCHVÍL,
PETR DRULÁK (EDS.)
ENCYKLOPEDIE
MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Portál, váz., 368 s., 495 Kč

Zhruba dvě stě detailně a spolehlivě zpracovaných hesel pokrývá základní problematiku mezinárodních vztahů a vysvětluje klíčové termíny používané v teorii i praxi me-

zinárodní politiky. Hesla jsou abecedně řazená, vzájemně na sebe odkazují a vytvářejí tak ucelený obraz o současném stavu mezinárodních vztahů i o jejich akademickém výzkumu. Kniha je zá-

kladní příručkou pro studenty politologických věd, žurnalistiky a publicistiky a zájemce o problematiku mezinárodních vztahů. Ocení ji i širší odborná veřejnost a všichni ti, komu není lhostejné mezinárodní dění.

Portál,
Klapkova 2, 182 00 Praha 8
tel.: 283 028 202, 203
obchod@portal.cz, www.portal.cz

JULIUS EVOLA
JEZDIT NA TYGRU

Triton, váz., 312 s., 398 Kč

Důležité dílo italské sociologické vědy a politologie. Studie se věnuje problémům osobního jednání, stanovisek a forem intelektuálního života, které jedinec řeší v současné epoše, již autor nazval „epochou rozkladu“. Autor používá orientální metafory „jezdit na tygru“, aby naznačil cestu, která bude českému čtenáři velmi povědomá: cestu „pasivní rezistence“, kdy lze někdy dokonce využít negativních prvků společenské reality k podpoře pozitivních hodnot místo toho, abychom podlehlí a byli duchovně zničeni. Kniha je určena především odborníkům v oblasti filosofie, sociologie a politických věd, studentům a též širšímu okruhu čtenářů, kteří se zajímají o tyto obory. Česká předmluva prof. Milan Nakonečný.

Triton,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10
tel.: 226 220 025, fax.: 226 220 027
info@triton-books.cz, www.tridistri.cz

VÁCLAV BĚLOHRADSKÝ
SPOLEČNOST NEVOLNOSTI

Eseje z pozdější doby

SLON, 2. upravené vydání, brož.,
370 s., 240 Kč

Jeden z nejstarších zlomků evropské filosofie praví: Pro bdící je svět jeden a společný, ale každý ze spících se obrací k vlastnímu. Ještě nikdy nebyly síly, které nás odvracejí od společného světa, tak

mocné. Žijeme ve věku akční nabídky vlastních světů. Mnoho převozníků nás dnes umí rychle a snadno přepravit ze špinavého a neposlušného světa společného do čistého a poslušného světa vlastního. Jeden společný svět pro bdící se propadá do tmy, zato akční nabídka vlastních světů pro spící roste závratně. Vlastní světy na klíč, jen je instalovat a uvelebit se v nich, ty dnes na trhu nabízí mnoho firem. Některé jsou jen na jedno použití, některé jsou trvanlivé a člověk v nich může prožít celý život, jiné vyžadují složitou inscenaci a nákladné kulisy. Nový Marx bude muset ve věku globalizace trochu změnit vstupní větu své kritiky politické ekonomie: Na první pohled se globální bohatství jeví jako ohromný soubor vlastních světů, každý si může zvolit, do kterého se nechá uspat a kým se nechá uspat.

MARTA KOLÁŘOVÁ
PROTEST PROTI GLOBALIZACI
Gender a feministická kritika
SLON, brož., 253 s., 320 Kč

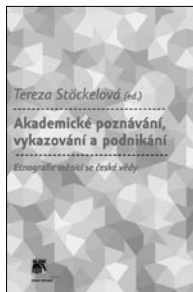
Publikace se zabývá genderovými aspekty globalizace a antiglobalizačního hnutí ve světě a v České republice. Hlavní otázka, kterou si autorka položila, zní: Kde se setkává a mýjí anti-

globalizační kritika s feministickým pojetím globalizace? Práce představuje feministickou kritiku globalizace a její začlenění v antiglobalizačním diskurzu. Za

průsečík feminismu a antiglobalismu ve světě považuje ženskou organizovanost zdola proti negativním dopadům neoliberálních politik. Kniha pojednává o různých aspektech současného antiglobalizačního hnutí – jeho ideologických rámcích, složení a taktikách. V centru případové studie stojí otázka, jak české hnutí tematizuje genderové otázky globalizace a jakými genderovými aspekty se dále vyznačuje.

TEREZA STÖCKELOVÁ (ED.)
AKADEMICKÉ POZNÁVÁNÍ,
VYKAZOVÁNÍ A PODNIKÁNÍ
Etnografie měnící se české vědy
 SLON, brož., 160 s., 215 Kč

Autorský tým nabízí v této knize sociologickou reflexi proměn výzkumné práce a kariérních drah badatelů a badatelek v souvislosti s dnes zaváděnými vědními politikami a jejich působením a přetvářením ve výzkumných institucích. Věnuje se přitom jak přírodním, tak sociálním vědám a v závěrečné kapitole nabízí jejich srovnání v několika vybraných klíčových tématech: ustavování vědy jako soutěže a podnikání; publikační infrastruktury a strategie; epistemické tkáně institucí a postavení doktorandů; utváření a role genderu. Cílem práce je při-

spět na základě kvalitativního výzkumu a teoretických a konceptuálních přístupů z oblasti studií vědy a technologií a genderových studií k diskuzi o probíhající transformaci vědy a výzkumu v České republice.

JOSEF TOMĚŠ (ED.)
ŽENY VE SPEKTRU CIVILIZACÍ
K proměně postavení žen
ve vývoji lidské společnosti
 SLON, brož., 67 s., 149 Kč

Sborník shrnuje příspěvky z mezinárodního vědeckého kolokvia Ženy ve spektru civilizací. Hlavní referát Jaroslava Krejčího z Lancasterské univerzity v Anglii se zaměřil na roli ženy jako „strukturního prvku civilizace“. Podal hutný nástin proměn postavení žen ve vývoji lidské společnosti, v nábožensko-kulturním okruhu židovském, křesťanském, islámském, buddhistickém a hinduistickém, a zdůraznil ty prvky genderové problematiky, jež se stávají klíčovými otázkami soudobé modernity. Na úvodní referát navázaly příspěvky Zdenka Pavlíka (Role žen v populačním vývoji) a Marie L. Neudorffové (Několik poznámek k širším souvislostem tzv. ženské otázky), Jany Malínské (Česká žena 1860–1914) a Marie Bahenské (Povolání: žena. K otázce vzdělávání lékařek a učitelek v českých zemích v 19. století).

Sociologické nakladatelství (SLON),
 Jilská 1, 110 00 Praha 1
 tel./fax: 222 220 025
 redakce@slon-knihy.cz,
 www.slon-knihy.cz

T. W. ADORNO, M. HORKHEIMER
DIALEKTIKA OSVÍCENSTVÍ
 Oikoymenh, váz., 248 s., 298 Kč

Knihu lze označit za nejvýznamnější knihu kritické teorie. Nastoluje základní otázky týkající se dvacátého, ale i našeho století: jak je možné, že osvícenství, racionalita, pokrok

se převrací ve svůj opak? Autoři postupují k prehistorickým a mytickým kořenům osvícenství, aby nám ukázali, jak v moderní době přechází prehistorie a mýtus. Věnují se homérským eposům, aby osvětlili povahu moderního subjektu, srovnávají Kanta a markýze de Sade, aby odhalili rub autonomní etiky. V knize se rozvíjí celá řada zkoumání, která se stala výchozím bodem pro kritiku konzumní kultury, pro analýzu antisemitismu a rasismu, pro kritiku instrumentální a technické racionality.

Oikoymenh,
 Černá 3, Praha 1
 tel./fax: 224 930 310/212
 distribuce@oikoymenh.cz,
 www.oikoymenh.cz

Informace o předplatném časopisu *Kontexty* na rok 2009

**Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.**

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 500 Kč

Sponzorské předplatné: 1 000 Kč

Způsob úhrady předplatného

- **složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)
- na základě vyžádané faktury **bankovním převodem**
- po dohodě **přímou platbou** na účet č. 120 402 514 / 0600 (je třeba sdělit redakci variabilní symbol platby)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)

Na požádání Vám vystavíme daňový doklad nebo fakturu.

Objednávky předplatného

- **telefonicky** nebo **faxem** na čísle: 545 213 862
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- vyplněním objednávkového lístku na: www.cdk.cz
- **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Předplatitelé mají 25% slevu při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví
www.cdk.cz

Navštivte internetové stránky CDK

www.cdk.cz

Naleznete zde podrobné informace o všech vydaných
i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele
časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

revuepolitika

od ledna 2009 pouze na internetu !

Politicko-společenská revue CDK s dvacetiletou tradicí

Newsletter, měsíční přehled uveřejněných
textů, e-mailem zdarma, RSS kanál
Více na **www.revuepolitika.cz**

Církevní dějiny

Odborný historický časopis, věnovaný církevním dějinám v českých zemích i ve světě

- Dějiny křesťanství v perspektivě současných historiografických metod
- Kvalitní, zároveň však zajímavé a čtivé články
- Žánrová pestrost (studie, kratší články, eseje, dokumenty, paměti, recenze aj.)
- Texty domácích i zahraničních autorů
- Nezávislost a ekumenický charakter časopisu

Bonus: sleva 25 % na všechny knihy CDK
Ukázkové číslo vám zašleme **zdarma**.

Vychází dvakrát ročně v rozsahu přibližně 160 stran, cena 129 Kč, roční předplatné 200 Kč (dvě čísla).

Knihy z ediční řady *Quaestiones quodlibetales* lze kromě standardní varianty zakoupení jednotlivých svazků získat v rámci ročního předplatného, které má následující výhody:

- dostanete poštou všechny svazky (minimálně tři) ediční řady, které během roku vyjdou (vydané i připravované tituly viz str. 14–15)
- získáte slevu 25 % na všechny knihy CDK, kterou můžete uplatnit při nákupu na **www.cdk.cz** anebo při objednávkách v redakci CDK
- roční předplatné činí 300 Kč (cena platí pro rok 2009)

Ediční řada navazuje na úsilí CDK o kultivaci a prohlubování historické, teologické a filosofické reflexe vztahů mezi náboženstvím, kulturou a společností, které nacházelo své vyjádření v časopisech *Teologický sborník*, *Teologie & společnost* a nově v časopisech *Církevní dějiny* a *Kontexty*.

Objednávky na adrese:

CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

**NAKLADATELSTVÍ
VYŠEHRA
D**
SPOL. S R. O.

VÍTA NEJEDLÉHO 15,
130 00 PRAHA 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivysehrad.cz

Vyšehrad - expedice,
Belova 352,
109 00 Praha 10
tel./fax: 271 961 380
distribuce@ivysehrad.cz

Při nákupu
v expedičním skladu
sklepe 20 %
na www.ivysehrad.cz
sklepe 15 %

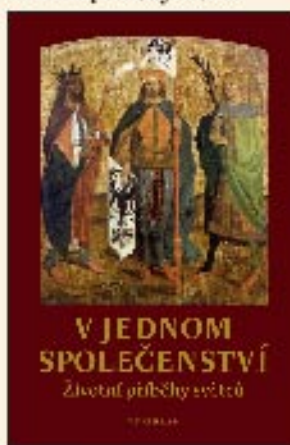
Karl Rahner, Herbert Vorgrimler TEOLOGICKÝ SLOVNÍK

Slovník, který zahrnuje více než 600 hesel, zpracoval jeden z nejvýznačnějších katolických teologů 20. století K. Rahner s pomocí svého asistenta H. Vorgrimlera. Rahner nechce ve svých spisech čtenáře jen teoreticky

poučovat, jeho teologická tvorba měla vždy pastorační charakter a byla určena nejen bohoslovcům a kněžím, ale zejména všem těm, kteří v kontextu sekularizovaného světa s jeho mnohostí věrouk a přesvědčení vážně a poctivě přemýšlejí o své víře, jejích základech a souvislostech. Souborný přehled teologie poslouží také těm, kdo do setkání s teologií přitáhnou především své otázky a pochybnosti. 2. vydání. Váz., 496 s., 495 Kč

Karel Vrána a kol. V JEDNOM SPOLEČENSTVÍ Životní příběhy světců

Čtení o svatých tvoří od počátku dějin křesťanství důležitou součást výchovy k žitému společenství. Vyprávějí o nich kalendáře, soubory legend, životy svatých Otců i liturgická čtení. Stavějí nám před oči příběhy mužů i žen, kteří v nejednom případě stáli u počátku dějin různých národů, a učí nás věmosti, lásce i odhodlání pokračovat v rozvíjení prvokřesťanských tradic. Z tisíců těchto životních osudů vybírají autoři našeho souboru podle kalendáře na každý den roku osobnost svátce, spojenou s konkrétním datem. Životopisné údaje těchto postav nám navíc zprostředkují vzhled do různých světových kultur a přibližují nám tak i mnohé biblické, historické i ikonografické údaje, vypovídající o vývoji a povaze různých kulturních oblastí. Váz., 672 s., 398 Kč

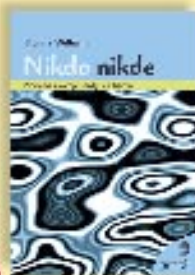
Denis McQuail Úvod do teorie masové komunikace

Rozšířené a přepracované vydání, jehož součástí je slovník klíčových termínů, přehledně probírá hlavní oblasti zkoumání masových médií. Kniha obsahuje nové kazuistiky i kapitoly, které se týkají nových médií a rozvoje mediálních technologií.
váz., 640 s., 745 Kč

Petr Drulák Metafory studené války Interpretace politického fenoménu

Přístup autora ke studené válce je interdisciplinární, zasahuje do dějin a teorie mezinárodních vztahů, sociologie vědy a literární vědy a snaží se propojit do jednoho celku některé přístupy těchto oborů. Nabízí novou metodu, již lze využít při výzkumu každého politického jevu, který svým výrazným působením na společnost podněcuje ke sporům a interpretacím.
brož., 296 s., 399 Kč

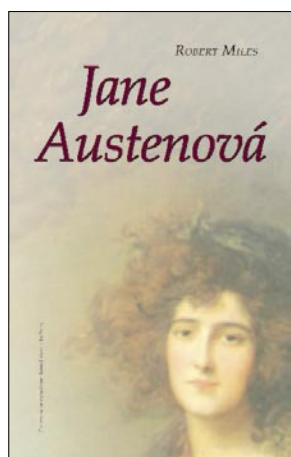
Donna Williams
Nikdo nikde
Nevšední životopis dívky s autismem
Pochopit, jak se člověk s autismem cítí a jak prožívá věci, které přináší běžný život, není vůbec lehké. Strhující, misty dojemný a velmi osobní příběh ženy, která se snaží porozumět lidem ze svého okolí i sobě samé a hledá pochopení a přijetí druhých, nabízí pohled do světa člověka, který trpí poruchou autistického spektra.
váz., 232 s., 339 Kč

Michal Šerák
Zájmové vzdělávání dospělých
Kniha popisuje oblast zájmového vzdělávání dospělých a seniorů, analyzuje informační materiály, které ukazují situaci této oblasti v ČR. Zabývá se situací na trhu vzdělávání, charakterizuje jednotlivé typy zájmového vzdělávání a uvádí i přehled hlavních institucí, které se jím zabývají.
brož., 208 s., 279 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel. 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindříšská 30, Praha 8, Klapkova 2, Brno, Dominikánské nám. 8, Plzeň, Prokopova 19

portál

ROBERT MILES

Jane Austenová

Snad nikdo z anglických autorů a autorek nemá dnes tolik nadšených čtenářů jako Jane Austenová. V čem spočívá její kouzlo – v romantické citlivosti, v brilantním popisu rodinných vztahů a vazeb v „domcích obrostlých růžemi“, ve šťastných koncích hrdinek a hrdinů, v náznacích, které prozrazují autorčin vyzrálý smysl pro příběh a vytříbený styl? Profesor Robert Miles se zasvěceně věnuje klíčovým momentům jejího pozoruhodného díla. Rozebírá pojetí osobnosti, upřesňuje románový žánr, věnuje se nacionalismu, genderovým a třídním charakteristikám. Jeho výklad přivítají všichni, kdo si oblíbili kouzelný svět Austenové a chtějí do něj hlouběji proniknout a pochopit její. Čtenářsky zajímavý bude však i pro ty, kdo se chtějí s dílem geniální spisovatelky teprve seznámit.

Brož, 220 str., 229 Kč

MICHEL FOUCAULT

Zrození biopolitiky

Kurz na Collège de France (1978–1979)

V roce 1978 otevřel Michel Foucault na Collège de France v Paříži přednáškový kurz, jehož tématem měla být „biopolitika“, tedy vládní praxe, která se od 18. století pokoušela racionalizovat problémy populace spojené se zdravím, hygienou, porodností, dlouhověkostí apod. Foucault se rozhodl pojednat nejprve o politicko-filosofickém rámci, v němž se zmíněné problémy objevily a pro něž byly velkou výzvou – o liberalismu. Téma liberalismu a liberální technologie vládnutí zaujalo Foucaulta do té míry, že nakonec celý kurz věnoval pouze jemu. Kniha Zrození biopolitiky tak podává zajímavý a podnětný rozbor, analýzu i komparaci klasického liberalismu 18. století a liberalismu 20. století v jeho dvou podobách, jimiž jsou německý ordoliberalismus a zejména americký neoliberalismus. Jelikož jde o záznam přednášek, má čtenář možnost zakusit půvab autorova mluveného slova.

Vázané, 352 str., 398 Kč

OTTO EIBL, VLASTIMIL HAVLÍK, JAKUB KYLOUŠEK, MICHAL PINK

Krajské volby 2008

Reforma veřejné správy spojená se vznikem vyšších územně správních celků probíhala s mírným zpožděním ve srovnání s transformací ostatních sfér nejen veřejného života. Výsledkem nakonec bylo ustavení třinácti krajů v čele s hejtnanem a krajskou radou. Publikace Krajské volby 2008 se snaží přinést co možná nejkomplexnější pohled na zatím poslední volby do krajských zastupitelstev – jediných přímo volených orgánů krajské samosprávy. Jednotlivé kapitoly přibližují předvolební kampaň, pojednávají o volebních ziscích politických stran a koalic (mimo jiné pomocí výpočtu indexu úspěšnosti) a dávají je do souvislosti s volbami do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, přičemž nechybí ani reflexe povolebního vyjednávání a vzniku jednotlivých krajských rad. Cílem knihy je tak za pomoci ověřených, ale také inovativních politologických přístupů přinést pokud možno celistvou interpretaci výsledků krajských voleb v roce 2008.

Brož, 176 str., z toho 8 barevných, 229 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

